

Filosofie van het Dagelijkse Leven

Verzet en Revolte

DIGITALE READER

Volksuniversiteit

najaar 2025

verzorgd door

drs. Rogiér Cenin

Verantwoording – Digitale Reader

Deze digitale reader bevat uitsluitend fragmenten uit boeken van auteurs die centraal staan in de cursus. De teksten zijn zonder toestemming van auteurs of uitgevers overgenomen en zijn bestemd uitsluitend voor intern gebruik binnen deze cursus. Kopiëren, verspreiden of hergebruiken van deze bestanden is niet toegestaan. Respecteer dit strikt.

Rogiér Cenin, Utrecht 2025

Digitale reader – literaire tekstpassages

Dostojevski, Kafka, Nietzsche en Camus

Deze digitale reader biedt je een selectie van literaire passages en tekstfragmenten van de vier denkers die centraal staan in de cursus. Het lezen van deze teksten is **optioneel**, maar wordt van harte aanbevolen. **Niet als extra taak, maar als uitnodiging om het denken van Dostojevski, Kafka, Nietzsche en Camus op een andere manier te betreden:** niet via de abstracte redenering, maar via de gevoelsmatige, esthetische en existentiële ervaring die literatuur mogelijk maakt.

Deze schrijvers denken niet alleen *over* het leven, zij denken *in* literaire vormen. Het is juist in hun stijl, hun vertelstructuur, hun verstoorde logica of barokke ironie dat hun filosofie werkelijk tot leven komt. De beelden, stemmen en situaties in deze teksten zijn geen illustraties van een theorie, maar zelf momenten van denken — momenten waarin iets onthuld wordt dat zich aan zuivere begripsvorming onttrekt.

De verhalen en fragmenten die je hier vindt, zijn zo gekozen dat ze je als lezer kunnen *raken* op een andere toonhoogte dan die van het betoog. Je wordt niet aangesproken als student met een notitieblok, maar als mens die luistert, kijkt, voelt en langzaam binnentreedt in het vreemde drama van het bestaan. Literatuur verlengt het denken naar de verbeelding, en verplaatst het probleem van verzet of revolutie uit de ratio naar het hele lichaam: je ervaart de verscheurdheid, de rebellie, het onbegrip of het zwijgen, in de zenuwbanen van een verhaal.

De fictieve personages waarmee je in aanraking komt, dwingen je niet tot veroordelen of handelen. Juist daardoor opent zich een ruimte voor reflectie: je kunt nabij zijn zonder verstrikt te raken, meevoelen zonder jezelf te verliezen. In die zin is *literatuur een veilige, maar scherpe spiegel*. Ze stelt je in staat om – even bevrijd van je eigen achtergrond, geschiedenis en drijfveren – iets te verstaan van wat het betekent om mens te zijn in een verscheurde wereld.

Lees deze teksten daarom **niet als ontspanning na het denken**, maar als een andere wijze *van* denken. Laat ze resoneren met de thema's uit de papieren reader: lijden, autonomie, schuld, vrijheid, zinloosheid, verzet. Of keer de volgorde om: laat de literaire ervaring voorafgaan aan de filosofische analyse, als een manier om eerst geraakt te worden en pas daarna te begrijpen. Beide benaderingen zijn geldig. Wat telt, is dat je je laat raken.

Gebruik deze digitale reader naar eigen inzicht. **Niets is verplicht, alles is uitnodiging.**

Primaire teksten voor Les 2

Fjodor M. Dostojevski

Inleiding op de passages

In *De gebroeders Karamazov* laat Fjodor M. Dostojevski zien hoe morele vragen niet netjes oplossen maar uitwaaiëren in botsende stemmen. Je kijkt mee terwijl Ivan en Aljosja elkaar aftasten: liefde voor het leven naast wantrouwen tegen systemen die het lijden wegrekenen. Het kernbeeld dat deze les draagt is het stille gesprek tussen macht en vrijheid: de ijzeren deur, de lantaarn, de zwijgende Gevangene. Zodra je dat beeld volgt, schuift de vraag naar noodzaak en keuze voor je ogen: wat blijft er van verantwoordelijkheid over als een orde troost belooft maar onschuld opoffert? In “Opstand” weigert Ivan een wereld te aanvaarden die het lijden van kinderen als middel gebruikt; in “De grootinquisiteur” verdedigt een oude bestuurder zekerheid tegen vrijheid, terwijl Christus zwijgt. Dat zwijgen weegt.

Leeswijzer

Je leest niet om het systeem te verklaren, maar om de precisie van toon, ritme en woordkeus te volgen. Let op hoe het gesprek tussen broers tegelijk filosofisch en persoonlijk is; de stem van Aljosja biedt vergeving zonder Ivans bezwaar te neutraliseren. Koppel wat je leest aan de doorlopende ankers van de reeks: verzet, binnenruimte, noodzakelijkheid, schuld en schaamte. Sluit je aan bij het stille conflict in de cel en luister waar de tekst zichzelf tegenspreekt of corrigeert.

Lees eerst “De broers maken kennis met elkaar”. Parafraseer in twee à drie zinnen de logische kern van Ivans positie; citeer daarna één sleutelzin en leg uit hoe ritme of beeldspraak het argument draagt. Ga vervolgens naar “Opstand” en noteer drie concrete voorbeelden waarmee Ivan de theodicee ondergraaft. Vraag jezelf bij elk voorbeeld af: op welk punt botst noodzakelijkheid met de menselijke maat. Sluit af met “De grootinquisiteur”. Lees traag; markeer waar de inquisiteur versnellend spreekt en waar stiltes vallen. Leg één moment vast waarop Christus’ zwijgen voor jou betekenis krijgt.

Vergelijk tenslotte de eerste en laatste alinea van je leestrits: wat is gelijk gebleven, wat is omgekeerd. Verbind elk fragment met één doorlopend anker uit de reeks

(noodzakelijkheid, binnenruimte, verzet). Rond af met drie inzichten die je begrip verdiepen en één weerstand die nog knaagt; houd alles kort en tekstgebonden.

Kernbegrippen

Theodicee: poging om het kwaad te verzoenen met een rechtvaardige orde.

Metafysische opstand: principiële weigering om "heil" te kopen ten koste van onschuld. Noodzakelijkheid: systeemlogica die als onvermijdelijk geldt en handelen begrenst. Binnenruimte: de ervaringskern waar schuld, schaamte en geweten resoneren. Vrijheid: vermogen om anders te kiezen, ook tegen veiligheid in.

Autoriteit: gezag dat onderwerpt door belofte van zekerheid of zorg. Schuld: toerekenbare verantwoordelijkheid voor daad of nalaten; relationeel. Schaamte: affect dat de blik van de ander voelbaar maakt in de binnenruimte. Polyfonie: botsende, autonome stemmen die betekenis verdelen. Vergeving: gebaar dat niet neutraliseert maar het bezwaar uithoudt.

De gebroeders Karamazov

Fjodor M. Dostojevski, 1880 (fragmenten)

III DE BROERS MAKEN KENNIS MET ELKAAR

[...]

– Ik herinner mij alles, Aljosja. Ik herinner mij jou tot aan je elfde jaar, ik was toen vijftien. Vijftien en elf is een zodanig verschil dat broers op die leeftijd nooit kameraden zijn. Ik weet niet of ik toen van je hield. Toen ik naar Moskou ging, heb ik de eerste jaren nooit meer aan je gedacht. En later toen je zelf in Moskou kwam, geloof ik dat we elkaar één keer ergens ontmoetten. Ik woon hier nu al vier maanden en we hebben nog nooit een geregeld gesprek met elkaar gevoerd. Morgen ga ik weg en ik zat net te denken, waar zal ik hem kunnen zien, om afscheid van hem te nemen, en daar kwam je juist voorbij.

– Wou je me zo graag spreken?

– Ja, ik wilde toch eindelijk eens kennis met je maken en jou in de gelegenheid stellen mij te leren kennen en afscheid van elkaar te nemen. Volgens mij is dat het beste; vlak voor het afscheid kennis met elkaar maken. Ik heb opgemerkt, hoe jij al die tijd naar me zat te kijken en hoe in je ogen een uitdrukking van eindeloze

verwachting was en dat kon ik niet uitstaan. Daarom heb ik geen pogingen tot toenadering gedaan. Maar per slot heb ik geleerd om je te bewonderen: “die staat stevig in zijn schoenen,” dacht ik. Ik lach, maar denk er om, ik spreek in volle ernst. Je staat werkelijk stevig in je schoenen en van zulke mensen houd ik. Je moet standhouden, waar en op welk gebied het ook is, al ben je nog maar zo’n kleine jongen. Ten slotte had ik ook geen hekel meer aan je vragende blik, integendeel, ik kreeg je lief... En het komt me voor dat jij ook van mij houdt.

- Ja, Ivan, Dmitri zegt van jou dat jij een graf bent. En mijn mening is dat je een raadsel bent. Dat ben je ook, maar ik heb pas vanochtend iets in jou begrepen.
- En dat is? lachte Ivan.
- En zal je niet boos worden? lachte Aljosja ook mee.
- Vooruit maar.
- Dat jij precies zo bent als alle jongelui van drieëntwintig jaar; jong, fris, aardig, een piepjong vogeltje, nog niet droog achter de oren... Heb ik je beledigd?
- “Welnee, ik ben alleen verbaasd,” zei Ivan vrolijk en opgewonden. “Je moet me geloven. Maar vanaf gisteren, dat we elkaar bij haar ontmoet hebben, kan ik me niet losrukken van de gedachte dat ik pas drieëntwintig ben en nog een echt groentje. En jij raadt mijn gedachten en daarmee begin je het gesprek. Ik zat hier juist te peinzen en weet je wat ik tegen mezelf zei: “Ook als ik door het leven teleurgesteld zal worden, door een geliefde vrouw bedrogen, als ik overtuigd zal zijn, dat de duivel mij in zijn macht zal krijgen... als ik getroffen zal worden door de vreselijkste menselijke ontgoocheling, zal ik toch willen leven. Ik heb hem eenmaal te pakken gekregen – de beker des levens en voordat ik hem leeggedronken heb, zet ik hem niet neer! Trouwens, als ik dertig ben, zal ik hem misschien wel neerzetten. God weet waar... ook al is hij niet helemaal leeg, maar tot mijn dertigste, weet ik zeker, dat mijn jeugd alles zal overwinnen, iedere teleurstelling, iedere tegenslag.”

Ik heb me dikwijls afgevraagd: bestaat er op de wereld één wanhoop, die die waanzinnige, schaamteloze begeerte om te leven overwinnen kan? En ik ben tot de conclusie gekomen dat die niet bestaat. Natuurlijk tot je dertigste jaar; verder zou ik het zelf niet eens willen. Zo dunkt me. Sommige teringachtige melkmuilen van moralisten, in het bijzonder de dichters, noemen die levensdrift gemeen. En dat is onze Karamazovse kracht, dat is zo. En die kracht zit in jou ook... Maar waarom is ze gemeen? Ik wil leven en ik blijf leven, ook al is het tegen iedere logica in. Goed, ik geloof niet in de waarde van dit leven, maar de sappige blaadjes van de bomen in de lente zijn me dierbaar en de blauwe lucht, dierbaar is me soms een mens, van wie je niet eens weet, waarom je van hem houdt, dierbaar een heldendaad, waarin je niet

eens meer gelooft, maar die je je af en toe herinnert en bewondert. [...] Ik wil naar Europa, Aljosja, en ik ga ook. Ik weet, dat ik slechts naar een kerkhof ga, maar het zal een dierbaar kerkhof voor me zijn. De geliefde overledenen rusten daar, de stenen op hun graven zullen tot mij spreken over het geloof, dat die mensen gehad hebben, over hun waarheid, hun strijd en hun kennis. Ik weet dat ik op mijn knieën vallen zal en zal schreien. Ik zal niet van wanhoop huilen, maar alleen omdat die tranen mezelf gelukkig zullen maken. Ik zal gelukkig zijn, door mijn eigen ontroering. Je houdt van de sappige, lenteblaadjes, je houdt van de blauwe lucht – dat is het. Daar hou je niet van met je verstand, niet met je logica, maar met je binnenste, met de oerkrachten uit je jeugd hou je daarvan. Begrijp je iets van al de nonsens, die ik zeg, Aljosja?

– Natuurlijk begrijp ik het, Ivan, met je binnenste moet je liefhebben, dat heb je zo goed gezegd, en ik ben er blij om dat je zo van het leven houdt. Ik vind dat de hele mensheid moest beginnen met het leven lief te hebben. – Het leven meer liefhebben dan de zin des levens.

– Ja, eerst het leven en dan de logica. Dan kan je pas logisch gaan denken. De helft van je taak is al vervuld: je hebt het leven lief. Nu moet je nog de tweede helft vervullen en je bent gered.

[..., p.308–312]

– Dus je begrijpt waarom wij hier bij elkaar zijn? Voor anderen is het iets anders, maar wij, nog nat achter de oren, wij moeten alle vraagstukken, die nog niet opgelost zijn, oplossen. Geheel jong Rusland houdt zich daarmee bezig en juist nu, nu de ouderen zich plotseling zijn gaan bemoeien met de praktische kant van de dingen. Waarom zat jij mij die drie maanden lang aan te kijken alsof je iets van mij verwachtte? “Om mij te vragen wat mijn geloof is en of ik in het algemeen een geloof heb?” Dat was toch je doel, mijn beste Alexej Fjodorowitsj, nietwaar?

– Ja, je hebt gelijk, glimlachte Aljosja. Maar je lacht me op dit moment toch niet uit, broer?

– Ik, jou uitlachen? Nee, ik zou een broer, die mij drie maanden lang vol verwachting aangezien heeft, geen verdriet willen doen. Kijk mij aan, Aljosja: ik ben precies zo’n kleine jongen als jij, alleen ben ik geen lekenbroeder. En wat doen de Russische jongens, tot nu toe? Sommigen ten minste. Zij komen bijvoorbeeld bij elkaar in een stinkende kroeg en gaan in een hoek zitten. Hun hele leven lang zijn ze van elkaars bestaan niet bewust geweest en als ze de kroeg uitkomen, zullen ze waarschijnlijk nog veertig jaar lang niets meer van elkaar merken. En waarover praten ze op dat éne ogenblik, dat ze elkaar hier in de kroeg ontmoeten? Over de wereldvraagstukken, niet anders: of God bestaat, of de onsterfelijkheid bestaat. En

zij, die niet in God geloven, nou ja, die praten over socialisme, anarchisme, die trachten de hele wereld opnieuw te herbouwen, maar per slot komt het op hetzelfde neer, het blijven dezelfde vraagstukken, maar van de andere kant beschouwd. En hoeveel zulke originele jongetjes doen tegenwoordig niets anders dan die wereldvraagstukken oplossen! Is het niet zo?

– Ja, voor ons, Russische jongelui, zijn die vraagstukken de gewichtigste: bestaat God of niet, bestaat de onsterfelijkheid of niet, of, zoals jij zegt, dezelfde vraagstukken van de andere kant beschouwd. En zo moet het ook zijn, zei Aljosja, met een zachte glimlach naar zijn broer kijkend.

– Ja, Aljosja, op het ogenblik is het helemaal niet verstandig om een Rus te zijn, maar nog onverstandiger is het om je bezig te houden met die vraagstukken waarmee de Russische jeugd zich bezighoudt.... Maar van één Russische jongen houd ik zoveel...

– Wat is dat aardig van je, lachte Aljosja.

– Nou zeg me, waarmee moet ik beginnen? Met God? Of God bestaat of niet?

– Hoe je wilt. Jij kunt wel met de andere kant van het vraagstuk ook beginnen. Gisteren, toen wij bij vader waren, heb je gezegd dat God niet bestaat...

– O ja, ik zat je gisteren een beetje te plagen. Toen ik het zei, zag ik hoe je ogen begonnen te fonkelen, maar nu ben ik van plan heel ernstig met je te praten. Ik wil vriendschap met je sluiten, ik heb geen enkele vriend; ik wil het proberen. Nu moet je weten dat ik het bestaan van God erken... Is dat iets nieuws voor je?

– Ja, als je het natuurlijk niet voor de grap zegt.

– Voor de grap... Dat hebben ze gisteren bij de starets ook beweerd, dat ik alles alleen maar voor de grap zeg. In de achttiende eeuw was er een oude zondaar, die gezegd heeft: *"s'il n'existait pas Dieu, il faudrait l'inventer"*. En de mens heeft in werkelijkheid God verzonnen. En het is niet merkwaardig dat God werkelijk bestaat, maar veel merkwaardiger is het dat de idee over de noodzakelijkheid van God in het brein van zo'n wrede, boosaardig beest als de mens is opgekomen. Die idee is zo verheven, zo roerend, zo wijs dat de mens er werkelijk trots op kan zijn. [...] Ik wil je alleen uitleggen wat ik voor een mens ben en hoe mijn geloof is. En daarom verzeker ik je: ik geloof in God, ik geloof eenvoudig en oprecht. Maar ik moet erbij zeggen dat als God de aarde werkelijk geschapen heeft, het volgens de geometrie van Euclides is – het menselijk verstand kan slechts drie dimensies bevatten. Ik weet het niet en ik kan het niet leren, en als ik dat niet bevatten kan, hoe kan ik dan in het algemeen iets van God begrijpen? Ik moet toegeven dat ik niet de gave bezit om zulke vraagstukken op te lossen. Mijn hersens zijn te veel aan het aardse gebonden. En hoe kan ik

oplossen dat wat niet van deze aarde is? En ik raad jou ook aan, Aljosja, nooit daarover te denken, vooral er niet over na te denken of God bestaat of niet. Ik neem het bestaan van God aan, met vreugde, en behalve dat erken ik Zijn wijsheid, Zijn doel.

Ik geloof in de doelmatigheid, in de waarde van het leven, ik geloof in de eeuwige harmonie, die eens komen zal, enzovoorts, enzovoorts. Ik geloof in de oneindigheid. Hè, wat hebben ze er mooie woorden voor uitgevonden! Mij dunkt dat ik al op de rechte weg ben. Maar stel je eens voor dat ik per slot deze wereld, die God geschapen heeft, *niet wil aannemen*. Begrijp mij goed, niet God zelf ontken ik, maar de wereld die Hij geschapen heeft. Goed, laat ik maar met eigen ogen zien dat het paradijs op aarde komt, ik aanvaard het toch niet. Dat is mijn geloof, Aljosja, dat zeg ik je heel ernstig. Ik ben ons gesprek opzettelijk zo dom mogelijk begonnen en ben geëindigd met mijn biecht aan jou. Omdat alleen mijn biecht je belang inboezemt. Niet over God, wou je van mij horen, maar je wou weten wat voor inhoud je broer heeft.

- Maar waarom ben je zo dom mogelijk begonnen?
- Ten eerste, om Russisch te zijn: alle Russische gesprekken over dit onderwerp zijn ongelooflijk dom, en ten tweede, hoe dommer, hoe dichterbij de waarheid... hoe dommer, hoe duidelijker. De domheid is kort en niet listig, maar het verstand draait en verbergt zich. Het verstand is vals, maar de domheid is oprecht en eerlijk. Als ik wanhopig ben, hoe dommer ik je over mijn wanhoop vertel, hoe oprechter het is.
- "Wil je me nog eens uitleggen waarom jij de wereld niet aanvaardt?" vroeg Aljosja.
- O, zeker, het is geen geheim dat ik dat ook van plan was. Mijn jongen, ik wil je niet verderven en je van je weg afvoeren, ik wil je alleen genezen, zei Ivan glimlachend, met de glimlach van een kind. Zo'n glimlach, zoals Aljosja die nog nooit bij hem gezien had.

* * *

De gebroeders Karamazov

Fjodor M. Dostojevski, 1880 (fragmenten)

IV Opstand

[p.312–314]

– Ik moet je nóg iets bekennen, begon Ivan, ik heb ook nooit kunnen begrijpen hoe je je naaste kan liefhebben. Volgens mij is het onmogelijk je “naaste” lief te hebben, je “verste” – dat gaat misschien nog. Ik heb eens gelezen, ik weet niet meer waar, over de goede, heilige Johannes. Er kwam eens iemand bij hem, die bijna omkwam van honger en kou en die om onderdak vroeg. De heilige nam hem in zijn bed en die andere ademde de heilige, de stinkende adem uit zijn, door ziekte verrotte, mond in het gezicht. Ik ben ervan overtuigd dat die opoffering op onwaarheid berust, een kunstmatig opgelegd plichtsgevoel van liefde tot je naaste. Als je iemand liefhebben wilt, moet je zorgen dat hij zijn gezicht verbergt, want zodra hij zijn ware gezicht toont, is de liefde verdwenen.

– Ja, zoiets heeft de starets Zosima ook eens gezegd, merkte Aljosja op. Maar er bestaat toch zoveel liefde onder de mensheid, die op ware, christelijke naastenliefde gelijk. Dat weet ik, Ivan...

– Nou, daar ben ik nog zo zeker niet van en begrijpen kan ik het evenmin. En vele, vele mensen zijn het met mij eens. Volgens mij moet Christelijke naastenliefde als een wonder beschouwd worden. Ja, het is waar, Christus was God, maar wij zijn geen goden. [...] Ik zou alleen willen dat je de dingen eens van mijn oogpunt uit beschouwde. Ik wou het met je hebben over het lijden van de mensheid in het algemeen. Maar laten we liever eerst spreken over het leed van de kinderen. Van kinderen kan je ook houden, als ze in je nabijheid zijn, als ze vies zijn en lelijk. Trouwens, ik vind dat er geen lelijke kinderen bestaan. Over de volwassen mensen zal ik niet spreken, behalve dat ze akelig zijn en geen liefde verdienen. Ze hebben trouwens gekregen wat ze verdienen, ze hebben van het appeltje gesnoept en nu weten ze wat goed en kwaad is. En ze gaan door met van het appeltje te eten. Maar de kinderen hebben nog van niets geproefd, die zijn nog doodonschuldig.

[..., voorbeelden van ernstig kinderleed, ...]

Stel je voor, hoe dat kleine, vijfjarige wezentje, dat nog niet goed begrijpt wat er met haar gebeurt, huilt en jammert en haar handjes naar God opheft en vraagt om bescherming. Begrijp jij iets van zo’n absurditeit, mijn vriend, mijn broer? Jij, vrolijke novice van God, begrijp jij waarvoor dat nodig is? Ze zeggen dat als zulke dingen niet

zouden gebeuren, de mensen het onderscheid tussen goed en kwaad niet zouden kennen. Waarvoor heb ik het nodig om het onderscheid te weten als het ten koste van zoveel martelingen gaat? De hele wereld is de tranen van het arme kindje dat tot God om hulp roept, niet waard. Ik spreek niet over de volwassenen; die hebben van de appel gesnoept en laat de duivel hen allen halen. Maar die arme kleinen.

[..., nog een gruwelijk voorbeeld, ...]

- Wat moet je met zo iemand doen, Aljosja? Zeg jij dat nou eens?
- Doodschieten, zei Aljosja met een bleek gezicht.
- Bravo, riep Ivan verrukt uit. Als jij dat zegt, betekent dat wat... jij bent me ook een monnik! Ach, dus jij hebt ook in je ziel zo'n duiveltje, Aljosja Karamazov!
- Ik heb onzin gezegd, maar...
- Ja, daar zit het hem in, in dat *maar*... Luister eens, monnik. Alle onzin is nodig in de wereld. De wereld bestaat ervan. En zonder die onzin zou er misschien niets en niets in de wereld gebeuren. Wij weten wat we weten.
- Wat weet jij?
- Ik begrijp niets, ging Ivan door, als ijlend. En ik wil ook niets begrijpen. Ik wil alleen bij de feiten blijven. Ik heb me al lang geleden voorgenomen om niets te begrijpen. Als ik probeer te begrijpen, dan word ik ontrouw aan het "feit", en daaraan moet ik mij vasthouden.
- Waarom ben je bezig me te beproeven? riep Aljosja treurig uit. Zeg me dat eindelijk.
- Natuurlijk zal ik het je zeggen. Ik houd te veel van je om jou aan je starets Zosima af te staan. Ik wil het niet en ik zal het niet toelaten.

Ook het gezicht van Ivan werd treurig.

- Luister eens naar mij. Ik heb kinderen als voorbeeld genomen, om je alles duidelijker te maken; over de andere tranen, waarin de aarde gedrenkt is, van haar oppervlakte af tot in haar midden, spreek ik niet eens. De mensen hebben zelf schuld: er was hun een paradijs gegeven, zij wilden vrijheid hebben; ze hebben het vuur van de hemel gestolen, zij wisten zelf, dat het hun ongeluk zou zijn, dus zijn ze geen medelijden waard. Volgens mijn gewone, wereldse verstand weet ik alleen maar, dat er lijden bestaat en dat er geen schuldigen bestaan, alles gebeurt vanzelf en te goeder trouw. Het leven maakt alles gelijk. Ik weet het... ik weet dat het onzin is en als je dat weet, hoe kun je dan nog verder leven? Wat gaat het mij aan, dat er geen schuldigen zijn en dat alles goed en wel is en dat het éne uit het andere voortvloeit

en dat ik het weet en dat ik ervan op de hoogte ben – vergelding moet ik hebben, anders maak ik een einde aan mezelf. En niet een vergelding ergens in de eeuwigheid en wie weet wanneer, maar hier, op de aarde, eis ik het en zo dat ik het zelf zie... Ik wil het zelf zien en als ik op dat ogenblik dood was, dan zou een of andere macht mij tot leven moeten wekken. Ik wil met mijn eigen ogen zien, hoe een schaap naast een leeuw ligt en hoe de vermoorde levend wordt en zijn moordenaar omhelst. Op dat verlangen berusten alle godsdiensten ter wereld... En dan zal ik geloven. Maar de kinderen, die arme kinderen... wat moet ik met hen aanvangen? Dat is een vraagstuk, dat ik niet kan oplossen. Luister eens, als allen moeten lijden om door het lijden de eeuwige harmonie te bereiken, welke rol moeten de kinderen dan spelen? Het is mij onbegrijpelijk, waarom zij moeten lijden en met lijden de harmonie kopen. Harmonie voor de volwassenen. Ik begrijp de solidariteit in de zonde tussen grote mensen, ik begrijp de solidariteit in vergelding. Maar de kinderen zijn toch niet solidair met de zonde?

[p.325–326] – Nee! Broeder, zei plotseling Aljosja, jij vindt dat niemand een zonde, een misdaad vergeven mag... Er bestaat wel Iemand die het vergeven kan. Hij kan vergeven allen en alles, omdat Hij Zijn eigen bloed vergoten heeft voor allen en voor alles. Hem heb je vergeten. En door Hem is het geluk gebouwd en tot Hem zal geroepen worden: “Gij hebt gelijk, Heere, Uw wil geschiede...”

– O, je hebt het over die “Enige die zonder zonde is” en Zijn bloed? O nee, ik heb Hem niet vergeten, ik was alleen verbaasd dat jij zolang met dat argument gewacht hebt. Jullie allen brengen Hem in alle twistgesprekken onmiddellijk te berde. Je moet niet lachen, Aljosja, maar lang geleden heb ik een dichtwerk in elkaar gezet. Als je nog tien minuten tijd hebt, zal ik het je kunnen vertellen.

– Heb jij een gedicht geschreven?

– O nee, lachte Ivan. Nog nooit in mijn leven heb ik twee regels gedicht, maar dit werk heb ik gefantaseerd en onthouden. Jij zult mijn eerste lezer, dat wil zeggen, mijn eerste toehoorder zijn. Waarom zou een auteur een toehoorder missen, glimlachte Ivan. Zal ik het je vertellen?

– O, graag! Ik luister.

– Mijn gedicht in proza heet “De Grootinquisiteur”, een stuk van niets, maar ik zou het je toch graag willen laten horen.

De gebroeders Karamazov

Fjodor M. Dostojevski, 1880 (fragmenten)

V De Grootinquisiteur

[..., p.327–345]

Bij mij verschijnt Christus zelf ten tonele; Hij spreekt geen woord, Hij verschijnt alleen en gaat weer verder. Er zijn reeds vijftien eeuwen verstreken sinds Hij de belofte gaf naar Zijn Rijk te komen, vijftien eeuwen sinds de tijd dat Zijn profeet schreef: “Ik zal weldra wederkomen”, “maar de dag en het uur weet ook de Zoon niet, dat weet alleen mijn Hemelse Vader,” zo heeft Hij zelf nog op de aarde gesproken. Maar de mensheid verwacht Hem met hetzelfde geloof en dezelfde ontroering als vroeger. O, misschien wel met nog inniger geloof, want er zijn reeds vijftien eeuwen verlopen sinds de tijd dat de hemel de mens zichtbare onderpanden gaf:

*“Geloof alleen wat je hart je zegt,
De hemel openbaart niets meer.”*

“En er is alleen het geloof gebleven in wat je hart je zegt!” Het is waar, er gebeurden toen ook nog weleens wonderen. Er waren heiligen, die wonderbaarlijke genezingen deden; aan enkele rechtvaardigen verscheen zelfs, volgens hun levensbeschrijving, de Moeder Gods. Maar de duivel bleef waken en onder de mensheid ontstond reeds een twijfel aan de echtheid van die wonderen. Juist op dat tijdstip ontstond er in het noorden, in Duitsland, een ontzettende, nieuwe ketterij. Een geweldige ster, “die gelijk was aan een toorts”, (dat wil zeggen de kerk), “viel in de waterbronnen en die werden bitter”. Deze ketters begonnen godslasterlijk de wonderen te bestrijden. Maar des te vuriger geloofden de getrouwen. [...] Hoeveel eeuwen heeft de mensheid vol geloof en vuur gebeden: “Heer, verschijn voor ons,” hoeveel eeuwen riepen ze Hem aan, opdat Hij in Zijn oneindig medelijden tot de biddenden zou nederdalen.

[...] Mijn gedicht speelt zich af in Spanje, in Sevilla, gedurende de vreselijkste tijd van de inquisitie, toen dagelijks ter ere van God de brandstapels in het ganse land brandden en:

*“In autodafé’s vol pracht en praal,
Boze ketters op de mutserd smoorden.”*

[...] In Zijn eindeloze barmhartigheid ging Hij nogmaals tussen de mensen rond in dezelfde menselijke gedaante, als vijftien eeuwen geleden. Hij daalt neer op de “hete pleinen en straten” van een zuidelijke stad, waar juist de vorige dag, in tegenwoordigheid van de koning, de adel, ridders en kardinalen en de bekoorlijkste hofdames en de talloze inwoners van Sevilla, bij een “autodafé vol pracht en praal”,

door de kardinaal grootinquisiteur, een honderdtal ketters tegelijk verbrand was, *ad majorem Dei gloriam*.

Hij kwam stil, ongemerkt en plotseling, en hoe merkwaardig het ook is – herkenden allen Hem. Dat zou één van de beste plaatsen van mijn dichtwerk kunnen zijn – de vraag waarom Hij door allen herkend wordt. Met onweerstaanbaar geweld dringt het volk op Hem toe en omringt Hem; de menigte groeit steeds aan en volgt Hem. Zwijgend gaat Hij hen voorbij, met een zachte glimlach van eindeloos medelijden. De zon van de liefde brandt in Zijn hart, stralen van licht en kracht stromen uit Zijn ogen, beschijnen de mensen en ontbranden in hun harten wederliefde. Hij strekt Zijn handen tot hen uit, zegent hen, en van Zijn aanraking, zelfs van de zoom van Zijn kleed, gaat een genezende kracht uit.

En zie, uit de menigte roept een oude man, blind sinds zijn kinderjaren: “Heere, genees me, opdat ook ik U aanschouwe!” En het is hem of de schellen van zijn ogen vallen en de blinde ziet Hem. Het volk weent en kust de grond waarop Hij loopt. De kinderen werpen bloemen voor Hem, zingen “Hosanna!” en roepen in koor “Dat is Hij, Hij zelf!”, “Hij moet het zijn, niemand dan Hij.”

Bij de ingang van de Dom van Sevilla blijft Hij staan, op hetzelfde ogenblik dat onder gehuil en gejammer een open, kleine, witte kinderkist de kerk wordt binnengedragen. [...] “Hij zal je kind weer opwekken,” roept de menigte de huilende moeder toe. De priester van de Dom die de kist tegemoetkomt, fronst zijn wenkbrauwen en kijkt verbijsterd. Maar daar werpt de moeder van het dode kind zich snikkend voor Zijn voeten: “Als Gij het zijt, wek dan mijn kind op!” roept zij uit, de handen tot Hem opheffend. De processie blijft staan, de kist wordt in het portaal voor Zijn voeten neergezet. Hij kijkt vol medelijden en Zijn mond zegt ten tweede male: “Talitha kumi! Sta op, mijn dochter!” Het meisje richt zich op in haar kist, gaat zitten en kijkt glimlachend, met wijdgeopende ogen van verwondering om zich heen. In haar handjes houdt zij een bos witte rozen, waarmee ze in de kist gelegd was. En het volk staat verstomd en schreeuwt en snikt – en juist op dat ogenblik gaat de kardinaal-groot-inquisiteur over het plein, voorbij de kerk.

Het is een bijna negentigjarige grijsaard, een grote, rechte gestalte, met een mager, uitgemergeld gezicht, met ingezonken ogen die nog altijd vonken sproeien. [...] Hij zag alles, hij zag hoe men de kist voor Zijn voeten neerzette, hij zag hoe het meisje tot leven kwam en zijn gezicht werd somber. Hij fronst onheilspellend zijn zware, witte wenkbrauwen, onheilspellend fonkelen zijn ogen. Hij wijst met zijn vinger en beveelt zijn garde Hem gevangen te nemen. *En ziet*, zijn macht is zo groot en het volk is zo gewend, hem onderdanig te zijn en hem vol angst te gehoorzamen, dat het onmiddellijk uit één wijkt voor de garde en onder de plotseling gevallen doodse stilte

leggen zij hun handen op Hem en voeren Hem weg. En tegelijk valt de hele menigte als één man op de knieën en buigt de hoofden voor de oude inquisiteur, die het volk zwijgend zegent en verder gaat.

De garde brengt de Gevangene in een oude, sombere kerker, die zich in een oud gebouw van de Heilige Rechtbank bevindt en sluit Hem daar op. De dag gaat voorbij en wordt gevolgd door de donkere, ademloze en "hete" nacht van de Sevilliaanse stad: "het geurt naar laurier en citroenen." Te midden van de diepe duisternis gaat plotseling de ijzeren deur van de gevangenis open en de oude grootinquisiteur, met een lantaarn in zijn hand, komt langzaam de cel binnen. Hij is alleen, de deur valt achter hem in het slot. Op de drempel blijft hij staan en ziet Hem lang, wel een minuut of twee, in het gelaat. [...] Ben jij dat? Jij? Maar daar hij geen antwoord krijgt, voegt hij er snel aan toe: antwoord niet! Zwijg. En wat, zou Je ook nog kunnen antwoorden? Ik weet maar al te goed wat je zeggen zou. Ook heb Je geen recht nog iets toe te voegen aan wat Je vroeger reeds gezegd hebt. Waarom ben Je dan gekomen om ons te storen? Want Je weet zelf dat Je ons stoort. Maar weet Je ook wat er morgen zal gebeuren? Ik weet niet wie Je bent en ik wil het niet weten: of Jij het bent of alleen maar een dubbelganger van Hem. Maar morgen veroordeel ik Je en ik zal Je op een brandstapel laten verbranden als de ergste van alle ketters. En hetzelfde volk dat vandaag Je voeten kuste, zal morgen op één wenk van mij bijeen stromen om gloeiende kolen op je brandstapel te werpen. Weet Je dat? Ja, Jij weet het misschien! voegde hij er diep nadenkend aan toe, zonder zijn ogen van de Gevangene af te wenden.

– Ik begrijp niet helemaal wat dat betekent, Ivan, zei Aljosja, die de hele tijd zwijgend had toegehoord, glimlachend. Is dat niets anders dan onbegrensde fantasie, of een of andere vergissing van de grijsaard, een of ander absurd *qui pro quo*? [...] En de Gevangene zwijgt maar? Kijkt hem aan en zegt geen woord?

– Ja, zo moet het ook zijn en *juist* in dergelijke gevallen, lachte Ivan weer. De oude maakt hem er zelf attent op dat Hij het recht niet heeft om ook maar iets toe te voegen aan wat Hij vroeger reeds verkondigd heeft. Wat mij betreft, is dit de meest fundamentele trek van het rooms-katholicisme, ten minste volgens mijn mening. "Alles is door Jou aan de Paus overgedragen, dus alles is nu bij de Paus, maar verschijn zelf niet meer bij ons, stoor ons ten minste niet voor de voleinding der tijden." [...]

"Heb jij het recht ons ook maar één enkelgeheim te onthullen van die wereld, waarvan Jij gekomen bent?" vraagt de grijsaard Hem en antwoordt zelf voor Hem: "Neen, Je hebt het recht niet, iets toe te voegen aan wat reeds vroeger gezegd is, anders zou Je de mensen van hun vrijheid beroven, die Jij, toen Je op aarde was, zo

verdedigde. Al het nieuwe dat je verkondigen zou, zou als een wonder beschouwd worden en een aanslag op de geloofsvrijheid van de mensen zijn, die Je dierbaarder is dan al het andere. Reeds toen, anderhalf duizend jaar geleden, heb Je toen niet dikwijls gezegd: "Ik wil jullie bevrijden." Wel, U heeft ze nu gezien, die vrije mensen", voegt de oude er diepzinnig glimlachend aan toe. "Ja, dat werk heeft ons duur gekost," gaat hij door met een strenge blik op Hem, "maar we hebben het eindelijk volbracht in Jouw naam. Vijftien eeuwen pijnigden wij ons met die vrijheid, die Jij ons gebracht hebt, maar nu is het afgelopen en voor altijd. Geloof Je soms niet, dat dat voorgoed geëindigd is? Je kijkt me zo zachtmoedig aan en geeft me niet eens de voldoening van Je verontwaardiging. Maar Je moet weten, dat nu, juist nu, de mensen meer dan ooit van hun volkomen vrijheid overtuigd zijn, terwijl ze hun vrijheid bij ons gebracht hebben en onderdanig aan onze voeten gelegd hebben. En dat hebben wij tot stand gebracht, of was het zo'n soort vrijheid die Jij verlangde?"

– Er is weer iets wat ik niet begrijp, viel Aljosja hem in de rede. Ironiseert hij, of lacht hij hem uit?

– Niet in 't minst. Hij rekent het zichzelf en zijn geestverwanten als verdienste aan dat zij die de vrijheid eindelijk de baas zijn geworden met de bedoeling om de mens gelukkig te maken. "Omdat het nu pas" (hij spreekt natuurlijk over de inquisitie) "voor het eerst mogelijk geworden is om over het geluk van de mensen te gaan denken. De mens werd als een opstandige geschapen; kunnen opstandigen ooit gelukkig zijn? Je was gewaarschuwd", zei hij tegen Hem, "het heeft Je niet ontbroken aan waarschuwingen en aanwijzingen. Je hebt echter naar die waarschuwingen niet willen luisteren. Je hebt de enige weg, waarop het mogelijk was de mensen gelukkig te maken, versmaad, maar gelukkig heb Je, toen Je heenging, Je werk aan ons overgedragen. Je hebt immers beloofd, Je hebt het met Je woord bevestigd, dat Je ons het recht gaf te binden en te ontbinden, en nu kan Je er niet over denken ons dat recht weer te ontnemen. Waarom ben Je ons komen storen?"

– Maar wat betekent dat: "Het ontbrak je niet aan waarschuwingen en aanwijzingen?" vroeg Aljosja.

– O, dat is juist de kern van wat de oude man kwijt wil. "De verschrikkelijke en wijze geest, de geest van zelfvernietiging en van het niets", gaat de grijsaard verder, "die grote geest heeft in de woestijn tot Jou gesproken; door de Heilige Schrift is ons overgeleverd dat hij Je 'in verzoeking' zou hebben geleid. Is dat niet zo? Maar zou het mogelijk zijn om ook maar iets te zeggen dat de waarheid meer nabijkomt dan dat wat die drie vragen, die hij Je gesteld heeft, inhielden en die Jij echter verwierp en die in de Heilige Schrift de "*Verzoeking*" genoemd worden? En toch, als er ooit op aarde

een allesoverweldigend wonder gebeurd is, dan is het op die dag, de dag van de drie verzoeken. En *juist deze drie vragen waren het wonder*.

[...] Alleen reeds door deze drie vragen begrijpt men al dat het geen vergankelijk mensenverstand was dat ze tot Je richtte, maar een eeuwige, absolute geest. Want in deze drie vragen worden alle onoplosbare tegenstrijdigheden van de menselijke natuur op de hele aarde geopenbaard. Toen was dat nog niet openbaar, omdat de toekomst ons verborgen is, maar nu, na vijftien eeuwen, zien wij dat al het komende in deze drie vragen zo juist geraden en voorspeld is en zo goed uitgekomen dat men er niets van kan afnemen en evenmin iets aan toevoegen.

Beslis nu zelf: Wie had toen gelijk, Jij of hij, die Je die vragen toen stelde? Herinner Jij Je *die eerste vraag*, al is ze niet letterlijk zo, de zin ervan is als volgt: "Je wilt de wereld ingaan en komt met lege handen, alleen met een vage belofte van een vrijheid, die de mensen in hun eenvoud en aangeboren laagheid niet eens bevatten kunnen, waarvoor zij angst hebben, want nooit is er iets voor de mens en de maatschappij onverdraaglijker geweest dan de vrijheid! En zie die stenen ginds in de kale en gloeiende woestijn? Verander ze in brood en de hele mensheid zal Je, als één kudde, dankbaar en gehoorzaam volgen, al zou ze ook een eeuwige angst hebben dat Jij Je hand van hen zou terugtrekken en ophouden met brood te geven. – Je wilde echter de mensen niet van hun vrijheid beroven, en Je wees het voorstel af; want wat voor waarde heeft een vrijheid, die met brood gekocht is?"

Je antwoordde: "De mens kan van brood alleen niet leven." Maar wist Je niet, dat in naam van datzelfde aardse brood, de geest van de aarde tegen Je zal opstaan en Je in alle strijd zal overwinnen? En allen zullen hem volgen en uitroepen: "Wie is gelijk aan het dier dat ons het vuur van de hemel gaf!" Weet Je, dat er eeuwen zullen vergaan en dat de mensheid met de mond van hun wijsheid en wetenschap zal verkondigen dat er geen misdaad bestaat en daarom ook geen zonde, alleen maar honger? "Geef hun te eten en vraag dan pas deugdzaamheid van hen!" [...]

O, zonder onze hulp zullen ze ooit in staat zijn zichzelf te voeden! Geen wetenschap zal hen ooit genoeg brood geven zolang ze vrij blijven, maar zij zullen ten slotte zelf hun vrijheid aan onze voeten leggen en tegen ons zeggen: "Maak ons tot slaven, maar geef ons te eten." Zij zullen eindelijk zelf inzien dat vrijheid voor iedereen en het dagelijkse brood voor allen onverenigbaar is. Want nooit of te nimmer zullen ze leren, met elkaar te delen. Zij zullen er eindelijk van overtuigd worden dat ze niet vrij kunnen zijn, omdat zij zwak zijn, zondig, nietig en opstandig. Jij hebt hen het hemelse brood gebracht, maar ik herhaal, kan het hemelse brood in de ogen van dat zondige, zwakke, eeuwig ondankbare mensengeslacht vergeleken worden met het aardse brood? [...]

Maar wij zullen hen zeggen dat ze Jou gehoorzamen en dat wij in Jouw naam over hen heersen en we zullen hen ten tweede male bedriegen; want Jou zullen we nooit meer bij ons toelaten. Maar in dat bedrog zal ons lijden zijn, omdat we genooddaakt zijn te liegen. Zie, dat *betekent de eerste vraag* in de woestijn en dat heb Jij geweigerd in naam van de vrijheid, die Je boven alles stelde. En toch lag in die vraag het grootste geheim van deze wereld verborgen. Als Je „het brood” had aangenomen, zou Je daarmee de eeuwige, algemene zorg van de mensheid tegemoet gekomen zijn, de zorg: „Voor wie moeten we ons buigen?”

Er bestaat namelijk voor de mens geen eindelozer en kwellender zorg dan zodra hij vrij is, zo gauw mogelijk iemand te vinden *voor wie hij zich kan neerbuigen*. Maar de mens wil slechts buigen voor dat wat zo boven alle twijfel eerbiedwaardig is, dat iedereen, zonder uitzondering, zich ervoor buigen moet. Daarmee pijnigt zich dat ellendige geslacht van het begin der tijden af. Want de zorg van die beklagenswaardige wezens bestaat er niet alleen in om iets te vinden wat ik, of iemand anders, kan aanbidden, maar om iets te vinden waarin allen tezamen kunnen geloven, dat ze én kunnen aanbidden én allen tegelijk.

Die behoefte om gemeenschappelijk te aanbidden is de grootste kwelling van ieder mens afzonderlijk en van de hele mensheid tezamen sinds het begin der eeuwen. Terwille van die gemeenschappelijke aanbidding hebben ze elkaar met het zwaard vernield, hebben ze zich goden geschapen en riepen elkaar toe: „Verlaat jullie goden en komt de onze aanbidden, anders dood aan jullie en aan jullie goden!” En zo zal het zijn tot aan het einde van de wereld, ook dan nog, wanneer de goden van de aarde verdwenen zullen zijn; dan zullen ze in het stof knielen voor afgoden. Jij wist dat, het is onmogelijk dat Jij dat diepste geheim van de menselijke natuur niet zou kennen, maar Je hebt dat enige, absolute vaandel, dat Je *aangeboden werd* en dat allen gedwongen zou hebben, zonder weifelen voor Jou te buigen, versmaad – het vaandel van het aardse brood heb Je geweigerd in naam van de vrijheid en van het hemelse brood. [...]

Met het brood werd Je een middel gegeven; geef hem brood en de mens knielt voor Je neer, omdat niets zekerder is dan brood. Maar als er tegelijkertijd iemand anders komt dan Jij, die zich van zijn geweten meester maakt, O! dan zal hij Jouw brood van zich wegwerpen en hem volgen, die zijn geweten verleidt. In dat opzicht heb Je gelijk gehad. Want *het geheim van het mens-zijn* is niet alleen in het feit dat hij leeft, maar tevens in de vraag waarvóór hij leeft. Zonder een vastomlijnde voorstelling daarvan wil de mens niet leven, en zal hij zichzelf liever vernietigen dan op de wereld blijven, al lagen er ook aan alle kanten Je broden om hem heen. Zo is het; maar wat heb Jij gedaan? In plaats van de vrijheid van de mensen in Je hand te nemen, heb Je die nog

vergroot. [...] Niets is aantrekkelijker voor de mens dan gewetensvrijheid, niets echter kwelt hem ook meer! En Jij? In plaats van eens en vooral het menselijk geweten tot rust te brengen, gaf je hem alles wat ongewoon is, raadselachtig en onbepaald, alles wat boven de menselijke krachten uitgaat, en daarom heb Je gehandeld alsof Je de mens helemaal niet liefhad, – en dat heb Jij gedaan, die gekomen bent om Je leven voor hen te geven. In plaats van de vrijheid van de mensen te overwinnen, heb Je die vergroot en heb Je de geest van de mens voor eeuwig bezwaard met de kwelling vrij te zijn.

Je eiste de ongedwongen liefde van de mens; vrij moest hij Je volgen, uitsluitend aangetrokken door de bekoring die van Jou uitging. In plaats van gewoon te gehoorzamen aan de harde wet van het Oude Testament, moest de mens voortaan zelf uit eigen vrije wil beslissen tussen goed en kwaad, met geen andere leiding dan Jouw beeld voor ogen. Heb Je er werkelijk niet aan gedacht dat de mens Je ten slotte zou verloochenen en van zich stoten, evenals Jouw beeltenis en Jouw waarheid, als hij met zo'n vreselijke last als de vrije keuze bezwaard wordt? Zij zullen eindigen met te zeggen dat niet in Jou de waarheid is, om dat het onmogelijk is hun een grotere verwarring en marteling te brengen dan Jij gedaan hebt, toen Je hen zovele zorgen en onopgeloste vraagstukken achterliet. Op zo'n manier ben Je zelf begonnen Je eigen Rijk te ondermijnen, en nu mag Je niemand de schuld geven. En wat werd Je ondertussen aan de hand gedaan? Er zijn drie krachten, de enige drie krachten op aarde die in staat zijn het geweten van deze zwakke rebellen tot hun eigen geluk te overwinnen en in boeien te slaan, en dat zijn: het wonder, het mysterie en de autoriteit. Jij hebt ze stuk voor stuk verworpen en daarmee een voorbeeld gesteld.

Toen de geduchte en wijze geest Jou op de tinnen van de tempel plaatste en tot u zei: 'Als Je Gods zoon bent, spring dan naar beneden. [...] Maar Jij hebt de verleider rustig aangehoord en het voorstel afgewezen; Je hebt niet toegegeven en Je niet naar beneden gestort. O, natuurlijk, Je hebt trots en verheven gehandeld als een God, maar de mensen, die erbarmelijke, oproerige bende, zijn die soms goden? Maar ik herhaal, hoeveel zijn er zoals Jij? Heb Je werkelijk ook maar één ogenblik kunnen denken dat de mensen ook de kracht zouden hebben zo'n verzoeking te weerstaan? Is de menselijke natuur zo geschapen, dat hij een wonder van zich af kan wijzen, en in de vreselijkste, martelendste ogenblikken van zijn leven, als de ziel een antwoord verlangt op haar laatste vraag, in staat is alleen te blijven met het vrije besluit van zijn hart? [...] Je vergat echter, dat zodra de mens ook maar enigszins aan het wonder gaat twijfelen, hij ook aan God twijfelt, omdat de mens niet zozeer God, als wel het wonder zoekt. [...] Ik zweer Je, dat de mens veel zwakker en lager geschapen is, dan Jij van hem denkt. [...] Wat heeft het te betekenen, dat hij nu overal in opstand komt tegen onze macht en nog trots op zijn opstandigheid is, bovendien? Dat is de trots

van een kind, van een scholier. Het zijn kleine kinderen, die op school in opstand zijn gekomen en de leraar eruit hebben gezet. Maar er komt ook een einde aan kinderpret en dat zal hun duur te staan komen. [...]

Waarmee zijn de zwakken schuldig, dat zij niet konden verdragen, wat de sterken wel verdroegen? Is de zwakke ziel schuldig, omdat zij geen kracht heeft die geweldige hoogte te bereiken? Ben Jij werkelijk alleen gekomen voor die uitverkorenen? Alleen voor hen? Als dat zo is, dan steekt er een geheim achter dat wij niet kunnen doorgronden. En als het een geheim is, hebben wij ook het recht een geheim te verkondigen en hen te leren, dat niet het vrije besluit van het hart van betekenis is en niet de liefde, maar het geheim, dat zij blind moeten gehoorzamen, ook indien het tegen hun eigen geweten ingaat. En dat hebben wij ook gedaan. Wij hebben Jouw daad aan de menselijke natuur aangepast en wij hebben haar gegrondvest op het wonder, het geheim en de autoriteit. [...] Hebben wij de mensheid niet liefgehad, toen wij, hun zwakte beseffend, met liefde hun last lichter gemaakt hebben en hen zelfs de zonde veroorloofden, met onze toestemming? Waarom ben Je ons nu komen storen? En waarom kijk Je mij zo zwijgend en doordringend aan met Je zachtmoedige ogen? Word boos, ik wil Je liefde niet, omdat ik zelf Je ook niet liefheb. [...]

Precies acht eeuwen geleden hebben wij van hem aangenomen, wat Jij verontwaardigd afgewezen hebt, dat laatste geschenk, dat hij Jou aangeboden heeft, toen hij Je alle rijken van de wereld liet zien; wij hebben Rome en het zwaard van Caesar van hem aangenomen en wij hebben onszelf tot koningen van de wereld verklaard, tot alleenheersers, al is het ons tot nu toe niet gelukt onze taak ten einde te brengen. Maar wiens schuld is dat? O, dit werk is pas begonnen, maar het is begonnen. Het zal nog lang duren, tot wij klaar zijn en de wereld zal nog veel lijden. Maar wij zullen ons doel bereiken en wij zullen alleenheersers worden en dan zullen wij gaan denken aan het geluk van de mensen op de hele wereld. En Jij had toen "reeds het zwaard van Caesar in Je hand kunnen nemen. Waarom heb Je dat laatste geschenk geweigerd? Als Je die derde raadgeving van de grote geest opgevolgd had, dan zou Je alles hebben kunnen vervullen, wat de mens op aarde zoekt: de mens zou weten voor wie hij zou moeten buigen, aan wie hij zijn geweten zou kunnen toevertrouwen en op welke manier hij zich als één grote mierenhoop zou kunnen verenigen. Want de behoefte aan een algemene vereniging is de derde en laatste marteling van de mensen. Altijd heeft de mensheid ernaar gestreefd om één bond over de gehele aarde te sluiten. [...]

[...] In de profetieën wordt verkondigd dat Jij zult wederkeren en overwinnen, dat Je met Je uitverkorenen zult komen, met Je trotsen en machtigen. Maar dan zullen wij het volk openbaren dat ze slechts voor hun eigen heil gezorgd hebben, maar dat wij

hen allen verlost hebben. [...] En de zwakken zullen weer in opstand komen en haar het purper van het schaamteloze lijf rukken en haar naaktheid vertonen. Maar dan zal ik opstaan en Je die duizenden miljoenen gelukkige kinderen tonen, die nooit gezondigd hebben. En wij, die hun zonden op ons namen, voor hun geluk, wij zullen dan voor Je treden en zeggen: "Richt ons, als je kunt en durft!" Weet, dat ik Je niet vrees! Weet, dat ik ook in de woestijn was, dat ik ook geleefd heb van sprinkhanen en wortels, dat ook ik eens de vrijheid gezegend heb, waarmee Jij de mensheid gelukkig wilde maken, dat ook ik me voorbereid heb een van Je uitverkorenen te worden, een van de krachtigen en de sterken, verlangend om hun aantal te vermeerderen. Maar ik ben tot bezinning gekomen en ik wilde de waanzin niet meer dienen. Ik ben teruggekeerd en heb me aangesloten bij degenen die Jouw daden verbeterd hebben. Ik heb me afgewend van de trotsen en keerde terug bij de deemoedigen en nederigen, voor hun aller heil. Dat wat ik Je zeg zal gebeuren, ons rijk zal komen. Ik herhaal het, nog morgen zal Je zien hoe die gehoorzame schare, op één wenk van mij, aan zal rennen om brandend hout op je brandstapel te schuiven, op de brandstapel waarop ik Je zal laten verbranden, omdat Je ons bent komen storen. Omdat Jij onze brandstapel meer dan iemand anders verdiend hebt. Morgen laat ik Je verbranden. Dixi!"

Ivan hield op. Terwijl hij sprak, was hij vol enthousiasme, maar toen hij geëindigd was, glimlachte hij plotseling. Aljosja, die zwijgend naar hem geluisterd had en verscheidene keren zijn broer opgewonden in de rede had willen vallen, maar zich ingehouden had, begon ten slotte te spreken alsof iemand hem opjoeg.

– Maar... dat is toch onzin! riep hij blozend uit. Jouw gedicht is een loflied op Jezus, en absoluut geen godslastering, zoals je gewild had. En wie zal je wat die vrijheid betreft geloven? Is de vrijheid dan zo en moet men ze zo opvatten?

Primaire teksten voor Les 3

Franz Kafka

Inleiding op de passages

Kafka bouwt werelden met loketten, regels en doorgegeven besluiten, maar zonder aanspreekbaar middelpunt. In *Het proces* wordt Josef K. wakker in een procedure die draait zonder aanklacht en zonder adres waar hij zijn vraag kan neerleggen. In *Het slot* arriveert de landmeter K. in een dorp onder de sneeuw; de hiërarchie lijkt nabij en toch ongrijpbaar. Let op: *Het slot* werd ook uitgegeven als *Het Kasteel*; het Duitse origineel is *Das Schloss*. Dat dubbele naamspel past bij de ervaring van erkenning en uitsluiting tegelijk.

Kies als kernbeeld de lege balie: de plaats waar je wendt voor een antwoord dat niet komt. Wat gebeurt er met toon en perspectief wanneer taal zelf bureaucratisch wordt. *Het proces* verplaatst verzet naar schaamte en ritueel: niet om een specifieke daad, maar om het toelaten van een machine die je dagen overneemt. *Het slot* laat zien hoe “toelating” en “uitsluiting” in elkaar grijpen; een bevestiging blijkt een valkuil. Je leest om die ervaring precies te volgen: ritme, aanspreekvormen, kleine misverstanden die macht laten voelen. Met die focus ga je naar de Leeswijzer.

Leeswijzer

Begin met *Het proces*, hoofdstuk “Arrestatie”. Parafraseer de openingsaline en bepaal één sleutelzin waarin de machtsverhouding in taal voelbaar wordt. Let op aanspreekvormen en registers; noteer waar ironie je als lezer compliceert.

Lees vervolgens de passages uit *Het slot* (eerste hoofdstuk). Noteer drie momenten waarop het systeem tegelijk nabij en onbereikbaar is (telefoon, doorgegeven beslissingen, formele erkenning). Plaats in één zin de naamtoelichting: *Het slot* (ook uitgegeven als *Het Kasteel*, oorspronkelijk *Das Schloss*).

Vergelijk tot slot de twee werelden op één vraag: waar verschuift legaliteit de plaats van legitimiteit. Markeer twee plekken waar schaamte klinkt zonder dat het woord valt. Rond af met drie inzichten en één weerstand; verbind ten minste één observatie met de reeksankers noodzakelijkheid en binnenruimte.

Kernbegrippen

Aanspreekpunt: afwezige instantie waarop je je kunt beroepen. Legaliteit/legitimiteit: geldigheid van regels versus rechtvaardiging van gezag. Bureaucratische taal: formele taal die verantwoordelijkheid verspreidt en verdoezelt. Erkenning: bevestiging die tegelijk insluit en vasthoudt. Schaamte: affect dat orde internaliseert en verzet dempt of kleurt. Noodzakelijkheid: het gevoel dat "het nu eenmaal zo gaat". Uitsluiting/insluiting: twee gezichten van dezelfde procedure. Verzet: kleine verschuivingen in toon, stiltes, weigeringen om mee te spelen. Perspectivisme: betekenis als functie van stem en positie, zonder louter relativisme. Binnenruimte: de zone waar plicht en eigen wil botsen.

Het proces

Franz Kafka, 1914/15 (gepubliceerd 1925)

Eerste hoofdstuk – Arrestatie

Iemand moest Josef K. belasterd hebben, want zonder dat hij iets kwaads had gedaan, werd hij op een morgen gearresteerd. De keukenmeid van mevrouw Grubach, zijn kamerverhuurster, die hem elke ochtend tegen achten het ontbijt bracht, kwam deze keer niet. Dat was nog nooit gebeurd. K. wachtte nog een poosje, zag van zijn kussen uit de oude vrouw die tegenover hem woonde en die hem met een voor haar heel ongewone nieuwsgierigheid gadesloeg, maar dan, met een gevoel van bevreemding en honger tegelijk, belde hij. Onmiddellijk werd er geklopt en een man, die hij hier in huis nog nooit had gezien, kwam binnen. Hij was slank en toch stevig gebouwd, hij droeg een nauw aansluitend zwart pak, dat als een reiskostuum voorzien was van verscheidene plooien, zakken, gespen, knopen en een ceintuur en dientengevolge, zonder dat het je duidelijk werd waartoe het dienen moest, bijzonder praktisch leek. 'Wie bent u?' vroeg K. en zat meteen half rechtop in bed. Maar de man negeerde zijn vraag alsof je zijn verschijning moest accepteren, en zei op zijn beurt slechts: 'U hebt gebeld?' 'Anna moet me het ontbijt brengen,' zei K. en probeerde, eerst in stilte, door opletten en nadenken uit te maken wie de man eigenlijk was. Die echter stelde zich niet al te lang bloot aan zijn blikken, maar keerde zich naar de deur, die hij een eindje opendeed om tegen iemand, die kennelijk vlak achter de deur stond, te zeggen: 'Hij wil dat Anna hem zijn ontbijt brengt.' Er

volgde een kort gelach in de aangrenzende kamer, uit de klank viel niet op te maken of er meer dan één persoon aan meedeed. Hoewel de onbekende man daardoor niets te weten had kunnen komen wat hij niet al tevoren wist, zei hij nu toch tegen K. op de toon van een mededeling: 'Het is onmogelijk.' 'Dat is iets nieuws,' zei K., sprong zijn bed uit en trok vlug zijn broek aan. 'Ik wil toch eens kijken wat er voor mensen in de kamer hiernaast zijn en hoe mevrouw Grubach deze storing tegenover mij wil verantwoorden.' Wel schoot hem meteen te binnen dat hij dit niet hardop had moeten zeggen en dat hij daardoor in zekere zin een recht op controle aan de vreemdeling toekende, maar dat leek hem nu niet van belang. In elk geval vatte de vreemdeling het zo op, want hij zei: 'Zou u niet liever hier blijven?' 'Ik wil noch hier blijven noch door u worden aangesproken, zolang u zich niet aan me voorstelt.' 'Het was goed bedoeld,' zei de vreemdeling en deed nu vrijwillig de deur open. In de aangrenzende kamer, waar K. langzamer binnenging dan hij wilde, zag het er op het eerste gezicht haast net zo uit als de vorige avond. Het was de huiskamer van mevrouw Grubach, misschien was er in deze met meubels, dekens, porselein en foto's volgepropte kamer vandaag wat meer ruimte dan anders, dat viel niet meteen te onderscheiden, te minder omdat de belangrijkste verandering bestond in de aanwezigheid van een man, die bij het open raam zat met een boek, waaruit hij nu opkeek. 'U had in de kamer moeten blijven! Heeft Franz u dat niet gezegd?' 'Ja, wat wilt u eigenlijk?' vroeg K. en hij keek van zijn nieuwe kennis naar de als Franz aangeduide, die in de deuropening was blijven staan, en daarna weer terug. Door het open venster zag men weer de oude vrouw, die met echte oudemensennieuwsgierigheid voor het daartegenover gelegen raam was blijven staan, om ook verder alles te kunnen zien. 'Ik wou toch even mevrouw Grubach...' zei K., maakte een beweging alsof hij zich losrukte van de twee mannen, die echter ver bij hem vandaan stonden, en wilde doorlopen. 'Nee,' zei de man bij het raam, gooide zijn boek op een tafeltje en stond op. 'U mag niet weggaan, u bent immers gearresteerd.' 'Het heeft er veel van,' zei K. 'En waarom dan?' vroeg hij vervolgens. 'Wij hebben geen opdracht u dat mee te delen. Gaat u maar in uw kamer zitten wachten. De procedure is nu eenmaal op gang gekomen, en u zult alles op het juiste tijdstip te horen krijgen. Ik ga buiten mijn boekje als ik u zo vriendschappelijk aanspoor. Maar ik hoop dat niemand het hoort behalve Franz, en die is zelf tegen alle regels in vriendelijk tegen u. Wanneer u ook verder zoveel geluk hebt als bij de keus van uw bewakers, kunt u vertrouwen in de zaak hebben.' K. wilde gaan zitten, maar hij zag nu dat er in de hele kamer geen zitgelegenheid was, behalve de fauteuil bij het raam. 'U zult nog begrijpen hoe waar dat allemaal is,' zei Franz en kwam tegelijk met de andere man op hem af. Vooral de laatstgenoemde stak een heel eind boven K. uit en klopte hem herhaaldelijk op zijn schouder. Beiden keurden K.'s nachthemd en zeiden

dat hij nu een hemd van veel mindere kwaliteit zou moeten aantrekken, maar dat ze zowel dit hemd als de rest van zijn nachtgoed zouden bewaren en het hem bij een gunstige afloop van zijn zaak zouden teruggeven. 'Het is beter als u uw dingen aan ons geeft dan dat u ze in het depot brengt,' zeiden ze, 'want in het depot vinden nogal eens onregelmatigheden plaats en bovendien verkopen ze daar alles na een zeker verloop van tijd, zonder er rekening mee te houden of de desbetreffende procedure is afgelopen of niet. En dergelijke processen duren zo lang, vooral de laatste tijd! U zou dan tenslotte van het depot wel de opbrengst krijgen, maar die opbrengst is op zichzelf al weinig, want bij de verkoop geeft niet de grootte van het aanbod maar de grootte van het omkoopbedrag de doorslag, en voorts worden dergelijke opbrengsten, zoals de ervaring leert, minder, wanneer ze van hand tot hand en van jaar tot jaar worden doorgegeven.' K. lette niet erg op die betogen, het beschikkingsrecht over zijn eigendommen, dat hij misschien nog had, sloeg hij niet hoog aan, veel belangrijker vond hij het duidelijkheid te krijgen over zijn situatie; maar in aanwezigheid van deze lieden kon hij niet eens denken, steeds opnieuw botste de buik van de tweede bewaker – het konden toch alleen maar bewakers zijn – bepaald vriendschappelijk tegen hem op, maar als hij opkeek, zag hij een bij dit dikke lijf helemaal niet passend droog, benig gezicht met een brede, zijwaarts gedraaide neus, dat over zijn hoofd heen met de tweede bewaker in contact stond. Wat voor mensen waren dat eigenlijk? Waar hadden ze het over? Tot welke instantie hoorden ze? K. woonde immers in een rechtsstaat, overal heerste vrede, alle wetten werden gehandhaafd, wie waagde het hem in zijn woning te overvallen? Hij was steeds geneigd alles zo luchtig mogelijk op te vatten, het ergste pas te geloven als het ergste zich voordeed, geen maatregelen te nemen voor de toekomst, zelfs als alles er dreigend uitzag. In dit geval leek hem dat echter niet juist, je kon het geheel dan wel als een grap beschouwen, als een grove grap die om onbekende redenen, misschien omdat het vandaag zijn dertigste verjaardag was, zijn collega's van de bank met hem uitgehaald hadden, dat was natuurlijk mogelijk, misschien hoefde hij alleen maar op een of andere manier de bewakers in hun gezicht uit te lachen, en ze zouden meelachen, misschien waren het boodschappenlopers van de hoek, daar leken ze wel wat op – niettemin was hij, feitelijk al bij de eerste aanblik van de bewaker Franz, vastbesloten geen enkel voordeel, hoe klein ook, dat hij misschien tegenover deze mensen nog had, te laten varen. Dat men later zou zeggen dat hij niet tegen een grap kon leek K. een heel gering gevaar, maar wel herinnerde hij zich – zonder dat het anders zijn gewoonte was uit zijn ervaringen lering te trekken – een aantal op zichzelf onbelangrijke voorvallen, waarbij hij zich in tegenstelling tot zijn vrienden heel bewust, zonder het minste besef van de eventuele gevolgen, onvoorzichtig had

gedragen en daarvoor door het resultaat gestraft was. Het zou niet weer gebeuren, althans niet deze keer; als het een komedie was, dan zou hij meespelen.

[...]

K. merkte nu op dat ze zijn ontbijt verorberden. 'Waarom is ze niet binnengekomen?' vroeg hij. 'Ze mag niet', zei de lange bewaker. 'U bent immers gearresteerd.' 'Hoe kan ik nu gearresteerd zijn? En nog wel op deze manier?' 'Daar begint u dus alweer', zei de bewaker en doopte een boterham in het honingpotje. 'Zulke vragen beantwoorden wij niet.' 'U zult ze wel moeten beantwoorden,' zei K. 'Hier zijn mijn legitimatiepapieren, laat u me nu die van u zien en in de eerste plaats het arrestatiebevel.' 'Hemeltjelief!' zei de bewaker. 'Dat u zich niet kunt schikken in uw situatie! Het heeft er veel van dat u het erop toelegt om ons, die u nu waarschijnlijk van al uw medemenssen het naast staan, onnodig te prikkelen!' 'Het is zo, geloof het maar,' zei Franz, bracht het koffiekopje dat hij in zijn hand hield niet naar zijn mond, maar keek K. met een lange, waarschijnlijk veelbetekenende, maar onverklaarbare blik aan. K. begaf zich, zonder het te willen, in een dialoog van blikken met Franz, maar sloeg vervolgens toch op zijn papieren en zei: 'Hier zijn mijn legitimatiepapieren.' 'Wat hebben wij daarmee te maken?' riep meteen de lange bewaker. 'U gedraagt zich erger dan een kind. Wat wilt u dan? Wilt u uw groot, vervloekt proces vlug tot een eind brengen door met ons, de bewakers, over legitimatie en arrestatiebevel te debatteren? Wij zijn lage ambtenaren, die in een legitimatiepapier nauwelijks weg weten en die met uw zaak niets anders te maken hebben dan dat ze tien uur per dag bij u de wacht houden en daarvoor betaald worden. Dat is alles wat wij zijn, maar desondanks zijn wij in staat te begrijpen dat de hoge overheid waarbij we in dienst zijn zich, voordat ze tot zo'n arrestatie overgaat, heel nauwkeurig oriënteert over de redenen voor de arrestatie en de persoon van de gearresteerde. Een vergissing is daarbij onmogelijk. Onze overheid, voor zover ik die ken, en ik ken slechts de laagste rangen, zoekt immers niet de schuld in de bevolking, maar wordt, zoals er in de wet staat, door de schuld aangetrokken en moet ons, de bewakers, erop uitsturen. Dat is de wet. Hoe zou daarbij een vergissing mogelijk zijn?' 'Die wet ken ik niet,' zei K. 'Des te erger voor u,' zei de bewaker. 'Hij zal dan ook wel alleen in uw hoofd bestaan', zei K., hij wilde op de een of andere manier in de gedachten van de bewakers binnensluipen, ze te zijnen gunste doen keren of zich daar inburgeren. Maar de bewaker zei slechts afwijzend: 'U zult 'm wel te voelen krijgen.' Franz bemoeide zich ermee en zei: 'Kijk, Willem, hij geeft toe dat hij de wet niet kent en beweert tegelijk dat hij onschuldig is.' 'Je hebt volkomen gelijk, maar hem kun je niets duidelijk maken,' zei de ander. K. antwoordde niets meer; moet ik, dacht hij, me door het geklets van deze laagste organen – ze geven zelf toe dat ze dat zijn – nog meer in de war laten brengen? Ze praten toch in elk geval over dingen die ze helemaal niet

begrijpen. Een paar woorden die ik met iemand van mijn niveau zal wisselen, zullen alles onvergelijklijk veel beter verhelderen dan de langste gesprekken met deze figuren.

[...]

Zevende hoofdstuk – Advocaat

Op een wintermorgen – buiten viel er sneeuw in het troebele licht – zat K., ondanks het vroege uur al uiterst vermoeid, in zijn kantoor. Om zich tenminste tegen de ondergeschikten te beschermen, had hij zijn bediende opdracht gegeven niemand van hen binnen te laten, omdat hij met een omvangrijk werk bezig was. Maar in plaats van te werken, draaide hij op zijn stoel heen en weer, verschoof traag een paar voorwerpen op zijn bureau, liet vervolgens, zonder het te merken, zijn hele arm uitgestrekt op het bureaublad liggen en bleef met gebogen hoofd roerloos zitten.

De gedachte aan het proces liet hem niet meer los. Al dikwijls had hij overwogen of het niet goed zou zijn een verweerschrift op te stellen en bij de rechtbank in te dienen. Hij wilde daarin een korte levensbeschrijving presenteren en bij ieder enigszins belangrijk feit uitleggen om welke redenen hij zo gehandeld had, of deze handelwijze volgens zijn tegenwoordig oordeel te verwerpen of goed te keuren viel, en welke motieven hij voor het een of voor het ander kon aanvoeren. De voordelen van zulk een verweerschrift boven de simpele verdediging door die trouwens ook in andere opzichten niet geheel onbedenkelijke advocaat waren boven elke twijfel verheven. K. wist helemaal niet wat de advocaat deed; veel was het in elk geval niet, al een maand lang had hij hem niet meer bij zich laten komen, en ook bij geen enkele van de vroegere besprekingen had K. de indruk gekregen dat deze man veel voor hem zou kunnen bereiken. Ten eerste had hij hem haast geen vragen gesteld. En er viel hier toch zoveel te vragen. Vragen was de hoofdzaak. K. had het gevoel dat hij zelf alle hier noodzakelijke vragen kon stellen. De advocaat daarentegen, in plaats van te vragen, vertelde zelf of zat zwijgend tegenover hem, boog zich, waarschijnlijk vanwege zijn slechte gehoor, een eindje over de schrijftafel heen, trok aan een haarstreng in zijn baard en keek naar het vloerkleed, misschien precies naar de plek waar K. met Leni had gelegen. Af en toe gaf hij K. een paar onbenullige vermaningen, zoals je ze aan kinderen geeft. Even nutteloze als vervelende praatjes, waar K. bij de eindafrekening zeker geen dubbeltje voor zou betalen.

Nadat de advocaat hem voldoende meende te hebben vernederd, begon hij hem gewoonlijk weer een beetje te bemoedigen. Hij had al, vertelde hij dan, veel van dit soort processen geheel of gedeeltelijk gewonnen. Processen die, al waren ze in werkelijkheid misschien ook niet zo moeilijk, van buitenaf gezien nog hopeloz

waren. Een lijst van die processen had hij hier in zijn lade – bij die woorden tikte hij tegen een of andere lade van het bureau – die stukken kon hij helaas niet laten zien, omdat het ambtsgeheimen betrof. Niettemin zou nu natuurlijk de grote ervaring die hij door al die processen had verworven K. ten goede komen. Hij was natuurlijk meteen aan het werk gegaan, en het eerste verzoekschrift was al bijna gereedgekomen. Het was erg belangrijk, omdat de eerste indruk die de verdediging maakte dikwijls de hele richting van de procedure bepaalde. Helaas, daar moest hij K. wel even op attent maken, gebeurde het dikwijls dat de eerste verzoekschriften bij de rechtbank niet eens werden gelezen. Men legde ze gewoon ad acta en wees erop dat voorlopig het verhoor en de observatie van de verdachte belangrijker waren dan ieder geschrift. Men voegt, als de rekestant begint aan te dringen, eraan toe dat men vóór de beslissing, zodra al het materiaal verzameld is, in het verband natuurlijk, alle stukken, dus ook dit eerste verzoekschrift, zal controleren. Helaas klopte ook dit meestal niet, het eerste verzoekschrift werd meestal op de verkeerde plaats gelegd of raakte helemaal zoek, en zelfs als het tot het einde toe bewaard blijft, wordt het, zoals hij, de advocaat, zij het slechts bij geruchte heeft vernomen, haast nooit gelezen. Dat was allemaal erg jammer, maar niet helemaal ongerechtvaardigd. K. moest alsjeblieft bedenken dat de procedure niet openbaar was, zij kan, als de rechtbank dat noodzakelijk acht, openbaar worden, maar de wet schrijft geen openbaarheid voor. Dientengevolge zijn ook de stukken van de rechtbank, in het bijzonder de aanklacht, voor de verdachte en zijn verdediger ontoegankelijk, men weet derhalve in het algemeen niet, of althans niet precies, waartegen dit eerste rekest moet worden gericht, het kan daardoor slechts toevalligerwijs iets bevatten dat voor de zaak van betekenis is. Werkelijk ter zake doende en bewijskrachtige rekestten kan men pas later uitwerken, als in de loop van de verhoren de afzonderlijke punten van de aanklacht en hun motivering duidelijker uitkomen of geraden kunnen worden. Onder deze omstandigheden bevindt de verdediging zich natuurlijk in een zeer ongunstig en lastig parket. Maar ook dat is opzet. De verdediging wordt namelijk door de wet niet met zoveel woorden toegestaan, maar alleen getolereerd, en zelfs over de vraag of uit de desbetreffende passage in de wet noodzakelijk moet worden opgemaakt dat althans tolereren is toegestaan, bestaat er onenigheid. Er zijn dus strikt genomen helemaal geen door de rechtbank erkende advocaten, allen die voor deze rechtbank als advocaat optreden, zijn in wezen slechts zaakwaarnemers. Dat heeft natuurlijk een vernederend effect op de hele stand, en als K. binnenkort naar de griffie burelen ging, moest hij maar eens de advocatenkamer bekijken, dan had hij dat ook eens gezien.

Hij zou vermoedelijk schrikken van het gezelschap dat daar bijeen was. Reeds uit de hun toegewezen lage, nauwe kamer blijkt de minachting die de rechtbank heeft voor

deze mensen. Licht krijgt het vertrek alleen door een luikje, zo hoog gelegen dat je, als je naar buiten wilt kijken, waar overigens de rook van een vlak daarvoor staande schoorsteen in je neus prikt en je gezicht zwart maakt, eerst een collega moet zoeken die je op zijn rug neemt. In de vloer van dit vertrek – om nog maar één ander voorbeeld van deze toestanden te noemen – zit nu al sinds meer dan een jaar een gat, niet zo groot dat men er doorheen zou kunnen vallen, maar groot genoeg om er met één been helemaal in weg te zakken. [...] Men wil de verdediging zoveel mogelijk uitschakelen, alles moet neerkomen op de verdachte zelf. Geen slecht standpunt, op de keper beschouwd, maar niets zou onjuister zijn dan daaruit te concluderen dat bij deze rechtbank de advocaten voor de verdachte overbodig zijn. Integendeel, bij geen andere rechtbank zijn ze zo noodzakelijk als bij deze. De rechtsgang wordt namelijk in het algemeen niet alleen tegenover de openbaarheid geheim gehouden, maar ook tegenover de verdachte. Natuurlijk alleen voor zover dit mogelijk is, maar het is in zeer hoge mate mogelijk. Ook de verdachte heeft geen inzage in de rechtbankstukken, en het is heel moeilijk uit de verhoren iets te concluderen met betrekking tot de documenten die eraan ten grondslag liggen, vooral voor de verdachte, die immers bevangen is en alle mogelijke zorgen heeft die hem afleiden. Op dit punt nu grijpt de verdediging in. Bij de verhoren mogen in het algemeen geen verdedigers aanwezig zijn, ze moeten daarom na de verhoren, en liefst, als het kan, nog bij de deur van de instructiekamer, de verdachte uitvragen over het verhoor en aan deze dikwijls al erg onsamenhangende mededelingen deugdelijk materiaal voor de verdediging ontlelen. Maar het belangrijkste is dit niet, want veel kun je op die manier niet te weten komen, al komt uiteraard ook hier net als overal een kundig man meer te weten dan anderen. Het belangrijkste blijven toch de persoonlijke relaties van de advocaat, die vormen de wezenlijke waarde van de verdediging. Nu zou K. wel uit wat hij zelf had beleefd al hebben opgemaakt dat de allerlaagste organisatie van de rechtbank niet helemaal volmaakt is, dat zij plichtvergeten en omkoopbare medewerkers telt, waardoor de strakke omheining van de rechtbank in bepaalde opzichten hiaten vertoont. [...] De ambtenaren missen het contact met de bevolking, voor de gewone, gemiddelde processen zijn ze goed toegerust, zo'n proces rolt haast op eigen kracht door en hoeft alleen hier en daar een duwtje te hebben, maar ten overstaan zowel van de heel eenvoudige gevallen alsook van de bijzonder moeilijke weten ze zich vaak geen raad, ze hebben, omdat ze dag en nacht in het harnas van hun wetgeving zitten, niet het juiste gevoel voor menselijke betrekkingen, en dat is bij zulke gevallen een ernstig gemis. [...] De rangorde en de hiërarchie van de rechtbank was eindeloos en zelfs voor de ingewijde niet te overzien. De gang van zaken voor de gerechtshoven was echter in het algemeen ook voor de lagere ambtenaren geheim, ze konden daardoor de zaken waar ze mee bezig

waren in hun verdere verloop haast nooit volledig volgen, het proces doemt dus in hun gezichtskring op, dikwijls zonder dat ze weten waar het vandaan komt, en het gaat weer verder zonder dat ze te weten komen waarheen. De lessen die men uit de bestudering van de afzonderlijke processtadia, de uiteindelijke beslissing en de motivering daarvan zou kunnen putten, gaan dus aan deze ambtenaren voorbij. Ze mogen zich alleen met dat deel van het proces bezighouden dat door de wet voor ze is afgeperkt, en ze weten van de rest, dus van het resultaat van hun eigen werk, meestal minder af dan de verdediging, die immers in de regel haast tot het einde van het proces in contact blijft met de verdachten. Ook in dit opzicht kunnen ze dus van de verdediging veel waardevols te weten komen. Was K. nog verbaasd, als hij dit alles voor ogen hield, over de geprikkeldheid van de ambtenaren, die soms tegenover de cliënten – dat was een ervaring die iedereen opdeed – op beledigende manier tot uitdrukking kwam? Alle ambtenaren waren geprikkeld, zelfs als ze rustig leken. Natuurlijk hebben de zaakwaarnemers daar bijzonder onder te lijden.

[...] Want de advocaten – en zelfs de onbelangrijkste kan de situatie althans ten dele overzien – denken er in de verste verte niet aan bij de rechtbank enige verbetering te willen invoeren of doorzetten, terwijl – en dat is heel kenmerkend – haast elke verdachte, zelfs heel eenvoudige lieden, al in het allervroegste stadium van hun proces beginnen te denken aan voorstellen tot verbetering, en daarmee dikwijls tijd en kracht verspillen die op een andere manier veel beter zouden kunnen worden gebruikt. Het enig juiste was zich te schikken in de bestaande verhoudingen. Zelfs als het mogelijk zou zijn om details te verbeteren – maar dat is een onzinnig bijgeloof – dan zou men op zijn best iets voor toekomstige gevallen hebben bereikt, maar zichzelf onmetelijke schade hebben toegebracht doordat men de bijzondere aandacht van het altijd wraakzuchtige ambtenarenkorps zou hebben getrokken. Vooral niet de aandacht trekken! Je heel rustig houden, al gaat dat nog zo tegen je gevoel in! Proberen te begrijpen dat dit grote rechtsorganisme als het ware altijd in evenwicht blijft, en dat iemand die op de plaats waar hij staat zelfstandig iets verandert, de grond onder zijn eigen voeten weggraaft en zelf kan neerstorten, terwijl het grote organisme gemakkelijk op een andere plek – alles staat immers met elkaar in verband – compensatie vindt en ongewijzigd blijft, als het niet zelfs, wat eigenlijk heel waarschijnlijk is, nog geslotener, nog oplettender, nog strenger, nog kwaadaardiger wordt. Laat toch alsjeblieft het werk over aan de advocaten, in plaats van ze te hinderen! Met verwijten schoot je niet erg op, vooral als je de oorzaken niet in hun volle betekenis duidelijk kon maken, maar het moest toch worden gezegd hoezeer K. zijn zaak door zijn houding tegenover het hoofd van de griffie had geschaad. Deze invloedrijke man kon al zo goed als geschrapt worden uit de lijst van degenen bij wie je voor K. iets kon doen. [...] Er komen natuurlijk wel eens sombere

uren, zoals iedereen ze heeft, en dan denk je dat je helemaal niets hebt bereikt, dan krijg je de indruk dat alleen de van het begin af voor een goede afloop voorbestemde processen gunstig aflopen, wat ook zonder hulp van buitenaf zou zijn gebeurd, terwijl alle andere misgelopen zijn ondanks alle begeleiding, alle moeite, alle kleine schijnsuccessen waar men zo blij mee was. Dan ben je helemaal nergens meer zeker van, en je zou bij bepaalde vragen niet eens meer durven ontkennen dat je processen, die op grond van hun geaardheid goed verlopen, juist door die hulp van buitenaf op het verkeerde spoor hebt gebracht. Ook dat is een soort zelfvertrouwen, maar het is wel het enige dat je dan rest. [...]

In dat geval hoeft het proces nog niet verloren te zijn, volstrekt niet, er is althans geen doorslaggevende reden voor die veronderstelling, je weet alleen niets meer over het proces en je zult er ook niets meer over te weten komen. Nu zijn dergelijke gevallen gelukkig uitzonderingen, en zelfs als K.'s proces een zodanig geval zou zijn, dan was hij toch voorlopig nog ver van zo'n stadium verwijderd. Hier nu werd volop gelegenheid voor advocatenwerkzaamheid geboden, en dat daar gebruik van zou worden gemaakt, daarvan kon K. verzekerd zijn. Het rekest was, zoals reeds werd vermeld, nog niet ingediend, maar daar was ook geen haast bij, veel belangrijker waren de inleidende besprekingen met ambtenaren van gewicht, en die hadden al plaatsgevonden, met uiteenlopend resultaat, zoals eerlijk moest worden toegegeven. Het was veel beter voorlopig geen details te verklappen, waardoor K. alleen maar ten ongunste kon worden beïnvloed en al te hoopvol of al te bang kon worden gemaakt, alleen dit kon worden gezegd, dat enkele personen zich zeer gunstig hadden uitgelaten en zich ook zeer hulpvaardig hadden betoond, terwijl anderen zich minder gunstig hadden uitgesproken, maar toch hun medewerking geenszins hadden geweigerd. Het resultaat was dus over het geheel zeer verheugend, alleen mocht je daar geen speciale conclusies aan verbinden, want alle inleidende procedures begonnen zo en de waarde daarvan bleek onveranderlijk pas in het verdere verloop van de ontwikkeling. In elk geval was er nog niets verloren, en als het nog zou lukken het hoofd van de griffie ondanks alles voor zich in te nemen – er waren al ettelijke stappen tot dat doel ondernomen – dan was het geheel – zoals de chirurgen zeggen – een schone wond en kon men met een gerust hart de verdere ontwikkelingen afwachten.

[...]

Het Slot

Franz Kafka, 1922 (gepubliceerd in 1926)

Eerste hoofdstuk

Het was laat in de avond toen K. aankwam. Het dorp lag diep onder de sneeuw. Van de berg waarop het slot stond was niets te zien, hij was omgeven door mist en duisternis, zelfs niet het zwakste schijnsel duidde aan waar het grote slot lag. Lange tijd stond K. stil op de houten brug die van de grote weg naar het dorp leidde, en keek omhoog in de schijnbare leegte.

Toen ging hij verder, op zoek naar een onderkomen voor de nacht; in de herberg was men nog wakker, de waard had wel geen kamer te huur, maar hij wilde, ten eerste verrast en uit zijn doen gebracht door de late gast, K. wel in de gelagkamer op een strozak laten slapen. K. vond dat goed. Een paar boeren zaten nog bier te drinken, maar hij wilde met niemand een gesprek voeren, haalde zelf de strozak van de zolder, en ging bij de kachel liggen. Het was warm, de boeren waren stil, even nam hij ze op met zijn vermoeide blik, toen sliep hij in.

Maar kort daarop werd hij al gewekt. Een jonge man, in steedse kleren, met het gezicht van een acteur, spleetogen, zware wenkbrauwen, stond met de herbergier naast hem. De boeren waren er ook nog, enkelen hadden hun stoelen omgedraaid, om beter te kunnen zien en horen. De jonge man maakte zeer beleefd zijn verontschuldigungen dat hij K. gewekt had, stelde zich voor als de zoon van de slotvoogd en zei toen: 'Dit dorp is een bezitting van het slot, wie hier woont of overnacht, woont of overnacht in zekere zin in het slot. Niemand mag dat zonder vergunning van de graaf. Maar u hebt zo'n vergunning niet of u hebt haar althans niet getoond.'

K. was half overeind gekomen, had zijn haren glad gestreken, keek de mensen van onder af aan, en zei: 'In welk dorp ben ik verdwaald geraakt? Is hier dan een slot?'

'Zeker,' zei de jonge man langzaam, terwijl hier en daar iemand het hoofd schudde over K., 'het slot van graaf Westwest.'

'En men moet een vergunning hebben om hier te mogen overnachten?' vroeg K., als wilde hij zich ervan overtuigen dat hij de voorafgegane mededelingen misschien niet gedroomd had.

‘Men moet een vergunning hebben,’ was het antwoord, en het klonk als een grove bespotting van K., toen de jonge man met uitgestrekte arm de waard en de gasten vroeg: ‘Of moet men soms geen vergunning hebben?’

‘Dan zal ik dus de vergunning moeten halen,’ zei K. geeuwend en schoof de dekens van zich af, alsof hij op wilde staan.

‘O ja? Van wie dan wel?’ vroeg de jonge man.

‘Van de graaf,’ zei K., ‘er zal niets anders op zitten.’

‘Nu ’s nachts om twaalf uur een vergunning van de graaf halen?’ riep de jonge man en hij deed een stap terug.

‘Kan dat niet?’ vroeg K. bedaard. ‘Waarom hebt u mij dan gewekt?’ Nu raakte de jonge man echter buiten zichzelf van woede. ‘Landlopersmanieren!’ riep hij uit. ‘Ik eis respect voor de grafelijke overheid! Ik heb u gewekt, om u te vertellen dat u onmiddellijk het gebied van de graaf moet verlaten.’

‘Genoeg komedie,’ zei K., opmerkelijk zacht, ging weer liggen en trok de dekens over zich heen. ‘U gaat wat te ver, jongeman, ik kom morgen nog wel op uw gedrag terug. De waard en de heren daar zijn mijn getuigen, voor zover ik dan al getuigen nodig heb. Maar houdt u voor gezegd dat ik de landmeter ben die de graaf heeft laten komen. Mijn assistenten volgen mij morgen met de apparaten in de wagen. Ik wilde mij de mars door de sneeuw niet laten ontgaan; ik ben echter helaas een paar maal de weg kwijtgeraakt en daardoor pas zo laat aangekomen. Dat het nu te laat was om mij op het slot te vervoegen, wist ik al uit mezelf, nog voor u mij daarvan op de hoogte bracht. Daarom ook heb ik mij tevreden gesteld met deze legerstee waar u – zacht gezegd – de onbeleefdheid hebt gehad mij te storen. Hiermee ben ik aan het einde van mijn verklaringen. Goedenacht, heren.’ En K. draaide zich naar de kachel toe. ‘Landmeter?’ hoorde hij nog aarzelend vragen achter zijn rug, toen viel er een algemene stilte. Maar de jonge man kwam spoedig tot bezinning en zei tegen de herbergier op een toon die voldoende gedempt was om de schijn te wekken dat hij er rekening mee hield dat K. sliep, en luid genoeg om verstaanbaar voor hem te zijn: ‘Ik zal telefonisch informeren.’ Wat? In deze dorpsherberg was ook al telefoon? Ze waren er voortreffelijk geoutilleerd. In dit speciale geval was K. er verbaasd over, al had hij het in het algemeen wel verwacht. Het bleek dat de telefoon haast recht boven zijn hoofd zat; in zijn slaperigheid had hij hem niet opgemerkt. Als de jonge man telefoneren moest, kon hij er met de beste wil van de wereld geen rekening mee houden dat K. sliep, het was dus alleen de vraag of K. hem zou laten telefoneren, hij besloot het toe te laten. Maar dan had het ook geen zin te doen of hij sliep, en hij

ging daarom weer op zijn rug liggen. Hij zag de boeren schuw samentroepen en de zaak met elkaar bespreken, de komst van een landmeter was geen geringe zaak.

De deur van de keuken was opengegaan, de hele deuropening vullend stond daar de machtige gestalte van de waardin; op zijn tenen ging de waard naar haar toe om haar op de hoogte te brengen. En nu begon het telefoongesprek. De slotvoogd sliep, maar een onderslotvoogd, een van de onderslotvoogden, een zekere meneer Fritz, was er. De jonge man, die zei dat hij Schwarzer was, vertelde hoe hij K. had gevonden, een man van goed dertig, haveloos, rustig slapend op een strozak, met een nietig rugzakje als hoofdkussen, een knuppel binnen zijn bereik. Hij was hem natuurlijk verdacht voorgekomen, en daar de waard klaarblijkelijk zijn plicht verzuimd had, was het de plicht van hem, Schwarzer, geweest de kwestie grondig te onderzoeken. Het gewekt worden, het verhoor, het volgens de voorschriften geuite dreigement van uitwijzing uit het graafschap, had K. zeer ontstemd aangehoord, naar tenslotte gebleken was misschien terecht, want hij beweerde dat hij een door de graaf ontboden landmeter was. Hij was althans formeel verplicht de bewering te controleren, en Schwarzer verzocht dus meneer Fritz in de centrale kanselarij na te gaan of men inderdaad een dergelijke landmeter verwachtte, en het antwoord direct telefonisch door te geven.

Toen was het stil, Fritz informeerde daarginds, en hier wachtte men op het antwoord. K. bleef in dezelfde houding liggen, draaide zich geen enkele maal om, scheen in het geheel niet nieuwsgierig te zijn, keek voor zich uit. Het verhaal van Schwarzer gaf hem met zijn mengsel van toorn en voorzichtigheid een voorstelling van de, om zo te zeggen diplomatieke scholing, waarover in het slot zelfs ondergeschikte figuren als Schwarzer met gemak beschikten. En ook aan ijver ontbrak het daar niet; de centrale kanselarij had nachtdienst. En gaf blijkbaar zeer snel antwoord, want daar belde Fritz al. Dit bericht bleek in elk geval heel kort te zijn, want onmiddellijk gooide Schwarzer woedend de hoorn neer. 'Heb ik het niet gezegd!' schreeuwde hij. 'Er is geen sprake van een landmeter; een doortrapte leugenachtige landlopdr is het, zo niet erger.' Een ogenblik dacht K. dat allen, Schwarzer, boeren, waard en waardin, zich woedend op hem zouden storten. Om tenminste de eerste aanval te ontwijken, kroop hij helemaal weg onder de deken. Daar ging de telefoon opnieuw, en, naar het K. voorkwam, bijzonder krachtig. Hij bracht langzaam zijn hoofd weer te voorschijn. Hoewel het niet waarschijnlijk was dat het weer over K. zou gaan, bleven allen staan, en Schwarzer keerde naar het toestel terug. Hij hoorde een vrij lange uiteenzetting aan en zei toen zacht: 'Een vergissing dus? Dat is bijzonder onaangenaam. De chef de bureau heeft zelf getelefoneerd? Vreemd vreemd. Hoe moet ik dat aan meneer de landmeter uitleggen?'

K. luisterde verbaasd. Het slot had hem dus tot landmeter benoemd. Dat was aan de ene kant ongunstig voor hem, want het bewees dat men in het slot het nodige over hem wist, de krachtverhoudingen had afgewogen en de strijd glimlachend aanbod. Het was echter aan de andere kant ook gunstig, want het bewees, volgens zijn mening, dat men hem onderschatte en dat hij meer vrijheid zou hebben, dan hij in den beginne had durven hopen. En als zij dachten hem door de geestelijk beslist superieure erkenning van het feit dat hij landmeter was, blijvend schrik te kunnen aanjagen, vergisten zij zich; een lichte huivering liep hem over de rug, maar dat was alles.

De schuchter op hem toekomende Schwarzer wees hij af; naar de kamer van de waard te verhuizen, waarop men bij hem aandrong, weigerde hij, slechts nam hij van de waard een slaapdrank aan, en van de waardin een wasbekken met zeep en handdoek en hij hoefde niet eens te vragen de zaal te ontruimen, want iedereen drong met afgewend gezicht naar buiten, om niet de kans te lopen dat zij de volgende morgen door hem herkend werden. De lamp werd gedoofd, en eindelijk kreeg hij rust. Hij sliep diep, nauwelijks een-, tweemaal door langs hem heen schietende ratten vluchtig gestoord, tot de morgen.

Na het ontbijt, dat, zoals trouwens al K.'s verblijfkosten, volgens de waard door het slot zou worden betaald, wilde hij direct het dorp ingaan. Maar daar de waard, met wie hij tot nu toe, gedachtig zijn gedrag van gisteren, slechts de allernoodzakelijkste woorden had gewisseld, met een onuitgesproken vraag steeds maar om hem heen bleef draaien, kreeg hij medelijden met hem, en liet hem een ogenblikje bij zich zitten.

'Ik ken de graaf nog niet,' zei K. 'Hij schijnt goed werk goed te betalen, is dat waar? Als je, zoals ik, zo ver van je vrouw en kinderen weggaat, wil je ook iets mee naar huis brengen.'

'In dit opzicht hoeft meneer zich geen zorgen te maken, over slechte betaling hoor je niet klagen.' – 'Nu ja,' zei K., 'ik ben niet bepaald verlegen, en ik kan ook een graaf wel zeggen wat ik ervan denk, maar het is natuurlijk veel beter als je het met de heren op een vreedzame manier klaar speelt.'

[...]

Vijfde Hoofdstuk

[...]

Op deze manier kon het, als hij niet steeds op zijn hoede was, heel goed gebeuren dat hij op zekere dag, ondanks alle vriendelijkheid van de autoriteiten en ondanks dat

hij zijn overdreven gemakkelijke ambtelijke plichten volkomen nakwam, misleid door de hem bewezen schijnbare gunsten, verder een zo onvoorzichtig leven leidde dat hij hier bezweek en de overheid, nog altijd zacht en vriendelijk, als het ware tegen haar wil, maar in naam van de een of andere hem onbekende openbare orde, hem uit de weg moest komen ruimen. En wat was het hier eigenlijk, dat verdere leven? Nergens nog had K. ambt en leven zo vervlochten gezien als hier, zo vervlochten, dat het soms kon lijken of ambt en leven van plaats verwisseld hadden. Wat betekende bij voorbeeld de tot nu toe slechts formele macht die Klamm over de dienst van K. uitoefende, vergeleken bij de macht die Klamm in K.'s slaapkamer in alle realiteit bezat. Zo kwam het dat hier een wat lichtzinniger werkwijze, een zekere ontspanning, slechts rechtstreeks tegenover de autoriteiten op zijn plaats was, terwijl verder steeds grote voorzichtigheid geboden was, een naar alle kanten om zich heen zien voor iedere stap.

Zijn opvatting over de autoriteiten hier vond K. bij de burgemeester voorshands bevestigd. De burgemeester, een vriendelijke, dikke man met een gladgeschoren gezicht, was ziek, had een ernstige jichtaanval en ontving K. in bed. 'Daar is dus onze landmeter,' zei hij, wilde zich ter begroeting oprichten, slaagde daarin echter niet en liet zich, ter verontschuldiging op zijn benen wijzend, weer terugvallen in de kussens. Een stille, in het schemerige licht van de door overgordijnen nog donkerder gemaakte kamer met kleine ramen haast schimmige vrouw bracht K. een stoel en zette die bij het bed. 'Gaat u zitten, gaat u zitten, meneer de landmeter,' zei de burgemeester, 'en vertelt u mij wat u wilt.' K. las de brief van Klamm voor en knoopte daar enkele opmerkingen aan vast. Weer had hij dat gevoel dat de omgang met autoriteiten zo buitengewoon gemakkelijk was. Zij droegen gewoonweg elke last, alles kon je hun opleggen, en zelf bleef je onberoerd en vrij. Alsof ook de burgemeester dat op zijn manier voelde, draaide hij onbehaaglijk heen en weer in zijn bed. Tenslotte zei hij: 'Ik weet, meneer de landmeter, zoals u wel gemerkt hebt, van de hele zaak af. Dat ik zelf nog geen stappen gedaan heb, vindt zijn oorzaak in de eerste plaats in mijn ziekte en vervolgens ook in de omstandigheid dat u zo lang bent weggebleven, ik dacht al dat u ervan had afgezien. Nu u echter zo vriendelijk bent geweest mij zelf op te zoeken, moet ik u wel de hele, onaangename waarheid zeggen. U bent als landmeter in dienst genomen, zoals u zegt; maar helaas, wij hebben geen landmeter nodig. Er zou niet het minste werk voor hem zijn. De grenzen van onze kleine bedrijfjes zijn afgebakend, alles is keurig genoteerd. Overdracht van bezittingen komt nauwelijks voor, en kleine onenigheden over grenzen regelen wij zelf. Wat moeten wij dus met een landmeter?' K. was er, weliswaar zonder dat hij er voordien over had nagedacht, in zijn binnenste van overtuigd dat hij een dergelijke mededeling verwacht had. Juist daardoor kon hij meteen zeggen: 'Dat

overvalt mij erg. Dat gooit al mijn berekeningen overhoop. Ik kan alleen maar hopen dat er een misverstand in het spel is.' 'Helaas niet,' zei de burgemeester, 'het is, zoals ik zeg.' 'Maar hoe kan dat dan!' riep K. 'Ik heb toch deze eindeloze reis niet gemaakt om nu weer teruggestuurd te worden!' 'Dat is een andere kwestie,' zei de burgemeester, 'waarover ik niet te beslissen heb, maar hoe dat misverstand ontstaan is, kan ik u wel verklaren. In een zo omvangrijke overheid als de grafelijke kan het een enkele maal voorkomen, dat de ene afdeling dit bepaalt, de andere dat, de ene weet niet van de andere, de controle door hogere instanties is weliswaar uiterst nauwkeurig, maar komt naar haar aard te laat, en zo kan er dan altijd een kleine verwarring ontstaan. Doch steeds zijn het slechts bijzonder onbelangrijke kleinigheden, zoals bijvoorbeeld uw geval. In dingen van betekenis is mij nog geen fout bekend geworden, maar de kleinigheden zijn dikwijls ook pijnlijk genoeg. Wat nu uw geval betreft, ik wil u, zonder er een ambtsgeheim van te maken – daarvoor ben ik niet voldoende ambtenaar, ik ben boer en daarbij blijft het – de gang van zaken ronduit vertellen.

Lange tijd geleden, ik was toen nog maar enkele maanden burgemeester, kwam er een besluit af, ik weet niet meer van welke afdeling, waarin op de besliste manier die de heren daarginds eigen is, werd medegedeeld dat er een landmeter zou worden aangesteld, en waarin de gemeente opdracht kreeg alle voor zijn werkzaamheden nodige plannen en aantekeningen gereed te houden. Dit besluit kan natuurlijk geen betrekking hebben gehad op u, want dat is vele jaren her gebeurd, en ik zou het mij niet herinnerd hebben, als ik op het ogenblik niet ziek was geweest en in bed tijd genoeg heb om over de belachelijkste dingen na te denken.' 'Mizzi,' zei hij, plotseling zijn verslag onderbrekend, tegen de vrouw die nog steeds op een onbegrijpelijke manier ergens mee bezig door de kamer gleed, 'kijk als je wilt eens in de kast daar, misschien kun je het besluit vinden.' 'Het is namelijk,' zei hij ter verklaring tegen K., 'uit mijn eerste tijd, toen bewaarde ik alles nog.' De vrouw deed meteen de kast open, K. en de burgemeester keken toe. De kast was volgestopt met papieren. Bij het openmaken rolden er twee grote bundels akten uit, die in een rol bijeengebonden waren op de manier waarop men brandhout gewoonlijk bindt, de vrouw sprong verschrikt opzij: 'Onderin ligt het misschien, onderin,' zei de burgemeester, van zijn bed uit dirigerend. Gehoorzaam wierp de vrouw, met de beide armen de akten bij elkaar pakkend, alles uit de kast om bij de onderste papieren te komen. De papieren bedekten reeds de halve kamer. 'Er is heel wat werk verzet,' zei de burgemeester knikkend, 'en dit is maar een klein deel. Het meeste heb ik in de schuur opgeborgen, en het grootste deel is natuurlijk verloren gegaan. Hoe zou je dat alles bij elkaar moeten houden! Maar in de schuur ligt nog heel veel.' 'Zou je het besluit kunnen vinden?' wendde hij zich toen weer tot zijn vrouw. 'Je moet een akte zoeken, waarop

het woord "landmeter" blauw onderstreept is.' 'Het is te donker hier,' zei de vrouw, 'ik zal een kaars halen,' en zij liep over de papieren heen de kamer uit. 'Mijn vrouw is mij tot grote steun,' zei de burgemeester, 'bij deze zware ambtsbezigheden, die toch maar tussen de bedrijven door verricht moeten worden. Ik heb weliswaar voor het schrijfwerk nog een hulp, de onderwijzer, maar het is desondanks onmogelijk ermee klaar te komen, er blijft altijd nog veel liggen dat niet afgehandeld is, dat is daar in die kast bijeengebracht,' en hij wees op een andere kast. 'En vooral op het ogenblik, nu ik ziek ben, wordt het steeds meer,' zei hij en ging moe, maar ook trots weer liggen. 'Zou ik,' zei K., toen de vrouw met de kaars teruggekomen was en op haar knieën voor de kast het besluit zocht, 'uw vrouw niet bij het zoeken kunnen helpen?' De burgemeester schudde glimlachend het hoofd: 'Zoals ik u al gezegd heb, ik heb geen ambtsgeheimen voor u; maar u zelf in de akten te laten zoeken, zo ver kan ik toch werkelijk niet gaan.'

Het werd nu stil in de kamer, slechts het geritsel van de papieren was te horen, de burgemeester sluimerde misschien zelfs even. Een zachte klop op de deur was oorzaak dat K. zich omdraaide. Het waren natuurlijk de assistenten. In elk geval gedroegen zij zich toch al wat beter, stormden niet direct de kamer binnen, maar fluisterden eerst door de op een kier geopende deur: 'Wij hebben het koud buiten.' 'Wie is dat?' vroeg de burgemeester, opschrikkend. 'Het zijn mijn assistenten maar,' zei K., 'ik weet niet waar ik ze op mij moet laten wachten, buiten is het te koud, en hier zijn zij tot last.' 'Mij storen zij niet,' zei de burgemeester vriendelijk. 'Laat u ze maar binnenkomen. Ik ken ze trouwens wel. Oude bekenden.' 'Maar mij zijn zij tot last,' zei K. openhartig, liet zijn blik van de assistenten naar de burgemeester glijden en weer terug naar de assistenten en ontdekte dat de glimlach van alle drie niet van elkaar te onderscheiden was. 'Maar nu jullie hier toch eenmaal zijn,' zei hij om eens te proberen, 'blijf nu maar en help de vrouw van de burgemeester een akte opzoeken waarop het woord "landmeter" blauw onderstreept is.' De burgemeester protesteerde niet. Wat K. niet mocht, mochten de assistenten wel, zij wierpen zich onmiddellijk op de papieren, maar zij wroetten meer in de hoop dan dat zij zochten, en terwijl de één een document spelde, trok de ander het hem steeds uit de handen. De vrouw daarentegen knielde voor de lege kast, zij scheen helemaal niet meer te zoeken, in elk geval stond de kaars heel ver bij haar vandaan. [...] 'Gedachteloos gebeurt hier nooit iets,' zei de burgemeester, vergat zelfs de pijn in zijn voet en ging overeind zitten. 'Niets,' zei K., 'en hoe zit het dan met mijn benoeming?' 'Ook uw benoeming was weloverwogen,' zei de burgemeester, 'slechts hebben bijkomende omstandigheden verwarrend gewerkt, ik zal het u aan de hand van de akten laten zien.' 'De akten zullen immers niet gevonden worden,' zei K. 'Niet gevonden?' riep de burgemeester. 'Mizzi, zoek een beetje sneller als je wilt!

Doch ik kan u om te beginnen de geschiedenis ook zonder akten vertellen. Dat besluit waarover ik al sprak, beantwoordden wij onder dankzegging, met de mededeling dat wij geen landmeter nodig hadden. Maar dit antwoord schijnt niet bij de oorspronkelijke afdeling, die ik A zal noemen, te zijn aangekomen, doch abusievelijk bij een andere afdeling, B. De afdeling A kreeg dus geen antwoord, maar helaas kreeg ook B ons volledige antwoord niet, of de inhoud van de akte nu bij ons was blijven liggen, dan wel dat hij onderweg verloren is gegaan op de afdeling zelf beslist niet, daar sta ik voor in – in elk geval kwam ook op de afdeling B slechts de omslag van een akte aan, waarop verder niets stond dan dat de ingesloten, in feite echter helaas ontbrekende, akte ging over de benoeming van een landmeter. De afdeling A wachtte intussen op ons antwoord, zij had weliswaar aantekeningen over de kwestie, maar zoals begrijpelijkerwijs vaker gebeurt en zoals bij de nauwgezetheid waarmee zaken worden afgedaan, ook gebeuren mag, verliet de referendaris zich erop dat wij zouden antwoorden en dat hij dan óf de landmeter zou benoemen óf, als dat nodig zou zijn, verder met ons over de zaak zou corresponderen. Dientengevolge schonk hij geen aandacht aan de aantekeningen, en de hele aangelegenheid raakte bij hem in het vergeetboek. Op de afdeling B kwam de omslag van de akte echter bij een om zijn nauwgezetheid beroemde referendaris, Sordini heet hij, een Italiaan; het is zelfs mij, een ingewijde, onbegrijpelijk, waarom een man van zijn capaciteiten op die haast ondergeschikte plaats gelaten wordt. Deze Sordini zond ons natuurlijk de lege omslag van de akte terug ter aanvulling. Nu waren echter sinds de eerste brief van de afdeling A reeds vele maanden, zoal geen jaren, verlopen; begrijpelijkerwijs, want wanneer, wat regel is, een akte de goede weg gaat, komt zij in hoogstens een dag op haar afdeling en wordt zij op dezelfde dag nog afgehandeld; wanneer zij echter eenmaal verdwaalt – en zij moet bij deze voortreffelijke organisatie de verkeerde weg gewoonweg ijverig zoeken, anders vindt zij hem niet dan, dan duurt het inderdaad zeer lang. Toen wij dus Sordini's aantekening kregen, konden wij ons de kwestie nog maar heel vaag herinneren, wij stonden destijds slechts met zijn tweeën voor het werk, Mizzi en ik, de onderwijzer was mij destijds nog niet toegewezen, kopieën bewaarden wij alleen bij de belangrijkste zaken, kortom, wij konden slechts heel vaag antwoorden, dat wij van een dergelijke benoeming niets wisten en dat er aan een landmeter bij ons geen behoefte was.'

'Maar,' onderbrak de burgemeester hier zichzelf, alsof hij in het vuur van zijn verhaal te ver gegaan was, of alsof het althans mogelijk was dat hij te ver gegaan was, 'verveelt de geschiedenis u niet?'

'Nee,' zei K. 'Zij amuseert mij.'

Waarop de burgemeester reageerde: 'Ik vertel u haar niet om u te amuseren.'

‘Zij amuseert mij alleen,’ zei K., ‘omdat ik een kijkje krijg op de belachelijke wirwar die onder zekere omstandigheden over het bestaan van een mens beslist.’

‘U hebt er nog geen kijk op gekregen,’ zei de burgemeester ernstig, ‘en ik kan u nog meer vertellen. Door ons antwoord was natuurlijk een Sordini niet tevreden gesteld. Ik bewonder de man, hoewel hij voor mij een kwelling betekent. Hij wantrouwt namelijk iedereen, ook als hij bijvoorbeeld iemand bij ontelbare gelegenheden als een uiterst betrouwbaar mens heeft leren kennen, wantrouwt hij hem bij de eerstvolgende gelegenheid, alsof hij hem helemaal niet kende, of juist gezegd, alsof hij wist dat hij een schurk was. Ik geloof dat dat juist is, een ambtenaar moet zo te werk gaan; helaas kan ik dit principe, gegeven mijn aard, niet in praktijk brengen, u ziet immers, hoe ik u, een vreemdeling, alles openlijk voorleg, ik kan nu eenmaal niet anders. Sordini daarentegen vatte onmiddellijk wantrouwen op tegen ons antwoord. Er ontwikkelde zich nu een uitvoerige correspondentie. Sordini vroeg waarom ik plotseling op het idee gekomen was dat er geen landmeter benoemd hoefde te worden; ik antwoordde met behulp van Mizzi’s uitstekende geheugen dat het eerste initiatief toch van ambtelijke zijde gekomen was (dat het om een andere afdeling ging, waren wij natuurlijk al lang vergeten); Sordini weer: waarom ik deze ambtelijke brief eerst nu vermeldde; ik weer: omdat ik mij die pas nu herinnerd had; Sordini: dat was zeer merkwaardig; ik: dat was helemaal niet merkwaardig bij een kwestie die al zo lang sleepte; Sordini: het was wél merkwaardig, want de brief die ik mij herinnerd had, bestond niet; ik: natuurlijk bestond die niet omdat de hele akte verloren was gegaan; Sordini: maar er moest toch een aantekening met betrekking tot die eerste brief bestaan, die bestond echter niet. Toen stokte ik, want dat in Sordini’s afdeling een fout was gemaakt, durfde ik noch beweren, noch geloven. U maakt misschien, meneer de landmeter, Sordini in gedachten het verwijt dat het overwegen van mijn bewering hem er althans toe had moeten brengen bij andere afdelingen naar de zaak te informeren. Maar juist dat zou verkeerd geweest zijn, ik wil niet dat op deze man, ook slechts in uw gedachten een smet rust. Het is een werkprincipe van de overheid dat er in het geheel geen rekening wordt gehouden met de mogelijkheid dat er fouten worden gemaakt. Dit principe is gerechtvaardigd door de voortreffelijke organisatie van het geheel, en het is noodzakelijk, wil men de uiterste snelheid bij het behandelen van de zaken bereiken. Sordini mocht dus helemaal niet informeren bij andere afdelingen, die afdelingen zouden hem trouwens in het geheel geen antwoord gegeven hebben, omdat zij onmiddellijk gemerkt zouden hebben dat het ging over het naspeuren van de mogelijkheid dat er een fout gemaakt was.’

[...]

Men informeerde opnieuw bij mij, en nu was natuurlijk de hele kwestie opgehelderd, de afdeling A stelde zich tevreden met mijn antwoord dat er geen landmeter nodig was, en Sordini moest erkennen dat hij in dit geval niet competent geweest was en, zonder er overigens schuld aan te hebben, een massa nutteloos, enerverend werk verricht had. Als niet nieuw werk van alle kanten zich om ons heen opgestapeld had, zoals steeds, en als uw zaak niet toch maar een zeer kleine zaak geweest was – men kan haast zeggen de kleinste onder de kleine – dan hadden wij allen waarschijnlijk opgelucht ademgehaald, ik geloof tot Sordini zelf toe. Slechts Brunswick wrokte, doch dat was alleen maar belachelijk. En, meneer de landmeter, stelt u zich nu mijn ontgoocheling voor als u, nadat de hele zaak een gelukkig eind heeft gevonden – en ook sindsdien is alweer geruime tijd verlopen – plotseling voor de dag komt en het de schijn krijgt alsof de zaak weer van voren af aan zou moeten beginnen. Dat ik vast besloten ben dit, voor zover het aan mij ligt, in geen geval te laten gebeuren, zult u wel kunnen begrijpen?’

‘Zeker,’ zei K., ‘maar nog beter begrijp ik dat hier een ontzettend misbruik van mij en misschien zelfs van de wetten wordt gemaakt. Ik zal mij wat mij persoonlijk aangaat daartegen weten te verzetten.’

‘Hoe wilt u dat doen?’ vroeg de burgemeester.

‘Dat kan ik niet verraden,’ zei K.

‘Ik wil mij niet opdringen,’ zei de burgemeester, ‘ik geef u slechts in overweging om in mij – ik wil niet zeggen een vriend, want wij zijn immers volkomen vreemden voor elkaar – maar in zekere zin een zakenrelatie te zien. Slechts dat u tot landmeter wordt benoemd, laat ik niet toe; maar overigens kunt u zich steeds met vertrouwen tot mij wenden, natuurlijk binnen de grenzen van mijn macht, die niet groot is.’

‘U spreekt er steeds over,’ zei K., ‘dat ik tot landmeter benoemd moet worden, maar ik ben toch al benoemd. Hier is de brief van Klamm.’

‘De brief van Klamm,’ zei de burgemeester. ‘Hij is waardevol en eerbiedwaardig door Klamms handtekening, die echt schijnt te zijn, maar overigens – doch ik durf mij daar niet alleen over uitspreken. [...]

‘De akte is dus niet gevonden,’ zei de burgemeester. ‘Jammer, maar de geschiedenis kent u nu, eigenlijk hebben wij de akte niet meer nodig, wij zullen haar overigens vast nog wel vinden, zij ligt waarschijnlijk bij de onderwijzer, bij wie nog heel veel akten liggen. Maar kom nu hier met de kaars, Mizzi, en lees samen met mij deze brief.’ [...] Zij lazen toen gezamenlijk de brief, fluisterden wat met elkaar, en tenslotte, [...], zei de burgemeester:

‘Mizzi is volledig mijn mening toegedaan, en nu durf ik het wel uit te spreken. Deze brief is helemaal geen ambtelijk stuk, maar een particuliere brief. Dat is al aan de aanhef: “Weledelgeboren heer,” duidelijk te merken. Bovendien is er met geen woord in gezegd, dat u als landmeter benoemd bent, er is veeleer slechts in het algemeen sprake van overheidsdienst, en ook dat is niet bindend uitgesproken, maar u bent alleen benoemd “zoals u weet”, dat wil zeggen, de bewijslast voor het feit dat u benoemd bent, rust op u. Tenslotte wordt u in ambtelijk opzicht slechts naar mij, burgemeester, als uw onmiddellijke superieur verwezen, die u alle nadere inlichtingen geven moet, wat nu voor het grootste deel immers al gebeurd is. Voor iemand die ambtelijke stukken weet te lezen en dientengevolge niet-ambtelijke brieven nog beter leest, is dat alles overduidelijk. Dat u, als vreemde, dit niet inziet, verwondert mij niet. Alles bijeengenomen betekent de brief niets anders dan dat Klamm van plan is zich persoonlijk met u te bemoeien, voor het geval dat u in overheidsdienst benoemd wordt.’

‘U interpreteert, meneer de burgemeester,’ zei K., ‘de brief zo goed, dat er tenslotte niets anders overblijft dan de handtekening op een leeg blad papier. Merkt u niet dat u de naam van Klamm, die u voorgeeft te respecteren, naar beneden haalt?’

‘Dat is een misverstand,’ zei de burgemeester. ‘Ik misken de betekenis van de brief niet, ik haal hem door mijn interpretatie niet naar beneden, integendeel. Een particuliere brief van Klamm heeft natuurlijk veel meer betekenis dan een ambtelijk stuk; maar de betekenis die u eraan toekent, heeft hij nu juist niet.’

[...]

Primaire teksten voor Les 4

Dostojevski & Kafka

Inleiding op de passages

Deze les vormt een dubbelbeeld van verzet. In *Aantekeningen uit het ondergrondse* spreekt een ex-ambtenaar vanuit zijn kelder: een stem die vrijheid verdedigt als recht op tegenwil. Hij weigert het kristallen paleis van de berekenbare geluksmachine en snijdt zichzelf daarbij open. In *De gedaanteverwisseling* ontwaakt Gregor Samsa als insect, terwijl arbeidsethos en familie-ritme doordenderen. Het lichaam loopt vóór op de taal: schaamte wordt voelbaar in kleine geluiden, mislukte bewegingen en de blik van de ander.

Kies als kernbeeld de muur en het lichaam. De “stenen muur” die de daadmens aanvaardt, wordt voor de ondergrondse mens juist aanleiding om nee te zeggen, al kost het hem zichzelf. Gregors pantser en dunne poten maken de frictie tussen binnenruimte en systeem tastbaar. Jij leest om die frictie precies te volgen: waar wordt denken gebaar, waar wordt zwijgen luid. Met dat oog voor belichaming en stem helpt de Leeswijzer je door de passages.

Leeswijzer

Begin in *Aantekeningen uit het ondergrondse* bij de fragmenten over hyperbewustzijn, de “muis” en de “stenen muur”. Parafraseer voor elk fragment de redenering in twee zinnen; citeer één sleutelzin waarin tegenwil taalkundig verschijnt (bijv. herhaling, ironie, adressering). Noteer waar het ritme stukt of versnelt en koppel dat aan de argumentatie.

Ga daarna naar de opening van *De gedaanteverwisseling*. Zoek drie lichamelijke details die schaamte voelbaar maken zonder het woord te noemen (stem, beweging, object in de kamer). Beschrijf in twee zinnen hoe de plicht tot werk botst met Gregors binnenruimte. Leg één parallel met de ondergrondse stem: waar vernietigt bewustzijn of plicht het handelen.

Sluit af met een vergelijking: waar hoor je een gedachtelijk “nee” en waar een belichaamd “nee”. Formuleer drie inzichten en één weerstand; verbind minstens één observatie aan de reeksankers noodzakelijkheid, belichaming en schaamte.

Kernbegrippen

Tegenwil: actief weigeren als vorm van zelfbehoud en vrijheid. Hyperbewustzijn: overmatige reflectie die handelen verlamt. Binnenruimte: de subjectieve ervaringskern waar stem, schaamte en wil botsen. Belichaming: denken dat zichtbaar wordt in gebaar, pijn en ritme. Schaamte: gevoeligheid voor de blik van de ander; regelt gedrag vóór taal. Noodzakelijkheid: ervaren systeemdruk die als onvermijdelijk geldt. Inertie: stilstand die uit overmaat aan bewustzijn of plicht ontstaat. Ironie: stijlmiddel waarmee de tekst zichzelf tegenwerkt of ondergraaft. Verzet: nee dat als stem of als lichaam verschijnt. Polyfonie: meerstemmigheid tussen verteller, adres en ingelaste registers.

Aantekeningen uit het ondergrondse

Fjodor M. Dostojevski, 1864

Hoofdstuk 1 [p.11–14]

Ik ben een zieke man... Ik ben een boze man. Een onsympathieke man. Ik geloof dat ik een leverkwaal heb. Overigens begrijp ik geen snars van mijn ziekte en weet niet eens precies wat mij zeer doet. Ik laat me niet behandelen en heb me nooit laten behandelen, hoewel ik respect heb voor de medische wetenschap en voor artsen. Bovendien ben ik ook nog uitermate bijgelovig, alleen al het feit dat ik respect heb voor de medische wetenschap, bewijst dit. (Ik ben ontwikkeld genoeg om niet bijgelovig te zijn, maar ik ben het toch.) Nee, heren, ik wil me niet laten behandelen uit kwaadaardigheid. U zult waarschijnlijk niet zo goed willen zijn om dat te begrijpen. Mij best, als ik het maar begrijp. Ik kan u natuurlijk niet uitleggen wie ik in dit geval nu precies dwars wil zitten met mijn kwaadaardigheid; ik weet heel goed dat ik de artsen absoluut geen 'loer kan draaien' door me niet door hen te laten de behandelen; ik weet beter dan wie ook dat ik met dit alles uitsluitend mijzelf schade berokken en verder niemand. Maar toch: als ik me niet laat behandelen, dan is dat uit kwaadaardigheid. Mijn lever doet pijn, welnu, laat haar dan nog maar erger pijn doen.

Ik leef allang zo – twintig jaar. Nu ben ik veertig. Vroeger had ik een betrekking, maar nu niet meer. Ik was een kwaadaardige ambtenaar. Ik was grof en had daar plezier in.

Ik nam namelijk geen steekpenningen aan, dus moest ik mezelf tenminste daarmee schadeloos stellen (een flauwe grap, maar ik schrap haar niet. Ik heb haar opgeschreven omdat ik dacht dat het een erg geestige indruk zou maken; maar nu ik heb ingezien dat ik alleen maar mezelf op de borst wilde kloppen – nu zal ik haar juist niet schrappen). Wanneer er mensen aan mijn bureau verschenen met een of ander verzoek, dan tandenknarste ik tegen hen en ervoer een onuitsprekelijk genot wanneer ik erin slaagde iemand te kwetsen. En dat lukte bijna altijd. Het waren merendeels schuchtere mensen – u kent dat: rekwestranten. Maar er was een blaaskaak bij aan wie ik verschrikkelijk de pest had, een officier. Hij wilde zich absoluut niet laten intimideren en rinkelde op een mateloos irritante manier met zijn sabel. Om die sabel heb ik anderhalf jaar met hem overhoopgelegen. Uiteindelijk heb ik hem eronder gekregen. Hij hield op met rinkelen. Dat gebeurde overigens nog in mijn jonge jaren. Maar weet u, heren, waar mijn woede voornamelijk om draaide? De hele ellende was dat ik telkens weer, zelfs op het moment van mijn grootste ergernis, vol schaamte beseftte dat ik niet alleen geen kwaadaardig, maar zelfs geen verbitterd man ben, dat ik alleen zonder enige reden müssen aan het schrikken maak en mezelf daarmee amuseer. Het schuim staat me op de mond, maar breng me een poppetje, geef me een kopje thee met suiker, en ik kom waarschijnlijk tot bedaren. Ik raak dan zelfs ontroerd, hoewel ik mezelf daarna de huid vol zal schelden en van schaamte maandenlang niet zal kunnen slapen. Zo zit ik nu eenmaal in elkaar.

Ik heb gelogen daarnet, dat ik een kwaadaardige ambtenaar was. Een leugen uit kwaadaardigheid. Ik speelde gewoon een spelletje met de rekwestranten en met die officier, in werkelijkheid was ik nooit in staat om me kwaad te maken. Voortdurend beseftte ik dat een massa hiermee strijdige karaktertrekken in mij zich daartegen verzette. Ik voelde gewoon dat ze zich in mij verdrongen, die tegenstrijdige karaktertrekken. Ik wist dat ze zich mijn hele leven in me verdrongen hadden en dat ze er nu uit wilden, maar dat het ik niet toe, ik duldde het niet, liet ze er opzettelijk niet uit. Ze kwelden me zo dat ik me ervoor schaamde; ze joegen me de stuipen op het lijf – en ze hingen me de keel uit, o wat had ik er genoeg van. Schijnt het u misschien toe, heren, dat ik nu ergens berouw voor toon, dat ik u ergens vergiffenis voor vraag? Ik ben ervan overtuigd dat u dat denkt. Overigens verzeker ik u dat het me volstrekt koud laat of u dat denkt...

Ik kon niet alleen niet boos, ik kon helemaal niets worden: kwaadaardig noch goedhartig, een schurk noch een fatsoenlijk man, een held noch een insect. Ik breng nu de tijd door in mijn hoekje en terg mezelf met de bittere en schrale troost dat er uit een intelligent man in ernst nooit iets kan worden en dat alleen een domoor het tot iets zal brengen. Ja, heren, een intelligente negentiende-eeuwer is zedelijk verplicht een uitgesproken karakterloos iemand te zijn; een man met karakter, een

doener daarentegen hoort een bij uitstek geborneerd iemand te zijn. Zo denk ik er al veertig jaar over. Ik ben nu veertig, en dat terwijl veertig jaar al een heel leven is; dat is immers de hoogste ouderdom. Langer dan veertig jaar leven, dat is niet netjes, dat is vulgair, immoreel. Wie wordt er ouder dan veertig – antwoord daar eens eerlijk en oprecht op. Ik zal het u zeggen: gekken en boeven. Ik zeg dat alle grijsaards recht in hun gezicht, al die eerbiedwaardige grijsaards, al die zilverharige, geparfumeerde grijsaards. Ik zeg het de hele wereld in haar gezicht. Ik heb het recht om zo te spreken omdat ikzelf zestig zal worden. Zeventig zal worden. Tachtig zal worden!... Wacht! laat me op adem komen...

U denkt waarschijnlijk, heren, dat ik u aan het lachen wil maken. Ook daar hebt u zich in vergist. Ik ben helemaal niet zo'n uitgelaten persoon als u denkt of misschien denkt; overigens, indien u, geïrriteerd door al dat geouwehoer (en ik voel al dat u geïrriteerd bent), op het idee komt mij te vragen wie of wat ik eigenlijk ben – dan geef ik u ten antwoord: ik heb de rang van college-assessor.¹ Ik ben ambtenaar geweest om aan de kost te komen (maar dan ook uitsluitend daarvoor), en toen vorig jaar een ver familielid mij bij testamentaire beschikking zesduizend roebel naliet, heb ik onmiddellijk de dienst verlaten en me in dit hoekje gevestigd. Daarvoor woonde ik ook al in dit hoekje, maar nu heb ik me er voorgoed gevestigd. Het is een smerige rotkamer aan de rand van de stad. Mijn dienstmeid is een boerenvrouw, oud en kwaadaardig van domheid; die bovendien altijd een nare lucht verspreidt. Men zegt mij dat het Petersburgse klimaat ongezond voor mij is en dat het leven in Petersburg voor mij met mijn karige middelen wel erg duur is. Dat weet ik allemaal beter dan al die ervaren en o zo verstandige raadgevers en bemoeiallen. Maar ik blijf in Petersburg wonen; ik ga er niet weg! En wel daarom niet, omdat... Ach wat, dat maakt toch helemaal niets uit, of ik hier wegga of niet. Trouwens: waar kan een fatsoenlijk man met het grootste genoegen over praten?

Antwoord: over zichzelf.

Welnu, dan zal ik ook over mezelf spreken.

Hoofdstuk 2 [p.15–18]

Ik wil u nu vertellen, heren, of u dat nu wenst aan te horen of niet, waarom ik zelfs geen kans heb gezien een insect te worden. Ik verklaar u plechtig dat ik vaak een insect heb willen worden. Maar zelfs dat heb ik niet voor elkaar gekregen. Ik zweer u, heren, te veel begrijpen – dat is een ziekte, een heuse, volwaardige ziekte. Voor het

¹ College-assessor: Peter de Grote stelde in 1722 veertien ambtelijke rangen in, die parallel liepen met de militaire rangen. Een college-assessor was een ambtenaar van de achtste rang, te vergelijken met majoor. Bij het bereiken van die rang trad men toe tot de adel en verwierf men het recht er lijfeigenen op na te houden.

dagelijks leven is het normale menselijke bewustzijn meer dan voldoende, dat wil zeggen de helft, of driekwart van de portie die een ontwikkeld man in onze ongelukkige negentiende eeuw ten deel valt, een ontwikkeld man dan die ook nog het dubbele ongeluk heeft om in Sint-Petersburg te wonen, de meest geabstraheerde en bedachte stad van de hele aardbol (er zijn bedachte en niet-bedachte steden). Het zou bijvoorbeeld meer dan voldoende zijn als we zo'n bewustzijn hadden als waarmee alle zogenaamde spontane mensen en mannen-van-de-daad het stellen. U denkt, wed ik, dat ik dit allemaal opschrijf uit opschepperij, om de mannen-van-dedaad belachelijk te maken, en nog wel een smakeloos soort opschepperij, dus dat ik met mijn sabel rinkel, zoals die officier van mij. Maar, heren, wie gaat er nu prat op zijn eigen kwalen, wie klopt zich daarvoor op de borst?

Trouwens, wat zeg ik nu? – dat doet iedereen, juist op hun kwalen gaan ze prat en ik misschien nog wel het meest van allemaal. We zullen er niet over twisten; mijn tegenwerping is absurd. Maar toch ben ik er vast van overtuigd dat niet alleen erg veel bewustzijn, maar zelfs elk bewustzijn een ziekte is. Daar blijf ik bij. Laten we ook dat even voor wat het is. Zegt u me dit eens: hoe komt het dat ik uitgerekend op momenten waarop ik het best in staat was om alle finesses te doorgronden van het 'schone en verhevene', zoals men dat indertijd bij ons noemde, onfrisde daden niet alleen kon doorvoelen, maar ook zelf kon verrichten, daden die... nou ja, kortom die iedereen misschien wel begaat, maar waaraan ik me uitgerekend te buiten ging op momenten waarop ik het duidelijkst inzag dat ze in het geheel niet te pas kwamen. Hoe meer inzicht ik verwierf in het goede en al dat 'schone en verhevene', hoe dieper ik wegzakte in mijn eigen prut en hoe meer ik in staat was om er helemaal in vast te blijven zitten. Maar wat mij het meest verbaasde was dat dat alles zich niet toevallig in mij scheen te voltrekken, maar als het ware omdat het zo hoorde. Alsof dat mijn meest normale gemoedstoestand was, en helemaal geen kwaal, geen verdorvenheid – zodat mij ten slotte de lust verging om de strijd aan te binden met die verdorvenheid. Het draaide erop uit dat ik bijna begon te geloven (en misschien ook werkelijk geloofde) dat dit mijn normale gemoedstoestand was. Maar toch, aanvankelijk, in het eerste begin, hoeveel ellende heb ik toen niet doorstaan in deze strijd. Ik geloofde niet dat anderen het ook hadden en hield het daarom mijn hele leven als een geheim vóór me. Ik schaamde me ervoor (en misschien schaam me ik me er zelfs nu nog voor); het kwam zover dat het me een stiekem, abnormaal, geniepig genot bezorgde om soms na een uiterst weerzinwekkende Petersburgse nacht in mijn hoekje terug te keren en mezelf onder de neus te wrijven dat ik ook vandaag weer een rotstreek had uitgehaald, dat gedane zaken opnieuw geen keer namen, en om mezelf daarvoor van binnen stiekem op te vreten en aan mezelf te knagen, mezelf door te zagen en mijn eigen bloed op te zuigen, net zolang totdat de

bittere smaak ten slotte overging in een schandelijke, verfoeilijke zoetheid, en uiteindelijk in een onbetwifelbaar, serieus genot. Ja, in genot, in genot! Daar blijf ik bij! Ik ben er immers over begonnen omdat ik nu eens precies wilde achterhalen of ook anderen zulke geneugten kennen! Ik zal het u uitleggen: het genot kwam in dit geval voort uit een al te sterk besef van eigen vernedering; daaruit dat je zelf wel voelde dat je geen kant meer op kon; dat dit kwalijk was, maar dat het niet anders kon; dat er geen enkele uitweg meer was, dat je nooit meer een ander mens kon worden, dat als je nog tijd en zelfvertrouwen genoeg had om in iets anders te veranderen, dat je het dan waarschijnlijk zelf niet meer zou willen, en dat je, als je het al zou willen, je ook dan niets zou doen, omdat er eigenlijk niets was waarin je zou kunnen veranderen. Maar de hoofdzaak en de slotsom is, dat dat zich allemaal voltrekt in overeenstemming met de normale en fundamentele wetten van het verhevigde bewustzijn en met de inertie die rechtstreeks voortvloeit uit deze wetten, en dat je dientengevolge jezelf niet alleen niet kunt veranderen, maar dat je gewoon helemaal niets kunt doen. Aan de hand van dat verhevigde bewustzijn blijkt bijvoorbeeld: het klopt dat je een schoft bent, alsof dat een troost is voor een schoft, wanneer hij zelf voelt dat hij inderdaad een schoft is. Maar genoeg daarover... God, wat ik niet allemaal uitkraam – en wat verklaar ik ermee? Hoe valt dat genot te verklaren? En toch zal ik het verklaren! Ik ga door tot het einde! Daarvoor heb ik de pen immers ter hand genomen...

Zo ben ik bijvoorbeeld een ontzettende egoïst. Ik ben achterdochtig en lichtgeraakt als een bochelaar of een dwerg, maar toch heb ik ook momenten gekend dat, stel dat iemand mij een oorvijs had gegeven, ik daar misschien zelfs blij om geweest zou zijn. Ik spreek in volle ernst: waarschijnlijk zou ik ook daar een soort genot in hebben kunnen vinden, het genot van de wanhoop uiteraard, maar wanhoop gaat soms gepaard met de meest intense genotgevoelens, vooral wanneer je een wel heel sterk besef hebt van de uitzichtloosheid van je situatie. En hier, in het geval van die oorvijs, word je wel totaal verpletterd door het besef hoe diep ze je in de grond hebben getrapt. Maar hoofdzaak is dat, hoe je het ook wendt of keert, je zelf altijd weer de hoofdschuldige blijkt te zijn en, wat het ergste van alles is, schuldig bent zonder schuld te hebben, volgens de natuurwetten om zo te zeggen. In de eerste plaats ben ik schuldig omdat ik intelligenter ben dan iedereen in mijn omgeving. (Ik heb altijd het gevoel gehad dat ik intelligenter was dan iedereen in mijn omgeving en soms, of u het nu gelooft of niet, heb ik me daar zelfs bezwaard door gevoeld. Ik heb mijn hele leven zo'n beetje langs de mensen heen gekeken en heb ze nooit recht in de ogen kunnen kijken.) Ik ben ten slotte ook daarom schuldig dat, als ik grootmoedigheid had bezeten, ik alleen maar des te meer zou hebben geleden door het besef van haar totale nutteloosheid. Ik had immers waarschijnlijk niets met haar kunnen beginnen:

niet vergeven, want mijn vijand had me misschien die klap gegeven ingevolge de natuurwetten, en de natuurwetten heb je niets te vergeven; en niet vergeten, want al gebeurt het in overeenstemming met de natuurwetten, het blijft beledigend. Ten slotte, zelfs al had ik helemaal niet grootmoedig willen zijn, maar me integendeel op mijn vijand willen wreken, dan had ik me toch op niemand kunnen wreken, omdat ik waarschijnlijk niets had durven doen, zelfs al had ik het gekund. Waarom ik het niet gedurfd had? Daarover wil ik iets zeggen in een apart hoofdstuk.

Hoofdstuk 3 [p.19–23]

Want hoe gaat dat bijvoorbeeld in zijn werk bij lieden die in staat zijn om zich te wreken en überhaupt voor zichzelf op te komen? Nou, als zij worden bevangen door, laten we zeggen, wraakzucht, dan is hun hele wezen gedurende die tijd ook vervuld van dat gevoel. Zo'n heerschappij stormt recht op zijn doel af, als een dolle stier, de hoorns omlaag, en alleen een muur zal hem tot staan brengen. (A propos: tegenover een muur geven dergelijke heren, dat wil zeggen spontane mensen en mannen-van-de-daad, zich zonder meer gewonnen. Voor hen is een muur geen welkome afleiding, zoals voor ons soort mensen, dat denkt en derhalve niets doet; geen voorwendsel om rechtsomkeert te maken, een voorwendsel, waaraan iemand van ons gewoonlijk zelf ook niet gelooft, maar waar hij wel altijd erg blij mee is. Nee, zij geven zich in alle oprechtheid gewonnen. Een muur heeft voor hen iets geruststellends, iets beslissends en definitiefs, misschien zelfs wel iets mystieks... Maar over die muur later.) Welnu heren, juist zo'n spontaan iemand beschouw ik dan ook als de echte, normale mens, zoals onze lieve moeder natuur zelf hem wilde zien toen ze hem vol liefde ter wereld bracht. Zo iemand benijd ik dermate dat de gal mij overloopt. Hij is dom, daarover ga ik niet met u in discussie, maar misschien moet een normaal mens wel dom zijn, wie zal het zeggen? Misschien is dat zelfs wel erg mooi. En ik ben temeer overtuigd van de juistheid van dit, laten we zeggen, vermoeden, omdat als we bijvoorbeeld de tegenpool van de normale mens nemen, dus de mens met een verhevigd bewustzijn, die natuurlijk niet is voortgekomen uit de schoot der natuur, maar uit een retort (dat is al bijna mysticisme, heren, maar ook dit vermoed ik), dan doet de retortenmens in die mate onder voor zijn tegenpool dat hij zichzelf met heel zijn verhevigd bewustzijn, consciëntieus als hij is, ziet als een muis en niet als een mens. Een muis met een verhevigd bewustzijn, toegegeven, maar toch een muis; terwijl die ander een mens is, met alles wat daarbij hoort. En de hoofdzaak is dat hij zichzelf als een muis ziet, uit eigen beweging; niemand vraagt hem daarom, en dat is een belangrijk punt. Laten we nu een blik werpen op deze muis in actie. Laten we bijvoorbeeld aannemen dat ze ook beledigd wordt (en dat wordt ze bijna altijd) en zich ook wenst te wreken. Misschien hoopt zich in haar nog wel meer woede op dan

in Vhomme de la nature et de la verité. Het walgelijke, lage verlangen om de belediger met gelijke munt te betalen, knaagt misschien nog wel sterker aan haar dan aan l'homme de la nature et de la verité, omdat I 'homme de la nature et de la verité in zijn aangeboren domheid zijn wraakneming botweg als iets rechtmatigs beschouwt, terwijl de muis tengevolge van zijn verhevigde bewustzijn die rechtmatigheid ontkent. Ten slotte komt het tot de daad zelf, tot de wraakneming. De ongelukkige muis is er al in geslaagd om behalve die ene oorspronkelijke vunzigheid zoveel andere vunzigheden in de vorm van problemen en twijfels rondom zich op te hopen; heeft aan die ene vraag nog zoveel onopgeloste problemen toegevoegd dat zich onwillekeurig rondom haar een noodlottig brouwsel verzameld heeft, een soort stinkende troep, bestaande uit haar twijfels, haar emoties en ten slotte uit de fluimen, waarop ze wordt getrakteerd door de spontane daadmensen, die triomfantelijk om haar heen staan als rechters en potentaten en het uit volle, gezonde borst om haar uitschateren. Natuurlijk rest haar de mogelijkheid om alles met haar pootje weg te wuiven en met een gekunsteld, verachtelijk lachje waar ze zelf niet in gelooft, smadelijk haar holletje in te schieten. Daar in haar smerige, stinkende kruipruimte geeft onze beledigde, verslagen en weggehoonde muis zich onmiddellijk over aan haar kille, venijnige en, vooral, eeuwigdurende woede. Veertig jaar aan één stuk zal ze zich de haar aangedane belediging tot in de kleinste, beschamende details blijven herinneren en daar iedere keer uit zichzelf nog beschamender details aan toevoegen, zal ze zichzelf sarren en prikkelen met haar eigen fantasieën. Ze zal zich schamen voor haar fantasieën, maar ze zal zich alles blijven herinneren, alles herkauwen, zal zichzelf dingen in de schoenen schuiven die helemaal niet gebeurd zijn, onder het voorwendsel dat ze hadden kunnen gebeuren, en ze zal niets vergeven. Misschien gaat ze zich ook wel wreken, maar halfslachtig, beetje bij beetje, vanachter de kachel, incognito, noch gelovend in haar recht op wraak, noch in het succes van haar wraakactie en van tevoren wetend dat ze zelf honderdmaal meer zal lijden onder al haar wraakpogingen dan degene op wie ze zich wreekt, terwijl die ander er misschien niet eens nota van neemt. Op haar sterfbed zal ze zich opnieuw alles herinneren, mét de rente die zich gedurende al die tijd heeft opgehoopt. Maar juist in die kille, walgelijke, halve wanhoop, in dat halve geloof, in dat uit verdriet bewust zichzelf levend begraven in het ondergrondse voor veertig jaar, in die met het verhevigd bewustzijn doorvoelde en toch deels betwijfelbare uitzichtloosheid van haar situatie, in al dat gif van onbevredigde verlangens waarvan zij vervuld is, in heel die koorts van weifelingen, van voor eens en voor altijd genomen beslissingen en een ogenblik later alweer opkomende spijtgevoelens – daarin ligt het vreemde genot besloten waar ik over sprak. Het is zo subtiel, dringt soms zo weinig tot het bewustzijn door dat ook maar enigszins geboorneerde mensen

of zelfs gewoon mensen met sterke zenuwen er hoegenaamd niets van zullen begrijpen. Misschien begrijpen ook diegenen het niet (voegt u er van uw kant grijnzend aan toe) die nog nooit een oorvijg hebben gekregen, en geeft u me op die manier beleefd te kennen dat ik in mijn leven misschien ook oorvijgen heb moeten incasseren en daarom spreek uit ondervinding. Ik wed dat u dat denkt. Maar wees gerust, heren, ik heb geen oorvijgen gehad, hoewel het me totaal onverschillig laat hoe u daarover zou denken. Zelf heb ik er misschien zelfs wel spijt van dat ik zo weinig oorvijgen heb uitgedeeld in mijn leven. Maar genoeg, geen woord meer over dat voor u zo buitengewoon interessante onderwerp.

Ik ga gewoon door met mijn betoog over mensen met sterke zenuwen, die het verfijnde genot waar ik op doel niet begrijpen. Hoewel die heren bij sommige gelegenheden brullen als stieren, uit volle borst, hetgeen hun misschien wel ten zeerste tot eer strekt, komen ze, zoals ik al zei, in het zicht van een onmogelijkheid onmiddellijk tot rust. Een onmogelijkheid – dus dat is de stenen muur? Wat voor stenen muur dan? Nou, uiteraard de natuurwetten, de axioma's van de wiskunde. Als ze je bijvoorbeeld het bewijs leveren dat je van een aap afstamt, dan is dat geen reden om je wenkbrauwen op te trekken, neem het zoals het is. Of als ze je bewijzen dat één druppeltje van je eigen vet je in wezen dierbaarder moet zijn dan honderdduizend van je soortgenoten en dat door die conclusie alle zogenaamde deugden en verplichtingen en overige waandenkbeelden en vooroordelen hebben afgedaan, dan heb je dat maar aan te nemen, er is toch niets aan te doen, want het is zoiets als twee maal twee, het is wiskunde. Probeer maar eens een tegenwerping te maken.

'Kom nou,' zullen ze u toeroepen, 'daar valt niet aan te ontkomen: twee maal twee is vier! De natuur vraagt u niet om commentaar; ze heeft niets te maken met uw wensen, en of haar wetten u al of niet aanstaan. U bent verplicht om haar te nemen zoals ze is, en bijgevolg ook al haar resultaten. Een muur blijft dus een muur... enzovoort, enzovoort. Grote góden, maar wat heb ik te maken met de wetten van de natuur en van de rekenkunst wanneer die wetten en twee maal twee is vier mij om een of andere reden niet aanstaan? Natuurlijk zal ik niet met mijn kop door zo'n muur heen stoten als ik daar inderdaad de kracht niet toe heb, maar toch zal ik niet voor haar capituleren, louter omdat het een stenen muur is en omdat ik niet sterk genoeg ben.

Alsof zo'n stenen muur inderdaad een geruststelling betekent en ze werkelijk bedoeld is om vrede te stichten, louter en alleen omdat ze gelijkstaat aan twee maal twee is vier. O toppunt van waanzin! Je kunt immers alles begrijpen, alles onderkennen, alle onmogelijkheden en stenen muren, en toch geen enkele van deze

onmogelijkheden en stenen muren voor lief nemen als het je tegen de borst stuit om ze voor lief te nemen; je kunt via de meest onontkoombare logische redeneringen tot de meest stuitende conclusies komen over het eeuwige thema dat je zelfs aan de stenen muur op de een of andere manier als het ware zelf schuld draagt, hoewel het opnieuw zonneklaar is dat je er niets aan kunt doen, en dientengevolge onder zwijgend en machteloos tandenknarsen vol wellust verzinkt in inertie, met de gedachte dat er zelfs niemand blijkt te zijn op wie je je kwaad zou kunnen maken; dat er geen object voor je toorn te vinden is, en misschien ook nooit gevonden zal worden, dat we hier te maken hebben met bedrog, zwendel en vals spel, dat het domweg geouwehoer is, zonder dat je weet wie of wat daarachter zit; maar ondanks al die duisterheden en zwendelarijen doet het je toch pijn, en hoe minder je ervan afweet, hoe meer pijn het doet.

[...]

Hoofdstuk 5 [p.27–30]

Hoe kan iemand die zelfs in een gevoel van zelfvernedering genot tracht te vinden ook maar het geringste zelfrespect hebben? Dat zeg ik nu niet uit een soort geveinsd berouw. Ik kon überhaupt de woorden 'vergeef me, papa, ik zal het nooit meer doen' niet uit mijn strot krijgen, niet omdat ik niet in staat was om het te zeggen, maar integendeel misschien juist omdat ik veel te snel klaarstond om het te zeggen – en hoe klaarstond! Ik werkte mezelf uitgerekend het snelst in de nesten, wanneer ik totaal niets had misdaan. Dat was het meest misselijkmakende van alles. En daarbij kreeg ik een brok in mijn keel, toonde berouw, vergoot tranen en hield natuurlijk mezelf voor de gek, hoewel ik me helemaal niet aanstelde. Mijn eigen hart bedroog me als het ware... In dit geval was het zelfs onmogelijk de natuurwetten de schuld te geven, terwijl het toch vooral de natuurwetten zijn geweest die me mijn hele leven hebben dwarsgezet. Het is afschuwelijk om aan dat alles terug te denken, en het was ook toen afschuwelijk. Een ogenblik later bedacht ik immers alweer woedend dat het allemaal gelogen was, walgelijke, aanstellerige leugenpraat was, al die spijtgevoelens, al die ontroering, al die beloften van beterschap. U wilt weten waarom ik mezelf zo kwelde en me in allerlei bochten wrong? Antwoord: omdat het me verschrikkelijk de keel uithing om met de armen over elkaar te zitten; daarom ben ik begonnen met die draaierijen. Zo was het werkelijk. Let u wat beter op uzelf, heren, dan zult u ook begrijpen dat het zo is. Ik bedacht voor mijzelf avonturen en verzoon een leven, om toch maar iets mee te maken. Hoe vaak is het me niet overkomen... nou bijvoorbeeld dat ik me beledigd voelde, zomaar, niet om een bepaalde reden, maar omdat ik het wilde; je weet dan soms zelf heel goed dat je geen reden hebt om beledigd te zijn, dat je maar doet alsof, maar je krijgt jezelf zover

dat je je uiteindelijk echt beledigd voelt. Ik heb mijn hele leven de neiging gehad om dat soort grappen uit te halen – zodat ik mezelf uiteindelijk niet meer in de hand had. Eén, nee zelfs twee keer wilde ik met alle geweld verliefd worden. Daar leed ik onder, heren, dat verzeker ik u. Diep van binnen geloof je niet dat je lijdt, zelfspot steekt de kop op, maar toch lijdt je en nog wel op een echte, waarachtige manier, je wordt jaloers, raakt buiten jezelf... En dat allemaal uit verveling, heren, uit verveling, het nietsdoen deprimeerde mij. Want de regelrechte, legitieme, spontane vrucht van het bewustzijn – dat is inertie, dat wil zeggen het bewust met de armen over elkaar zitten. Ik heb daar hierboven al op gewezen. Ik herhaal, herhaal met klem: alle spontane en daadkrachtige lieden zijn alleen zo spontaan en daadkrachtig omdat ze oliedom en geborneerd zijn. Hoe dat te verklaren? Als volgt: zij houden tengevolge van hun geborneerdheid de meest in het oog springende, maar bijkomstige redenen voor fundamentele redenen, en raken er op die manier sneller dan anderen van overtuigd dat ze een onweerlegbare grondslag voor hun daden hebben gevonden, en dan zijn ze gerustgesteld; daar draait alles om. Om in actie te komen, moet je immers van tevoren volledig gerustgesteld zijn en mag er geen enkele twijfel in je achtergebleven zijn. Maar hoe stel ik bijvoorbeeld mijzelf gerust? Waar zijn de fundamentele redenen waarop ik steun, waar zijn mijn grondslagen? Waar haal ik die vandaan? Ik probeer logisch te denken, dus sleept bij mij iedere fundamentele reden een andere, nog fundamenteelere reden achter zich aan, en zo verder ad injmitem. Dat is. nu juist de essentie van alle bewustzijn en van ieder denken.

Daar heb je dus weer diezelfde natuurwetten. Wat is dan ten slotte het resultaat? Weer precies hetzelfde! Herinnert u zich dat ik zo-even heb gesproken over wraak? (U hebt er waarschijnlijk overheen gelezen.) Ik heb gezegd: een mens wrekt zich omdat hij dat ziet als gerechtigheid. Zo iemand heeft dus een fundamentele reden, een grondslag voor zijn handelen gevonden, namelijk: gerechtigheid. Derhalve is hij in alle opzichten gerustgesteld, en zal hij rustig en met succes wraak nemen, overtuigd als hij is dat hij iets respectabels en rechtmatigs doet. Ik daarentegen kan in zoiets geen gerechtigheid en evenmin een deugd zien, dus als ik me ga wreken, dan doe ik dat hoogstens uit woede. Natuurlijk zou de woede alles, ook mijn twijfels, kunnen overwinnen, en dus heel goed als grondbeginsel kunnen dienen, juist omdat ze geen beginsel is. Maar wat te doen als ik helemaal niet woedend ben (en daar ben ik immers van uitgegaan). Mijn woede is, alweer tengevolge van die verwenste bewustzijnswetten, onderhevig aan chemische ontbinding. Voor je het weet is het object van je woede vervluchtigd, zijn je argumenten verdampt, is er geen schuldige meer te vinden en is de belediging geen belediging meer, maar het noodlot, net zoiets als kiespijn dus, waar niemand schuld aan heeft, en blijft er dus weer alleen diezelfde uitweg over: nog wat harder met je kop tegen de muur stoten. Enfin, je legt

je erbij neer omdat je geen fundamentele reden hebt gevonden. Probeer maar eens je blindelings te laten meeslepen door je gevoel, zonder overleg, zonder grondbeginsel, breng je bewustzijn, al is het maar voor even, tot zwijgen; haat of be-min, alleen maar om niet met de armen over elkaar te zitten. Uiterlijk overmorgen ga je jezelf verachten, omdat je jezelf willens en weten hebt bedrogen. Een zeepbel en inertie zullen het enige resultaat zijn. O heren, misschien beschouw ik mezelf wel alleen als een intelligent man, omdat ik mijn hele leven niets heb kunnen beginnen en niets heb kunnen afmaken. Goed, laat ik dan een ouwehoer zijn, een ongevaarlijke, vervelende ouwehoer, zoals wij allemaal. Maar wat doe je ertegen als de directe en enige lotsbestemming van ieder intelligent man geouwehoer is, dat wil zeg gen: welbewust je tijd verdoen.

Hoofdstuk 6 [p.31–33]

O, als ik eens louter uit luiheid niets deed. Mijn God, wat zou ik dan een respect voor mezelf hebben. Respect – omdat ik tenminste lui kon zijn, althans één zogenaamd positieve eigenschap zou bezitten, waar ik dan ook zelf zeker van zou zijn. Wat is dat voor iemand? wordt er gevraagd. Antwoord: een luiwammes; het zou toch heerlijk zijn om dit over jezelf te horen zeggen. Het betekent dat je op een bepaalde manier gedefinieerd bent, dus dat er iets over je te zeggen is. ‘Een luiwammes!’ – dat is immers een roeping en een bestemming, dat is een loopbaan, heren. Lach daar niet om, het is zo. Ik ben dan rechtens lid van de chicste club van de stad en doe niets anders dan mezelf aan één stuk door respecteren. Ik heb een heer gekend die er zijn hele leven prat op ging dat hij een kenner was van de wijn Chateau Lafitte. Hij beschouwde dat als een grote verdienste en twijfelde nooit aan zichzelf. Hij stierf niet slechts met een gerust, maar zelfs met een zegevierend geweten en had daar volko-men gelijk in. Ook ik zou in dat geval een loopbaan hebben uitgestippeld: ik zou een luilak en een vreetzak zijn, geen gewone, maar een met veel gevoel voor al het schone en verhevene. Wat vindt u daarvan? Daar droom ik al een tijd van. Dat ‘schone en verhevene’ heeft me ontzettend veel last bezorgd op mijn veertigste; maar veertig ben ik nu, en toen, o toen zou het heel anders zijn geweest. Ik zou ook onmiddellijk een daarbij passende bezigheid hebben gezocht, en wel: drinken op de gezondheid van al het schone en verhevene. Ik zou iedere gelegenheid hebben aangegrepen om eerst een traan in mijn roemer te plengen en dan tr drinken op al het schone en verhevene. Ik zou alles op de wereld hebben veranderd in iets schoons en verhevens: ik zou in de afzichtelijkste, onbetwistbaarste kolerezooi nog het schone en verhevene hebben ontdekt. Ik zou zo tranenrijk zijn geworden als een natte spons. [...]

De gedaanteverwisseling

Franz Kafka, 1912, (gepubliceerd 1915)

Toen Gregor Samsa op een morgen uit onrustige dromen ontwaakte, ontdekte hij dat hij in zijn bed in een monsterachtig ongedierte was veranderd. Hij lag op zijn hard gepantserde rug en zag, als hij zijn kop enigszins optilde, zijn gewelfde bruine, door boogvormige geledingen verdeelde buik, waarop de deken, op het punt omlaag te glijden, nauwelijks houvast kon vinden. Al zijn, in vergelijking met zijn overige omvang, zielig dunne poten flikkerden hulpeloos voor zijn ogen.

‘Wat is er met mij gebeurd?’ dacht hij. Het was geen droom. Zijn kamer, een echt, alleen wat klein mensenkamertje, lag rustig tussen de vier welbekende muren. Boven de tafel, waarop een uitgepakte monstercollectie stoffen was uitgestald – Samsa was vertegenwoordiger – hing de plaat, die hij kort geleden uit een geïllustreerd tijdschrift had geknipt en in een mooie vergulde lijst gedaan. Zij stelde een rechtop zittende dame voor, van een bontmuts en een bonten boa voorzien, die een zware mof waar haar hele onderarm in verdween naar de toeschouwer omhoog hief.

Gregors blik richtte zich nu op het raam, en het sombere weer – men hoorde regendruppels op het zink van de vensterbank kletteren – maakte hem diep melancholiek. ‘Als ik nog eens wat slapen ging en alle gekheid vergat’, dacht hij, maar dat was absoluut onuitvoerbaar want hij was gewend op zijn rechterzijde te slapen, doch kon in zijn huidige toestand niet zo gaan liggen. Met hoeveel kracht hij zich ook op zijn rechterkant gooide, altijd weer schommelde hij in de rugligging terug. Hij probeerde het wel honderd keer, deed de ogen dicht om de trappende poten niet te hoeven zien, en gaf het pas op toen hij een nog nooit ervaren, lichte, doffe pijn in de zij begon te voelen.

‘O God,’ dacht hij, ‘wat heb ik een inspannend beroep gekozen! Dag in, dag uit op reis. De opwinding veroorzaakt door de zakendrukke is veel groter dan op de zaak zelf, en bovendien wordt mij nog de plaag van het reizen op de hals geschoven, de zorg voor de treinaansluitingen, het ongeregelde, slechte eten, een steeds wisselende, nooit blijvende, nooit hartelijk wordende omgang met de mensen. Het kan allemaal naar de bliksem lopen!’ Hij voelde een lichte jeuk boven op zijn buik; schoof zich op zijn rug langzaam naar het hoofdeind van het bed, om zijn kop beter te kunnen oplichten; vond de jeukende plaats, die geheel met kleine witte puntjes die hij niet kon verklaren was bedekt; en wilde de plek met een poot bevoelen, trok die

echter dadelijk terug, want bij de aanraking golfden rillingen van koude over hem heen.

Hij gleed weer in zijn vorige houding terug. 'Dat vroege opstaan', dacht hij, 'maakt je totaal waanzinnig. Een mens heeft zijn slaap nodig. Andere vertegenwoordigers leven als haremvrouwen. Als ik bijvoorbeeld in de loop van de morgen naar het hotel terugga om de bestellingen die ik verzameld heb over te schrijven, zitten die heren pas aan het ontbijt. Dat moest ik eens bij mijn chef proberen; ik zou er ogenblikkelijk uit vliegen. Wie weet overigens of dat niet heel goed voor mij zou zijn. Als ik mij niet omwille van mijn ouders beheerste, had ik al lang opgezegd, zou ik op de chef af zijn gegaan en hem uit de grond van mijn hart mijn mening hebben gezegd. Hij had van zijn lessenaar moeten vallen! Het is ook een rare manier, op de lessenaar te gaan zitten en vanuit de hoogte met de employé te spreken, die bovendien, vanwege de hardhorendheid van de chef, heel dichtbij moet komen. Maar de hoop is nog niet helemaal vervlogen; als ik maar eenmaal het geld om de schuld van mijn ouders aan hem af te betalen bij elkaar heb – het kan nog vijf of zes jaar duren – dan doe ik het zeker. Dan sla ik mijn grote slag. Voorlopig moet ik in ieder geval opstaan, want mijn trein gaat om vijf uur.'

En hij keek op de wekker, die op de kast stond te tikken. 'Lieve God!' dacht hij. Het was halfzeven en de wijzers gingen rustig vooruit, het was zelfs al over half, het liep naar kwart voor. Zou de wekker niet zijn afgelopen? Van het bed uit kon men zien, dat hij goed op vier uur was gezet; hij was zeker ook afgelopen. Ja, maar was het mogelijk rustig door dat geratel, waarvan de meubels trilden, heen te slapen? Enfin, rustig had hij wel niet geslapen, maar waarschijnlijk des te vaster. Maar wat moest hij nu doen? De volgende trein ging om zeven uur; om die te halen zou hij zich waanzinnig moeten haasten, en de collectie was nog niet ingepakt, en hij voelde zich helemaal niet zo buitengewoon fris en beweeglijk. En zelfs als hij de trein haalde was de uitbrander van de chef niet te vermijden, want de bediende uit de zaak had bij de trein van vijf uur staan wachten en het melden van zijn verzuim had reeds lang plaatsgehad. Dat was een creatuur van de chef, zonder ruggegraat en verstand. En als hij zich nu eens ziek meldde, wat dan? Dat zou echter uiterst pijnlijk en verdacht zijn, want Gregor was in zijn vijfjarige diensttijd nog geen enkele keer ziek geweest. De chef zou zeker met de fondsdokter komen, zou zijn ouders verwijten maken over hun luie zoon en alle tegenspraak afsnijden door verwijzing naar de fondsdokter, voor wie in het algemeen alleen kerngezonde, maar arbeidsschuwe mensen bestaan. En had hij overigens in dit geval zozeer ongelijk? Gregor voelde zich inderdaad, afgezien van een na zijn lange slaap werkelijk overbodige slaperigheid, heel gezond en had zelfs bijzonder grote honger.

Toen hij dit alles haastig overlegde, zonder te kunnen besluiten het bed te verlaten – juist sloeg de wekker kwart voor zeven – werd er voorzichtig op de deur aan het hoofdeinde van zijn bed geklopt. ‘Gregor’, werd er geroepen – het was zijn moeder – ‘het is kwart voor zeven. Moest je niet op reis?’ Die zachte stem! Gregor schrok, toen hij zijn stem hoorde die antwoord gaf, die wel onmiskenbaar zijn vroegere stem was, maar waarin zich, als van anderen uit, een niet te onderdrukken pijnlijk piepen mengde, zodat de woorden slechts het eerste ogenblik formeel hun duidelijkheid behielden, doch waardoor hun naklank dusdanig werd verstoord dat je niet wist of je het wel juist verstaan had. Gregor had uitvoerig willen antwoorden en alles verklaren, maar bepaalde zich onder deze omstandigheden ertoe te zeggen: ‘Ja, ja, dank u, moeder, ik sta al op.’ Door de houten deur was de verandering in Gregors stem zeker niet te horen, want zijn moeder vergenoegde zich met deze verklaring en slofte weg. Maar door dat korte gesprek waren de andere familieleden erop attent gemaakt dat Gregor tegen de verwachting in nog thuis was en reeds klopte aan de ene zijdeur zijn vader, zachtjes, maar met de vuist, ‘Gregor, Gregor,’ riep hij, ‘wat is er toch?’ En na een poosje maande hij nog eens, met donkerder stem: ‘Gregor! Gregor!’ Maar aan de andere zijdeur klaagde zijn zuster zachtjes: ‘Gregor? Ben je niet goed? Heb je iets nodig?’ Naar beide kanten antwoordde Gregor: ‘Ben al klaar,’ en spande zich in door zorgvuldig uitspreken en door het maken van lange pauzes tussen de afzonderlijke woorden aan zijn stem al het eigenaardige te ontnemen. Zijn vader keerde ook tot zijn ontbijt terug, maar zijn zuster fluisterde: ‘Gregor, doe open, ik smeeek je.’ Gregor dacht er evenwel niet aan open te doen, doch zegende de voorzorgsmaatregel die hij van het reizen had overgehouden om ook thuis alle deuren ’s nachts af te sluiten.

Eerst wilde hij rustig en ongestoord opstaan, zich aankleden en vooral ontbijten, en dan pas verder overleggen, want, dat merkte hij wel, in bed zou hij het met nadenken niet tot een verstandige oplossing brengen. Hij herinnerde zich al dikwijls in bed een of andere misschien door ongemakkelijk liggen veroorzaakte pijn te hebben gevoeld, die dan bij het opstaan alleen verbeelding bleek te zijn, en hij was benieuwd hoe alles wat hij zich nu verbeelde langzamerhand zou verdwijnen. Dat de verandering in zijn stem niets anders was dan de voorbode van een flinke verkoudheid, een beroepskwaal van vertegenwoordigers, daaraan twijfelde hij geen ogenblik.

De deken van zich afgooien was eenvoudig genoeg; hij behoefde zich maar een beetje op te blazen en zij viel vanzelf. Maar vervolgens werd het moeilijk, vooral omdat hij zo buitengewoon breed was. Hij zou armen en handen nodig hebben gehad om zich op te richten; in plaats daarvan had hij alleen al die pootjes, die onafgebroken in alle richtingen bewogen en die hij bovendien niet kon beheersen. Wanneer hij er eens een wilde buigen, dan was het eerste wat het deed zich strekken, en gelukte het hem eindelijk met dit pootje te doen wat hij wilde, dan werkten de

andere intussen als losgebroken in de grootste en pijnlijkste beweeglijkheid. 'Nu maar niet nutteloos in bed blijven,' zei Gregor in zich zelf.

Eerst wilde hij met het onderste deel van zijn lichaam uit bed komen, maar dit onderste deel, dat hij overigens nog niet had gezien en waar hij zich ook geen juiste voorstelling van kon maken, bleek moeilijk te bewegen; het ging zo langzaam; en toen hij zich eindelijk, bijna wild, met al zijn kracht roekeloos naar voren gooide, had hij de richting verkeerd genomen, stootte hard tegen het voeteneind van het bed en de brandende pijn, die hij voelde, deed hem inzien, dat juist het onderste deel van zijn lichaam nu wellicht het gevoeligste was.

Hij probeerde daarom eerst het bovenlijf uit het bed te krijgen en draaide voorzichtig zijn kop naar de rand van het bed. Dit ging ook gemakkelijk en in weerwil van haar breedte en zwaarte volgde de lichaamsmassa langzaam het draaien van de kop. Maar toen hij zijn kop eindelijk buiten het bed in de vrije lucht hield, werd hij bang verder op deze manier nog meer vooruit te schuiven, want als hij zich eindelijk zo liet vallen, dan zou het een wonder zijn als hij zijn kop niet bezeerde. En zijn bewustzijn mocht hij nu ook onder geen voorwaarde verliezen; liever bleef hij in bed.

Maar toen hij weer na even zoveel inspanning zuchtend lag zoals eerst, en zijn pootjes weer, haast nog erger, tegen elkaar zag vechten en hij geen kans zag in deze willekeur rust en orde te brengen, zei hij weer tot zich zelf dat hij onmogelijk in bed kon blijven en dat het 't verstandigste zou zijn alles op het spel te zetten, als er ook maar de geringste hoop bestond zich daardoor uit het bed te bevrijden. Maar ondertussen vergat hij niet zich voor ogen te houden dat rustig, zeer rustig overleg beter was dan wanhopige besluiten. In zulke ogenblikken richtte hij zijn blik zo scherp mogelijk op het raam, maar helaas was uit de aanblik van de morgennevel, die zelfs de overkant van de nauwe straat verborg, weinig troost en opbeuring te putten. 'Al zeven uur,' zei hij in zich zelf, toen de wekker opnieuw sloeg, 'al zeven uur en nog altijd zo'n nevel.' En een poosje lag hij stil en ademde licht, alsof hij misschien van de volstreekte stilte het terugkeren der werkelijke en natuurlijke toestand verwachtte.

Maar toen zei hij bij zich zelf: 'Voor het kwart over zeven slaat moet ik per se helemaal uit bed zijn. Overigens zal er dan ook wel iemand uit de zaak komen om naar mij te vragen, want de zaak gaat voor zevenen open.' En hij probeerde nu het lichaam in zijn gehele lengte absoluut regelmatig uit het bed te schommelen. Als hij zich op die manier uit het bed liet vallen, bleef zijn kop, die hij bij het vallen hoog wilde oprichten, vermoedelijk ongedeerd. Zijn rug scheen hard te zijn; die zou de val op het kleed wel niet deren. Het grootste bezwaar was, dat hij rekening moest houden met

de harde slag die het zou geven, en die waarschijnlijk achter alle deuren zoal geen schrik, dan toch bezorgdheid zou veroorzaken. Maar dat moest hij wagen.

Toen Gregor al voor de helft uit het bed stak – de nieuwe methode was meer spel dan inspanning, hij behoefde alleen maar op zijn rug te schommelen – viel hem in, hoe eenvoudig alles zou zijn, als men hem te hulp kwam. Twee sterke mensen – hij dacht aan zijn vader en aan het dienstmeisje – waren helemaal voldoende geweest; zij zouden hun armen slechts onder zijn gewelfde rug moeten schuiven, hem zo uit het bed lichten, zich met de last buigen en dan voorzichtig afwachten dat hij de zwaai naar de grond maakte, waar de pootjes dan naar hij hoopte ook zin zouden krijgen. Had hij nu, nog afgezien van het feit dat de deuren waren afgesloten, werkelijk om hulp moeten roepen? In weerwil van alle ellende kon hij bij deze gedachte een glimlach niet bedwingen.

Hij was al zo ver, dat hij bij het steeds heviger schommelen nauwelijks zijn evenwicht nog kon bewaren, en hij moest nu spoedig een eindbesluit nemen, want over vijf minuten was het kwart over zeven – toen er gebeld werd. 'Dat is iemand uit de zaak', zei hij bij zichzelf en hij verstijfde bijna, terwijl zijn pootjes des te vlugger dansten. Een ogenblik bleef alles stil. 'Ze doen niet open.' zei Gregor in zichzelf, door een soort van onzinnige hoop bevangen. Maar toen ging natuurlijk, zoals altijd, het dienstmeisje met vaste tred naar de deur en deed open. Gregor behoefde slechts het eerste begroetende woord van de bezoeker te horen en wist al wie het was – de procuratiehouder zelf. Waarom was juist Gregor ertoe veroordeeld bij een firma te werken waar men bij het kleinste verzuim dadelijk de grootste argwaan koesterde? Waren alle ondergeschikten dan allen met elkaar ploerten, was er onder hen dan geen enkel trouw en toegewijd wezen, die, hoewel hij een paar morgenuren niet voor de zaak had gebruikt, door gewetenswroeging de kluts kwijt was geraakt en gewoonweg niet in staat was uit zijn bed te komen? Was het nu werkelijk niet voldoende een leerjongen te laten informeren – als die informatie al nodig was – moest de procuratiehouder zelf komen en moest daardoor aan de hele onschuldige familie getoond worden, dat het onderzoek van deze verdachte geschiedenis slechts aan het verstand van de procuratiehouder toevertrouwd kon worden? En meer ten gevolge van de opwindning waarin Gregor door deze overwegingen geraakte, dan wel als gevolg van een werkelijk besluit, slingerde hij zich met alle kracht uit het bed. Het gaf een harde bons, maar echt lawaai was het niet. De val werd enigszins door het kleed gebroken, en zijn rug was ook elastischer dan Gregor had gedacht, vandaar het niet eens zo vreemde doffe geluid. Alleen zijn kop had hij niet voorzichtig genoeg opgehouden en had hem gestoten; hij draaide hem en wreef hem over het kleed van woede en pijn. [...]

Primaire teksten voor Les 5

Friedrich Nietzsche

Inleiding op de passages

Deze verzameling van Nietzsches aforismen bundelt korte, scherpe stukken uit *De Vrolijke Wetenschap* en fragmenten uit *Aldus sprak Zarathoestra*. Samen laten ze zien hoe Nietzsche de vaste grond onder onze voeten weghaalt en tegelijk een oefenterrein aanwijst. In het beroemde verhaal van de “dolle mens” klinkt de zin: “God is dood.” Niet als grap, maar als erkenning dat oude zekerheden zijn weggevallen en dat wij moeten leren leven zonder vast middelpunt. De wereld verliest haar “boven en beneden”; we vallen in een “oneindig niets.” Dat is beangstigend, maar het opent ook ruimte: als de oude waarden sterven, wie schept dan nieuwe.

In andere aforismen onderzoekt Nietzsche wat een houdbare levenshouding kan zijn. Hij bekritiseert een krampachtige zelfbeheersing die ons voortdurend op onze hoede zet en die juist de soepelheid wegneemt die leren mogelijk maakt. Hij vergelijkt een stoïcijnse houding met een epicuristische keuze voor een passend milieu, vooral voor wie geestelijk wil werken: soms is het wijs om de drukte te mijden en je “tuintje” te zoeken, soms gezond om in het diepe te duiken. Ook laat hij zien hoe kritiek vaak niet uit “puur verstand” komt, maar uit een nieuw leven dat de oude mening overbodig heeft gemaakt. Lijden krijgt een dubbele rol: het waarschuwt, het traint, en bij “heroïsche naturen” kan het zelfs kracht vrijmaken. Telkens klinkt een praktische les: maak van je leven een experiment; speel als een kind; beïnvloed anderen niet met straf, maar met een sterker verhevener voorbeeld; leer je eigen chaos verdragen.

In *Zarathoestra* krijgt dit een symbolische vorm. De “drie gedaanteverwisselingen” tonen de weg van kameel (dragen), via leeuw (het heilige “nee” tegen “Gij zult”), naar kind (het speelse “ja” dat schept). Zarathoestra waarschuwt zijn leerlingen zelfs om hem te verlaten en zichzelf te zoeken: geen idolen, geen nieuwe wet, maar vrijheid tot waarden-schepping. In de latere passages klinkt een stijl van lichtheid: kies waardige vijanden, dans, lach, en hou je ogen vrij van “gepeupel” en routine. De toon blijft ernstig én vrolijk: waarheid als levenskunst, niet als slaapmiddel.

Leeswijzer

Lees eerst “De dolle mens” en laat de beelden hun werk doen: de spons die de horizon uitwist, de aarde die van haar zon wordt losgekoppeld. Stel jezelf daarna een eenvoudige vraag: als de oude oriëntatie wegvalt, wat betekent “ik wil” voor mij. Noteer één concreet gevolg voor je denken of doen vandaag.

Ga dan naar de korte aforismen rond zelfbeheersing, stoïcijnen en epicuristen, kritiek, lijden en voorbeeld. Lees ze langzaam, één voor één, zoals poëzie. Parafraseer in eigen woorden; geef een klein voorbeeld uit je week. Vraag bij elk aforisme: welk risico bestrijdt Nietzsche hier, en welke oefening stelt hij voor. Let bij §324 (“In media vita!”) op de sleutelzin “het leven is een middel der perceptie”. Het leven is geen einddoel dat we succesvol moeten “halen”, maar een instrument, een proefveld. Wat we meemaken – ook pijn, mislukking en twijfel – levert ervaringen op. Door te leven, oefenen we onze blik, scherpen we onze oordelen en verruimen we ons perspectief; doorleven we ons leven.

Lees daarna de drie gedaanteverwisselingen in *Zarathoestra*. Zoek voor elk stadium een herkenbaar gedrag: waar ben *ik* kameel, waar leeuw, waar kind. Het gaat niet om “opschuiven voor altijd,” maar om het oefenen van een innerlijk “nee” dat ruimte maakt voor een echt “ja.” Sluit af met de passage uit “Over de schenkende deugd” §3. Neem de waarschuwing serieus: verlaat de leraar. Probeer één alinea voor jezelf te maken door er een te herschrijven als een concrete opdracht voor je eigen dag. Zo worden deze teksten geen monument, maar een werkbank.

Kernbegrippen

De volgende tien kernbegrippen komen direct uit de geselecteerde passages en dragen de lijn van diagnose naar oefening.

De “dood van God” en de val uit elke vaste oriëntatie. Nihilisme als leegte én als startpunt voor scheppen. Drie gedaanteverwisselingen: kameel, leeuw, kind. Het heilige “nee” tegen “Gij zult” en het scheppende “ja.” Leven als experiment; kennis als oefening. Kritiek als levensbeweging: oude meningen als “afgeworpen schors.” Zelfbeheersing versus soepelheid; de valkuil van kramp. Stoïcijnse houding en epicuristische keuze voor een passend milieu. Wijsheid in het lijden; energie leren doseren; heroïsche moed. Anti-idolatrie: verlaat de meester; schep zelf; kies waardige tegenstand en bewaar lichtheid (dans en lachen).

De Vrolijke Wetenschap

Friedrich Nietzsche, 1882

De dolle mens §125

– Hebt gij niet gehoord van die dolle mens, die op klaarlichte morgen een lantaarn aanstak, op de markt ging lopen en onophoudelijk riep: ‘Ik zoek God! Ik zoek God!’ – Omdat er daar juist veel van die lieden bijeen stonden, die niet aan God geloofden, verwekte dit groot gelach. Is hij soms verloren gegaan? vroeg de een. Is hij verdwaald als een kind? vroeg de ander. Of heeft hij zich verstopt? Is hij bang voor ons? Is hij scheep gegaan? Naar het buitenland vertrokken? – zo riepen en lachten zij door elkaar. De dolle mens sprong midden tussen hen in en doorboorde hen met zijn blikken. ‘Waar God heen is?’ riep hij uit. ‘Dat zal ik jullie zeggen! *Wij hebben hem gedood* – jullie en ik! Wij allen zijn zijn moordenaars! Maar hoe hebben wij dit gedaan? Hoe hebben wij de zee kunnen leegdrinken? Wie gaf ons de spons, om de hele horizon uit te vegen? Wat hebben wij gedaan, toen wij deze aarde van haar zon loskoppelden? In welke richting beweegt zij zich nu? In welke richting bewegen wij ons? Weg van alle zonnen? Vallen wij niet aan één stuk door? En wel achterwaarts, zijwaarts, voorwaarts, naar alle kanten? Is er nog wel een boven en beneden? Dolen wij niet als door een oneindig niets? Ademt ons niet de ledige ruimte in het gezicht? Is het niet kouder geworden? Is niet voortdurend de nacht en steeds meer nacht in aantocht? Moeten er ‘s morgens geen lantaarns aangestoken worden? Horen wij nog niets van het gedruis der doodgravers, die God begraven? Ruiken wij nog niets van de goddelijke ontbinding? – ook goden raken in ontbinding! God is dood! God blijft dood! En wij hebben hem gedood! Hoe zullen wij ons troosten, wij moordenaars aller moordenaars? Het heiligste en machtigste, wat de wereld tot dusver bezeten heeft, is onder onze messen verbloed – wie wist dit bloed van ons af? Met welk water kunnen wij ons reinigen? Welke zoenoffers, welke heilige spelen zullen wij moeten bedenken? Is niet de grootte van deze daad te groot voor ons? Moeten wij niet zelf goden worden, om haar ook maar waardig te schijnen? Nooit was er een grotere daad – en wie er ook na ons geboren wordt, omwille van deze daad behoort hij tot een hogere geschiedenis dan alle geschiedenis tot dusver geweest is!’ – Hier zweeg de dolle mens en keek opnieuw zijn toehoorders aan: ook zij zwegen en keken bevreemd terug. Eindelijk wierp hij zijn lantaarn op de grond, zodat die in stukken sprong en uitdoofde. ‘Ik kom te vroeg,’ zei hij toen, ‘het is mijn tijd nog niet. Dit ongelooflijke gebeuren is nog onderweg, het maakt een omweg – het is nog niet tot de oren der mensen doorgedrongen. Bliksem en donder hebben tijd nodig, het licht der gesternten heeft tijd nodig, daden hebben tijd nodig, ook nadat ze gedaan zijn, om gezien en gehoord te worden! Deze daad is nog steeds verder van hen af dan de

verste gesternten – en toch hebben ze haar zelf verricht!’ – Men vertelt verder, dat de dolle mens diezelfde dag nog verscheidene kerken binnengedrongen is en daar zijn *requiem aeternam deo* aangeheven heeft. Naar buiten gebracht en ter verantwoording geroepen, zou hij telkens alleen maar het volgende geantwoord hebben: ‘Wat zijn deze kerken eigenlijk nog, als ze niet de graven en gedenktekenen Gods zijn?’

Zelfbeheersing §305

– De moraalleraars, die de mens in de eerste en voornaamste plaats aanbevelen zich zelf in zijn macht te krijgen, brengen hiermee een eigenaardige ziekte over hem: een gedurige prikkelbaarheid namelijk bij alle natuurlijke roerselen en neigingen, een soort jeuk als het ware. Wat hem ook in het vervolg mag stoten, trekken, aanlokken, aandrijven, van binnen uit of van buiten af – altijd heeft deze prikkelbare mens het gevoel, dat nu zijn zelfbeheersing in gevaar komt: hij mag zich op geen instinct, op geen vrije wiekslag meer verlaten, maar hij staat er voortdurend met een afwerend gebaar bij, bewapend tegen zich zelf, met een scherpe en wantrouwige blik, de eeuwige wachtpost bij de burcht, die hij van zich zelf gemaakt heeft. Ja, daarin kan hij *groot* zijn! Maar hoe onuitstaanbaar is hij nu voor anderen geworden, hoe moeilijk voor zich zelf, hoe verarmd en afgesneden van de mooiste toevalligheden der ziel! Sterker nog, van alle verdere *lering*! Men moet zich immers bij tijden kunnen vergeten, als men van de dingen, die wij niet zelf zijn, iets wil leren.

Stoïci en Epicuristen §306

– De Epicurist zoekt de situatie, de personen en zelfs de gebeurtenissen uit, die bij zijn uiterst prikkelbare intellectuele gesteldheid passen, hij doet afstand van al het andere – dat wil zeggen van het allermeeeste – , omdat dit een te sterke en zware kost voor hem zou zijn. De Stoïcus daarentegen oefent zich erin, stenen en wormen, glassplinters en schorpioenen in te slikken en geen walging te kennen; zijn maag moet uiteindelijk onverschillig worden voor alles, wat het toeval van het bestaan erin uitstort – hij doet denken aan die Arabische sekte der Assaua, die men in Algiers leert kennen; en evenals deze ongevoelige wezens heeft ook hij graag een geïnviteerd publiek bij het ten toon spreiden zijner ongevoeligheid, wat de Epicurist juist gaarne ontraadt – die heeft immers zijn ‘tuintje’! Voormensen, met wie het noodlot improviseert, voor mensen, die in gewelddadige tijden en afhankelijk van plotselinge en veranderlijke mensen leven, kan het Stoïcisme zeer raadzaam zijn. Wie echter enigermate *doorziet* dat het noodlot hem veroorlooft *een lange draad te spinnen*, doet er goed aan, zich empiricistisch op te stellen; alle mensen van geestelijke werkzaamheid hebben dit tot dusver gedaan! Voor hun was het namelijk het grootst denkbare

verlies, aan verfijnde prikkelbaarheid in te boeten en in plaats daarvan de stoïcijnse harde huid, compleet met egelstekels, cadeau te krijgen.

Ten gunste der kritiek §307

– Op het moment lijkt je iets een dwaling, dat je voorheen als een waarheid of waarschijnlijkheid hebt liefgehad: je stoot het af en waant, dat je verstand hierin een overwinning bevochten heeft. Maar misschien was die dwaling toentertijd, toen je nog iemand anders was – je bent altijd iemand anders – , even noodzakelijk voor je als al je tegenwoordige ‘waarheden’, om zo te zeggen als een huid, die veel voor je verheelde en verhulde wat je nog niet mocht zien. Je nieuwe leven heeft die mening voor je gedood, niet je verstand: *je hebt haar niet langer nodig*, en nu stort zij ineen, en het onverstand kruipt als een worm uit haar tevoorschijn. Wanneer wij kritiek uitoefenen, dan is dat niets willekeurigs en onpersoonlijks – het is, tenminste zeer vaak, een bewijs dat er levende, drijvende krachten in ons zijn die een schors afstoten. Wij ontkennen en moeten ontkennen, omdat iets in ons leven en zich zelf bevestigen wil, iets dat wij misschien nog niet kennen, nog niet zien! – Dit ten gunste der kritiek.

Profetische mensen §316

– Gij hebt geen gevoel voor het feit, dat profetische mensen lijdende mensen bij uitstek zijn: gij meent slechts, dat het voor hen een mooie ‘begaafdheid’ geweest is, die gij zelf ook wel graag zoudt hebben – , maar ik wil mij door middel van een gelijkenis uitdrukken. Hoeveel kunnen de dieren niet te lijden hebben van de elektriciteit van lucht en wolken! Wij zien, dat een aantal diersoorten een profetisch vermogen bezitten ten aanzien van het weer, bijvoorbeeld de apen (zoals men zelf in Europa nog goed kan waarnemen, en niet alleen in menagerieën, namelijk op Gibraltar). Maar we denken er niet aan, dat hun *pijnen* – voor hen de profeten zijn! Wanneer een sterke positieve elektriciteit plotseling onder de invloed van een oprukkende, nog lang niet zichtbare wolk in negatieve elektriciteit omslaat en een weersverandering wordt voorbereid, dan gedragen deze dieren zich alsof er een vijand nadert, en maken aanstalten tot verdediging of vlucht; meestal kruipen ze weg.

[...]

Wijsheid in het lijden §318

– Het lijden bevat evenveel wijsheid als de lust: het behoort evenals deze tot de soortbehoudende krachten van de eerste orde. Zou het dit niet zijn, dan was het al lang te gronde gegaan; dat het pijn doet, is geen argument tegen het lijden, het is

het wezen ervan. Ik hoor in het lijden het commando van de scheepskapitein: 'Haal de zeilen in!' De onervaarde scheepvaarder 'mens' moet zich geoefend hebben om op duizend manieren de zeilen te verhangen, anders was het veel te snel met hem afgelopen, en de oceaan zou hem al vlug omlaag slurpen. Wij moeten ook met verminderde energie weten te leven: zodra het lijden een veiligheidssignaal geeft, is het tijd om het te verminderen – er is een gevaar, een storm in aantocht, en we doen er goed aan ons zo min mogelijk 'op te blazen'. – Het is waar, dat er mensen zijn, die bij het naderen van het grote lijden juist het tegenovergestelde commando horen en die nooit trotser, krijgszuchtiger en gelukkiger voor zich uit kijken, dan wanneer de storm op komt zetten; ja, het lijden zelf schenkt hen hun grootste ogenblikken! Dat zijn de heroïsche mensen, de grote *lijdensbrengers* der mensheid: die weinigen of zeldzamen, die juist dezelfde apologie nodig hebben als het lijden zelf – en waarlijk! men mag die hun niet ontzeggen! Het zijn soortbehoudende, soortbegunstigende krachten van de eerste orde: al was het maar hierdoor, dat zij zich tegen de behaaglijkheid verzetten en hun walging voor dit soort geluk niet verbergen.

Als interpretern onzer belevenissen §319

– Een soort redelijkheid is alle stichters van religies en huns gelijken vreemd geweest – nooit hebben zij van hun belevenissen een gewetenszaak der perceptie gemaakt. 'Wat heb ik eigenlijk beleefd? Wat gebeurde er toen in mij en om mij heen? Was mijn verstand wel helder genoeg? Was mijn wil gericht tegen alle bedriegerij der zinnen en dapper in zijn afweer van het fantastische?' – dat heeft geen van hen zich afgevraagd, dat vragen al die beste religieuzen zich ook momenteel nog niet af: ze hebben veeleer een dorst naar dingen, die tegen de rede indruisen, en willen het zich niet te moeilijk maken om deze te bevredigen – en dus beleven zij 'wonderen' en 'wedergeboorten' en horen zij de stemmen van de engeltjes. Maar wij, wij anderen, die dorsten naar rede, willen onze belevenissen zo streng in het oog vatten als een wetenschappelijk experiment, uur voor uur, dag voor dag! Wij zelf willen onze eigen experimenten en proefdieren zijn!

Bij het weerzien §320

– A: Begrijp ik je nog wel helemaal? Je zoekt? Waar is te midden van de thans werkelijke wereld jouw hoekje, *jouw* ster! Waar kun *jij* in de zon gaan liggen, zodat ook jij een overschot aan welzijn ontvangt en jouw bestaan zich rechtvaardigt? Laat iedereen dat voor zich zelf doen – schijn je mij te zeggen – en het spreken in het algemeen, het zorgen voor de anderen en de samenleving uit zijn hoofd zetten!

– B: Ik wil meer, ik ben geen zoeker. Ik wil me mijn eigen zon scheppen.

Nieuwe voorzichtigheid §321

– Laat ons niet meer zoveel denken aan straffen, gispen en verbeteren! Een enkeling zullen wij zelden veranderen; en zou het ons al lukken, dan is er wellicht onverwachts ook iets anders gelukt: *wij* zijn door hem veranderd! Zien wij er veeleer op toe, dat onze eigen invloed *op alles wat komt* tegen zijn invloed opweegt en zwaarder weegt! Worstelen wij niet in een rechtstreeks gevecht! – en dat is alle gispen, straffen en verbeteren willen ook. Maar verheffen wij ons zelf des te hoger! Geven wij ons voorbeeld steeds lichtere kleuren! Verduisteren wij de ander met ons licht! Neen! Wij willen niet om zijnentwil zelf *donkerder* worden, gelijk een ieder die straft en ontevreden is! Gaan wij liever opzij! Laat ons over alles heen zien!

Gelijkenis §322

– Die denkers, in wie alle sterren zich in cyclische banen bewegen, zijn de diepste niet; wie in zich zelf schouwt als in een onmetelijk heelal en melkwegen in zich heeft, die weet ook, hoe onregelmatig alle melkwegen zijn; zij strekken zich uit tot in de chaos en het labirint van het bestaan.

Geluk in het noodlot §323

– De grootste onderscheiding bewijst ons het noodlot, wanneer het ons een tijd lang aan de kant van onze tegenstanders heeft laten strijden. Daardoor zijn wij *voorbested* tot een grote overwinning.

In media vita! §324

– Nee! Het leven heeft mij niet teleurgesteld! Ik vind het veeleer van jaar tot jaar waardier, begerenswaardiger en mysterieuzer – vanaf die dag, dat de grote bevrijder over me kwam, die gedachte, dat het leven een experiment ten behoeve van de perceptie zijn mocht – en geen plicht, geen noodlot, geen bedrog! – En de perceptie zelve: laat zij voor anderen iets anders zijn, bijvoorbeeld een rustbed of de weg naar een rustbed, een amusement of een lediggang – voor mij is zij een wereld van gevaren en overwinningen, waarin ook de heroïsche gevoelens hun dansen speelplaats hebben. *'Het leven is een middel der perceptie'* – met deze grondstelling in zijn hart kan men niet alleen dapper, maar zelfs vrolijk leven en vrolijk lachen! En wie zou trouwens de kunst verstaan goed te lachen en te leven, die niet eerst de kunst van oorlog en overwinning goed verstond?

Aldus sprak Zarathoestra

Friedrich Nietzsche, 1883

OVER DE DRIE GEDAANTEVERWISSELINGEN

'Drie gedaanteverwisselingen van de geest noem ik u: hoe de geest een kameel wordt, en de kameel een leeuw, en de leeuw ten slotte een kind.

Veel zwaars is er voor de geest, de sterke, draagkrachtige geest die vol eerbied is: naar het zware en het zwaarste verlangt zijn kracht.

"Wat is zwaar?" vraagt de draagkrachtige geest, en dan knielt hij neer als een kameel, om zich een flinke vracht te laten opladen.

"Wat is het zwaarste, o helden?" vraagt de draagkrachtige geest, "zodat ik dat op me kan nemen en kan genieten van mijn kracht.

Is het niet: onszelf vernederen om onze hoogmoed pijn te doen? Onze dwaasheid laten schitteren om met onze wijsheid te spotten?

Of is het: onze zaak vaarwel zeggen wanneer die haar overwinning viert? Hoge bergen beklimmen om de verzoeker te verzoeken?

Of is het: ons voeden met de eikels en het gras van de kennis, en ter wille van de waarheid honger lijden aan onze ziel?

Of is het: ziek zijn en de troosters wegsturen en vriendschap sluiten met doven, die nooit horen wat wij willen?

Of is het: in vuil water stappen wanneer dat het water van de waarheid is, en koude kikkers en hete padden niet afwijzen?

Of is het: liefhebben wie ons verachten, en het spook de hand reiken wanneer het ons angst wil aanjagen?"

Al dit zwaarste neemt de draagkrachtige geest op zich: en als een kameel die met zijn vracht de woestijn in snelt, zo snelt de geest zijn woestijn in.

Maar in de eenzaamste woestijn vindt de tweede gedaanteverwisseling plaats: hier wordt de geest een leeuw, vrijheid wil hij buitmaken en heer wil hij zijn in zijn eigen woestijn.

Zijn laatste heer zoekt hij hier: ten strijde wil hij trekken tegen hem en tegen zijn laatste god, om de zege wil hij vechten met de grote draak.

Wat is die grote draak die de geest niet langer heer en god wenst te noemen? "Gij zult" heet de grote draak. Maar de geest van de leeuw zegt "ik wil".

"Gij zult" ligt langs zijn pad, goudfonkelend, een schubdier, en op elke schub glanst een gouden "gij zult"!

Duizendjarige waarden glanzen op die schubben, en de machtigste draak ter wereld spreekt: "Alle waarde van de dingen – die glanst op mij.

Alle waarde is reeds geschapen, en alle geschapen waarde – dat ben ik. Voorwaar, er mag geen 'ik wil' meer zijn!" Zo spreekt de draak.

Broeders, waarom is de leeuw in de geest nodig? Waarom is het lastdier niet genoeg, dat zich schikt en eerbiedig is?

Nieuwe waarden scheppen – dat kan ook de leeuw nog niet: maar vrijheid scheppen om opnieuw te scheppen – dat kan de macht van de leeuw.

Vrijheid scheppen en een heilig nee uitspreken zelfs tegen de plicht: daarvoor, broeders, is de leeuw nodig.

Het recht op nieuwe waarden nemen – dat is het vreeswekkendste nemen voor een draagkrachtige en eerbiedige geest. Voorwaar, roven is dat voor hem en iets wat bij een roofdier hoort.

Eens had hij het "gij zult" lief als het heiligste wat hij had: nu moet hij zelfs in het heiligste waan en willekeur vinden, zodat hij vrijheid kan ontroven aan zijn liefde: voor die roof is de leeuw nodig.

Maar zeg eens, broeders, wat kan een kind nog dat ook de leeuw niet kon? Waarom moet de rovende leeuw ook nog een kind worden?

Onschuld is het kind, en vergeten, een nieuw begin, een spel, een vanzelf draaiend wiel, een eerste beweging, een heilig ja-zeggen.

Ja, voor het spel van het scheppen, broeders, is een heilig ja-zeggen nodig: zijn eigen wil wil de geest nu, zijn eigen wereld verwerft de wereldloze.

Drie gedaanteverwisselingen van de geest noemde ik u: hoe de geest een kameel werd en de kameel een leeuw en de leeuw ten slotte een kind.'

Zo sprak Zarathoestra. En hij verbleef toen in de stad genaamd De Bonte Koe.

OVER DE SCHENKENDE DEUGD

[...] §3

Toen Zarathoestra deze woorden had gesproken, zweeg hij, als iemand die zijn laatste woord nog niet heeft gesproken; lang woog hij zijn staf weifelend in zijn hand. Ten slotte sprak hij – en zijn stem was veranderd –:

‘Ik ga nu alleen verder, o discipelen. Ook u moet nu weggaan, alleen! Zo wil ik het.

Voorwaar, ik raad u aan: verlaat mij en verzet u tegen Zarathoestra! En nog beter: schaam u voor hem! Misschien heeft hij u wel bedrogen.

De mens van de kennis moet niet alleen in staat zijn zijn vijanden lief te hebben, maar ook zijn vrienden te haten.

Je beloont een leraar slecht als je altijd leerling blijft. En waarom wilt u niet aan mijn krans morrelen?

U vereert mij; maar wat gebeurt er als uw verering op een dag omvalt? Pas op dat u niet door een standbeeld wordt verpletterd!

U zegt dat u in Zarathoestra gelooft? Maar wat doet Zarathoestra ertoe! U bent mijn gelovigen: maar wat doen alle gelovigen ertoe!

U had uzelf nog niet gezocht: toen vond u mij. Zo doen alle gelovigen, daarom stelt al het geloof zo weinig voor.

Nu gebied ik u mij te verliezen en uzelf te vinden; en pas als u mij allen hebt verloochend, zal ik naar u terugkeren.

Voorwaar, met andere ogen, broeders, zal ik dan mijn verlorenen zoeken; met een andere liefde zal ik u dan liefhebben.

En eens zult u vrienden voor mij zijn geworden en kinderen van één hoop: dan wil ik ten derden male bij u zijn, om de grote middag met u te vieren.

En dit is de grote middag: als de mens op het midden van zijn baan tussen dier en Übermensch staat en zijn weg naar de avond viert als zijn hoogste hoop: want dat is de weg naar een nieuwe morgen.

Dan zal de ondergaande zich gelukkig prijzen dat hij een heengaande is; en de zon van zijn kennis zal op haar hoogtepunt staan.

“Dood zijn alle goden. Nu willen wij dat de Übermensch leeft.” – Laat dit eens op de grote middag onze laatste wil zijn.’ –

Zo sprak Zarathoestra.

OVER OUDE EN NIEUWE TAFELN

[...] §21

'Ik heb de dapperen lief: maar het is niet genoeg om ijzer-vreter te zijn, – je moet ook weten *wiens* ijzer je wilt vreten!

En vaak is het dapperder om je in te houden en voorbij te lopen, *zodat* je je krachten kunt sparen voor een waardiger vijand!

U moet alleen vijanden hebben die te haten zijn, geen vijanden om te verachten: u moet trots zijn op uw vijand: dat heb ik u al eens geleerd.

Voor de waardiger vijand, vrienden, moet u uw krachten sparen: daarom moet u aan veel voorbijlopen, – vooral aan veel gepeupel, dat uw oren verdooft met praatjes over volk en volkeren.

Houdt uw ogen zuiver van hun voor en tegen! Er is daar veel recht en veel onrecht: wie daarnaar kijkt wordt toornig.

Schouwen en erop los houwen – dat is daar hetzelfde: ga dus weg, naar de bossen, en leg uw zwaard te slapen!

Ga uw eigen weg! En laat volk en volkeren hun wegen gaan! – duistere wegen voorwaar, waarop geen enkele hoop meer bliksemflits!

Laat de koopman maar heersen daar waar alles wat nog blinkt kooplieden-goud is! De tijd van de koningen is voorbij: wat zich nu volk noemt, verdient geen koningen.

Zie toch hoe die volkeren nu zelf doen zoals de kooplieden: ze rapen zelfs uit elk afval de kleinste voordeeltjes op!

Ze loeren op elkaar, ze loeren op iets van elkaar, – dat noemen ze "goed nabuurschap". O zalige verre tijd, toen een volk tot zichzelf sprak: "Ik wil over volkeren *heer* zijn! "

Want, broeders: het beste moet heersen, het beste *wil* ook heersen! En waar de leer anders luidt, daar *ontbreekt* het aan het beste.'

§22

'Als *zij* gratis brood hadden, o wee! Om wat zouden *zij* dan schreeuwen! Hun onderhoud – vooral daarover onderhouden ze zich met elkaar; en het moet zwaar voor hen zijn!

Roofdieren zijn het: zelfs in hun “werken” – zit roven, in hun “verdienen” – zit verschalken! Daardoor moet het zwaar voor hen zijn!

Betere roofdieren moeten ze dus worden, listiger, slimmer, *meer op mensen lijkend*: want de mens is het beste roofdier.

De mens heeft reeds alle dieren van hun deugden beroofd: daardoor heeft de mens het van alle dieren het zwaarst gehad.

Alleen de vogels heeft hij nog boven zich. En als de mens ook nog zou leren vliegen, o wee! – naar *welke hoogte* zou zijn rooflust dan niet vliegen!

§23

‘Zo wil ik man en vrouw: de eerste strijdvaardig, de tweede baarvaardig, maar beiden dansvaardig met hoofd en benen.

En laat het voor ons een verloren dag zijn wanneer er niet éénmaal is gedanst! En laten wij elke waarheid vals noemen waarbij niet éénmaal is gelachen!’

OVER HET GROTE VERLANGEN

‘O mijn ziel, ik leerde je zowel “nu” zeggen als “eens” en “vroeger”, en ik leerde je over al het “hier” en “daar” en “daarginds” heen je rondedans dansen.

O mijn ziel, ik verlostte je van alle hoekjes, ik veegde stof, spinnen en schemering van je af.

O mijn ziel, ik waste de kleine schaamte en de hoekjesdeugd van je af en haalde je over om naakt voor de ogen van de zon te staan.

Met de storm die “geest” heet blies ik over je golvende zee; alle wolken blies ik weg, ik wurgde zelf de wurgster die “zonde” heet.

O mijn ziel, ik gaf je het recht om nee te zeggen zoals de storm en ja te zeggen zoals een open hemel ja zegt: stil als licht sta je nu en ga je door ontkennende stormen.

O mijn ziel, ik gaf je de vrijheid over het geschapene en het ongeschapene terug: en wie kent de wellust van het toekomstige zoals jij die kent?

O mijn ziel, ik leerde je het verachten, dat niet als wormstekigheid komt, het grote, liefhebbende verachten dat het meest daar liefheeft waar het het meest veracht.

O mijn ziel, ik leerde je het overhalen zo goed dat je de redenen zelf tot jou overhaalde: zoals de zon, die zelfs de zee tot haar hoogte overhaalt.

O mijn ziel, ik nam al het gehoorzamen, kniebuigen en heer-zeggen van je af; ik gaf je zelf de naam “einde van de nood” en “noodlot”.

O mijn ziel, ik gaf je nieuwe namen en kleurig speelgoed, ik noemde je “noodlot” en “omvang der omvangen” en “navelstreng van de tijd” en “azuren stolp”.

O mijn ziel, aan jouw grond gaf ik alle wijsheid te drinken, alle nieuwe wijnen en ook alle onheuglijk oude krachtige wijnen der wijsheid.

O mijn ziel, elke zon en elke nacht en elk zwijgen en elk verlangen goot ik over je uit:
– toen groeide je op als een wijnstok.

O mijn ziel, schatrijk en zwaar sta je er nu bij, als een wijnstok met gezwollen uiers en volle bruingouden druiventrossen: – opeengedrongen en -geperst door je geluk, wachtend van overvloed en je ook schamend voor dat wachten.

O mijn ziel, er is nu nergens een ziel die liefhebbender en omvangender en omvangrijker zou zijn! Waar zouden toekomst en verleden dichter bij elkaar zijn dan bij jou?

O mijn ziel, ik gaf je alles, en al mijn handen zijn aan jou leeg geworden: – en nu! Nu zeg je glimlachend en zwaarmoedig tegen mij: “Wie van ons moet dankbaar zijn? – moet de gever niet dankbaar zijn dat de nemende nam? Is schenken niet een behoefte? Is nemen niet – ontferming?”

O mijn ziel, ik begrijp de glimlach van je zwaarmoedigheid: je grote rijkdom zelf strekt nu verlangende handen uit!

Je overvloed kijkt uit over bruisende zeeën en zoekt en wacht; het verlangen van de overvloed kijkt vanuit jouw glimlachende ogen-hemel!

En voorwaar, mijn ziel! Wie zou niet smelten van tranen bij het zien van jouw glimlach? De engelen zelf smelten van tranen door de overvloedige goedheid van jouw glimlach.

Het is je goedheid en je overvloedige goedheid die niet wil klagen en huilen: en toch, mijn ziel, verlangt je glimlach naar tranen en je trillende mond naar snikken.

“Is niet elk huilen klagen? En is niet elk klagen aanklagen?” Zo spreek je tot jezelf, en daarom wil je, mijn ziel, liever glimlachen dan je verdriet uitstorten, in gutsende tranen al je verdriet uitstorten om je overvloed en om al die behoefte van de wijnstok aan druivenplukkers en druivenplukkersmessen!

Maar als je niet wilt huilen, niet je purperen zwaarmoedigheid wilt uithuilen, dan zul je moeten *zingen*, mijn ziel! – Zie, ik glimlach zelf nu ik je dit voorspel:

zingen, met bruisend gezang, totdat alle zeeën stil worden om te kunnen luisteren naar jouw verlangen, –

totdat het bootje over stille verlangende zeeën zweeft, dat gulden wonder met zijn goud waar alle goede slechte wonderlijke dingen omheen huppelen: –

ook veel grote en kleine dieren en alles wat lichte wonderlijke voeten heeft zodat het over viooltjesblauwe paden kan rennen, –

naar het gulden wonder, naar het vrijwillige bootje en de heer daarvan: maar dat is de druivenplukker, die staat te wachten met een diamanten druivenplukkersmes, –

jouw grote verlosser, mijn ziel, de naamloze – voor wie pas toekomstige gezangen namen zullen vinden! En voorwaar, je adem geurt al naar toekomstige gezangen! –

je gloeit al en je droomt, je drinkt al dorstig uit alle diepe ldinkende troost-bronnen, je zwaarmoedigheid rust al in de gelukzaligheid van toekomstige gezangen! –

O mijn ziel, nu heb ik je alles gegeven en ook het laatste wat ik te geven had, en al mijn handen zijn aan jou leeg geworden: – *dat ik jou gebod te zingen*, zie, dat was het laatste wat ik te geven had!

Dat ik jou gebod te zingen, spreek nu, spreek: *wie* van ons moet nu – dankbaar zijn? – Maar nog beter: zing voor mij, zing, mijn ziel! En laat mij dankbaar zijn!’ –

Zo sprak Zarathoestra.

Les 6 – GEEN PRIMAIRE TEKSTEN VOOR DEZE LES

Primaire teksten voor Les 7

Albert Camus

Inleiding op de passages

“Er is maar één werkelijk serieus filosofisch probleem: dat van de zelfmoord.” Met die provocerende zin stelt Camus de inzet op scherp: niet om in het zwart te verdwijnen, maar om een methode te vinden die nuchter blijft waar troost en wanhoop verleiden. Het absurde is geen eigenschap van de wereld of van mij alleen; het ontstaat in de confrontatie tussen mijn hunkering naar helderheid en een wereld die zwijgt. In dat snijpunt wil Camus koel blijven denken, zonder hoger beroep en zonder sprong.

De vier passages die je kunt lezen vormen een doorgaande boog. In “Absurditeit en zelfmoord” (pp. 17–25) maakt Camus de zelfmoordvraag tot grensvraag én vertrekpunt: verken eerst de consequenties, niet meteen beslissen. “De muren van het absurde” (pp. 26–48) inventariseert de ervaring: sleur en vermoeidheid, het kantelpunt waarop de tijd plots door óns gedragen moet worden, de “massiviteit” van de wereld, en de dood als mathematische grens. “De filosofische zelfmoord” (pp. 49–76) benoemt en weigert de sprong: de verleiding om de breuk te helen met openbaring of systeem, religieus of rationeel. “De vrijheid van het absurde” (pp. 93–95) trekt de praktische consequenties: luciditeit, maat en een vorm van opstand die handelen mogelijk maakt.

Neem als kernbeeld de muur: het moment waarop denken terugkaatst en toch alert blijft. Dat beeld helpt je om toon, ritme en woordkeus te volgen wanneer Camus een houding oefent: geen uitleg die de breuk opheft, wel een bewust “uit-houden”. Let op de koele ironie, de precieze definiërende zinnen, en de beweging van diagnose naar oefening. Met dat oor en oog leidt de Leeswijzer je door de vier stappen.

Leeswijzer

Begin bij “Absurditeit en zelfmoord” (pp. 17–25). Parafraseer in twee tot drie zinnen waarom de zelfmoordvraag bij Camus methodisch is (vertrekpunt) en geen besloten (dramatische) conclusie. Citeer één sleutelzin waarin de botsing mens–wereld wordt gedefinieerd; licht toe welk woord of ritme de spanning draagt. Markeer één plaats

waar Camus een centrale term vernauwt of opent (bijvoorbeeld “zin”, “bewustzijn”, “ervaring”).

Ga door met “De muren van het absurde” (pp. 26–48). Volg het kernbeeld van de muur; noteer drie concrete formuleringen die grens en terugkaatsing voelbaar maken. Werk de vier motieven uit die de ervaring verdichten: sleur/automatisme, vermoeidheid als begin van bewustwording, de omslag in de tijdservaring, en de “massiviteit”/vervreemding van de wereld. Benoem wat er níet gebeurt: geen sprong, geen verklaring. Koppel aan de reeksankers noodzakelijkheid en binnenruimte.

Lees vervolgens “De filosofische zelfmoord” (pp. 49–76). Identificeer twee momenten waarop de tekst een sprong of hoger beginsel aanwijst en afwijst; formuleer in eigen woorden wat de prijs van die sprong is. Verduidelijk voor jezelf het onderscheid dat Camus maakt tussen begrijpen en verklaren, en hoe hoop als “ontwijkende beweging” fungeert.

Sluit af met “De vrijheid van het absurde” (pp. 93–95). Beschrijf in drie zinnen hoe vrijheid ontstaat uit luciditeit, maat en onopgeloste spanning (opstand zonder hoger beroep). Verbind dit met eerdere lessen over verzet en *amor fati*. Rond je lezing af met drie inzichten en één weerstand; kort, precies en tekstgebonden.

Kernbegrippen

Absurditeit: botsing tussen het verlangen naar betekenis en de zwijgende wereld; geen eigenschap van één van beide. Luciditeit: koel en waakzaam bewustzijn dat de spanning uithoudt zonder troostsprong. Muur: grensbeeld waarop denken stuit en terugkaatst; oefenplaats van maat en helderheid. Sprong: vlucht naar openbaring of systeem die de breuk opheft maar de vraag omzeilt. Filosofische zelfmoord: het opheffen van het probleem door een hoger beginsel te postuleren. Vrijheid (van het absurde): handelingsruimte zonder hoger beroep; intensiteit in het nu onder erkende grenzen. Maat: zelfbeperking die helderheid bewaart; tegengif voor wanhoop en metafysische troost. Hoop (ontwijkende beweging): toekomstsprong die het conflict dempt en analyse vervangt. Opstand: standvastig ja tegen de spanning zelf; leven en denken terwijl de breuk blijft. Passie: verdubbelde intensiteit van handelen binnen begrensde horizon. Noodzakelijkheid: gegeven feitelijkheid en grenzen die niet wegverklaard worden. Binnenruimte: de zone waar plicht, wil en schaamte botsen; motor van houding en keuze.

De Mythe van Sisyphus

Albert Camus, 1942 (2023), pp17-25

Absurditeit en zelfmoord

Er is maar één werkelijk serieus filosofisch probleem: dat van de zelfmoord. Oordelen of het leven wel of niet de moeite waard is om te blijven leven, dat is antwoorden op de fundamentele vraag die de filosofie ons stelt. De rest, of de wereld drie dimensies heeft, of de geest moet worden ingedeeld in negen of twaalf categorieën, dat komt later. Dat is een spel; er moet eerst antwoord worden gegeven. En als het waar is, wat Nietzsche beweert, namelijk dat een filosoof, om serieus genomen te worden, zelf het voorbeeld moet geven, dan begrijpt u wel hoe belangrijk dit antwoord is, want het gaat vooraf aan de beslissende daad. Dat zijn dingen die je gevoelsmatig aanneemt, maar die moeten worden uitgediept om ze helder te maken voor het verstand.

Als ik me afvraag hoe je kunt beoordelen of de ene vraag dringender is dan de andere, dan is mijn antwoord: je moet kijken naar de daden waartoe die vraag leidt. Ik heb nooit meegemaakt dat iemand zijn leven gaf voor een ontologisch argument. Galileï, die een belangrijke wetenschappelijke waarheid had ontdekt, zwoer die met het grootste gemak af, zodra hij zijn leven ervoor op het spel moest zetten. In zekere zin deed hij daar goed aan. Die waarheid was de brandstapel niet waard. Of de aarde om de zon draait of andersom, dat is absoluut onbelangrijk. Dat is in één woord een onbeduidende kwestie. Ik merk daarentegen dat er wel veel mensen zijn die sterven, omdat ze vinden dat het leven niet de moeite waard is om te blijven leven. De paradox is, dat ik weer andere mensen tegenkom die hun leven opofferen voor de ideeën of illusies die juist een reden zijn om te willen leven (wat een reden om te willen leven wordt genoemd, is tegelijkertijd een uitstekende reden om te willen sterven). Ik ben dus van oordeel dat de vraag naar de zin van het leven de meest dringende vraag is die men kan stellen. Hoe moet je daarop antwoorden? Met betrekking tot alle essentiële problemen, en daaronder versta ik problemen waar de dood mee gemoeid is en die welke de passie voor het leven juist verdubbelen, zijn er waarschijnlijk maar twee manieren van denken, die van La Palisse en die van Don Quichot. Alleen het evenwicht tussen logica en bezieling kan het mogelijk maken om tegelijkertijd te komen tot emotie en tot inzicht. Bij een onderwerp dat enerzijds zo eenvoudig en anderzijds zo pathetisch is, moet de geleerde, klassieke dialectica plaats maken voor een geestelijke instelling die bescheidener is en voortkomt zowel uit het gezonde verstand als ook uit sympathie, dat spreekt.

Er is over zelfmoord altijd gesproken als over een maatschappelijk verschijnsel. Er is hier daarentegen in de eerste plaats sprake van een verband tussen het individuele denken en de zelfmoord. Een dergelijke daad rijpt, net als een groot werk, in de stilte van het hart. De mens zelf is zich er niet van bewust. Op een avond haalt hij de trekker over of hij springt. Van een huismeester die zelfmoord had gepleegd werd me eens verteld dat hij vijf jaar daarvoor zijn dochter had verloren en dat hij sindsdien erg was veranderd, dat hij erdoor "ondermijnd" was. Beter kun je het niet zeggen. Beginnen te denken, dat is het begin van ondermijnd worden. Met dat begin heeft de maatschappij niet veel te maken. De worm zit in het hart van de mens. Daar moet je zoeken. Dat dodelijke spel dat leidt van het heldere inzicht met betrekking tot het leven naar de vlucht uit het licht, dat moeten we volgen en begrijpen.

Er zijn veel oorzaken geweest om zelfmoord te plegen en over het algemeen zijn de duidelijkste niet altijd de meest efficiënte geweest. Er wordt weinig zelfmoord gepleegd na ampele overweging (hoewel dat misschien toch niet helemaal uitgesloten moet worden). Wat de crisis doet uitbreken is meestal niet te achterhalen. De kranten hebben het dikwijls over "geestelijk lijden" of over een "ongeneeslijke ziekte". Zo'n uitleg valt te verdedigen. Maar je zou eigenlijk moeten weten of niet precies op die dag een vriend van de wanhopige op een onverschillige toon tegen hem heeft gesproken. Dan is die de schuldige. Het kan genoeg zijn om alle nog ingehouden gevoelens van frustratie en vermoeidheid ineens tot uitbarsting te doen komen.

Maar het moge dan moeilijk zijn om het exacte moment vast te stellen, de subtiële ontwikkeling die de geest ertoe heeft gebracht om in te zetten op de dood, het is makkelijker om uit de daad zelf de consequenties te trekken waar ze van uitgaat. Zelfmoord plegen is in zekere zin, net als in het melodrama, schuld bekennen. Het betekent dat je toegeeft dat je door het leven bent achterhaald of dat je het niet begrijpt. Laten we echter niet te ver gaan met deze analogieën en weer gewone taal bezigen. Het is slechts toegeven dat "het niet de moeite waard is". Leven, dat is natuurlijk nooit eenvoudig. Je blijft de dingen doen die het leven van je vraagt, en wel om een aantal redenen, maar vooral uit gewoonte. Vrijwillig sterven veronderstelt dat je, ook al is het instinctief, het absurde karakter van die gewoonte hebt herkend, de afwezigheid van welke belangrijke reden dan ook om te blijven leven, de zinloosheid van de dagelijkse beslommeringen en de nutteleloosheid van het lijden.

Wat is toch dat onberekenbare gevoel dat de mens de slaap ontnemt die nodig is om te kunnen leven? Een wereld die je kunt uitleggen, al is het met verkeerde argumenten, is een vertrouwde wereld. Maar in een universum dat plotseling is beroofd van illusies en inzicht, voelt de mens zich daarentegen een vreemdeling.

Voor die ballingschap is er geen uitweg, want er is geen herinnering aan een verloren vaderland of hoop op het beloofde land. Die breuk tussen de mens en zijn leven, de speler en zijn decor, dat is nu precies de oorzaak van dat gevoel van absurditeit. Uit het feit dat alle gezonde mensen wel eens aan de eigen zelfmoord hebben gedacht kun je, zonder verdere uitleg, opmaken dat er een direct verband bestaat tussen dat gevoel en het verlangen naar het niets.

Het onderwerp van dit essay is dan ook het verband tussen absurditeit en zelfmoord, in hoeverre precies zelfmoord een oplossing biedt voor de absurditeit van het leven. Je kunt als principe stellen dat, voor iemand die geen vals spel speelt, geldt dat wat hij doet moet voortkomen uit wat hij voor waar houdt. Het geloof in de absurditeit van het bestaan moet dus bepalend zijn voor zijn gedrag. De nieuwsgierigheid die maakt dat je je, duidelijk en zonder vals pathos, afvraagt of een dergelijke conclusie vereist dat je zo'n onbegrijpelijke situatie zo gauw mogelijk de rug toekent, is gerechtvaardigd. Ik heb het hier natuurlijk over mensen die bereid zijn om met zichzelf in het reine te komen.

Duidelijk gesteld, kan dit probleem tegelijk eenvoudig en onoplosbaar lijken. Maar men veronderstelt ten onrechte dat eenvoudige vragen leiden tot antwoorden die dat niet minder zijn, en dat duidelijkheid vraagt om duidelijkheid. A priori, en als je de termen van het probleem tegenover elkaar stelt, zoals zelfmoord of geen zelfmoord, lijkt het of er maar twee filosofische oplossingen bestaan, namelijk een ja of een nee. Dat zou al te mooi zijn. Je moet echter rekening houden met degenen die blijven vragen, maar niet tot een conclusie komen. En zonder veel ironie beweer ik: dat is de meerderheid. En dan zie ik ook dat mensen die nee antwoorden, handelen alsof ze ja dachten. Als ik het criterium van Nietzsche volg, denken ze feitelijk hoe dan ook ja. Het gebeurt daarentegen ook vaak, dat mensen die zelfmoord plegen er zeker van waren dat het leven zin heeft. Dat zijn constante tegenstellingen. Je kunt zelfs zeggen dat die zich nooit zo hebben doen gelden als op dit punt waar logica juist zo gewenst lijkt. Het is een gemeenplaats om filosofische theorieën te toetsen aan het gedrag van degenen die ze verkondigen. Maar gezegd moet worden dat van de denkers die vinden dat het leven geen zin heeft, niemand, behalve Kirilov [uit: De Duivels van Dostojevski] die tot de literatuur behoort, Peregrinos [uit: 2e-eeuwse satire van Loukianos van Samosata] die afkomstig is uit de legende en Jules Lequier [1814–1862] van wie het niet zeker is, de logica zo ver doorvoerde dat hij niet meer wilde leven. Men citeert dikwijls, om zich daar vrolijk over te maken, Schopenhauer, die zelfmoord verheerlijkte terwijl hij aanzat aan een welvoorzien dis. Maar het probleem leent zich niet voor grapjes. Die manier om het tragische niet serieus te nemen is op zichzelf niet zo erg, maar het laat uiteindelijk wel zien met wat voor mens je te doen hebt.

Moeten we bij al die tegenstellingen en al die onbegrijpelijke problemen, nu maar geloven dat er geen enkel verband bestaat tussen de mening die men heeft over het leven en het feit dat men ertoe overgaat eruit te stappen? Laten we wat dat betreft, niet overdrijven. In de gehechtheid van de mens aan het leven schuilt iets wat sterker is dan alle ellende op aarde. Het oordeel van het lichaam is even belangrijk als dat van de geest, en het lichaam deinst terug voor het verdwijnen in het niet. We raken gewend aan het leven voordat we wennen aan het denken. In die wedloop die ons elke dag voortstuwt in de richting van de dood, houdt het lichaam een voorsprong die niet in te halen is. Kortom, het wezen van die tegenspraak ligt in wat ik een ontwijkende beweging noem, want het is tegelijkertijd minder en meer dan het tijdverdrijf in de zin van Blaise Pascal. Die beweging om de dood te ontwijken is de hoop, en dat is het derde thema van dit essay. Het is de hoop die je moet “verdienen”, of het gesjoemel van mensen die niet leven voor dit leven, maar voor een groot idee dat dit leven overstijgt, het loutert, het een betekenis geeft en het verraadt.

Zo draagt alles bij tot het scheppen van verwarring. Niet voor niets was er tot nu toe sprake van een spel met woorden en heb ik gedaan alsof ik geloofde dat, als je het leven zinloos vindt, dit noodzakelijkerwijs leidt tot de constatering dat het leven niet de moeite waard is. In werkelijkheid is er geen enkel dwingend verband tussen die twee meningen. Je moetje alleen niet van de wijs laten brengen door de verwarring, de verscheurdheid en de inconsequenties die we tot nog toe hebben gesignaleerd. Je moet alles van je af zetten en recht op het werkelijke probleem afgaan. Je pleegt zelfmoord omdat het leven niet de moeite waard is, dat is ongetwijfeld een waarheid – maar je hebt er niet veel aan, want het is een waarheid als een koe. Maar komt die minachting voor het leven, die verloochening van het leven, voort uit het feit dat het zinloos is? Vereist de absurditeit van het leven dat je eruit wegvlocht, via de hoop of door zelfmoord, dat moet nader worden bezien, daar moeten we op doorgaan en er ons licht over doen schijnen, al het andere moeten we terzijde schuiven. Vraagt de absurditeit om de dood, dat probleem moet de voorrang krijgen op alle andere problemen, buiten alle filosofische methoden en vrijblijvende intellectuele spelletjes om. Voor de nuances, de tegenstrijdigheden, de psychologie die een “objectieve” denker altijd weet binnen te smokkelen, is geen plaats in dit onderzoek, in deze passie. Er is slechts een onrechtvaardige manier van denken voor nodig, dat wil zeggen een logische. Dat is niet makkelijk. Het is wel altijd makkelijk om logisch te denken. Het is bijna onmogelijk om tot het einde toe logisch te blijven denken. Zo volgen de mensen die de hand aan zichzelf slaan tot aan het einde het hellend vlak van hun gevoel. Het denken over zelfmoord geeft me dus de gelegenheid om het enige probleem op te werpen dat mij interesseert: *is er een logica tot aan de dood?* Ik kan dat alleen te weten komen door, zonder een ongebreidelde passie, slechts in het licht

van datgene wat niet valt te ontkennen, de redenering voort te zetten waarvan ik hier de oorsprong aangeef. Het is wat ik *de redenering vanuit het absurde* noem. Velen zijn hieraan begonnen. Ik weet nog niet of zij zich eraan hebben gehouden.

Toen Karl Jaspers de onmogelijkheid onthulde om de wereld als eenheid te zien en uitriep: "Die begrenzing brengt mij bij mijzelf, daar waar ik me niet meer terugtrek achter een objectief gezichtspunt dat ik slechts vertegenwoordig, daar waar noch ikzelf noch het bestaan van de ander een voorwerp van overdenking kan zijn", roept hij, na vele anderen, het beeld op van die woestijnen zonder water waar het denken zijn uiterste grenzen bereikt. Na vele anderen, ja, ongetwijfeld, maar die wel erge haast hadden om daar weer weg te komen! Bij die laatste wending, waar het denken wankelt, zijn veel mensen terechtgekomen en onder hen ook de meest nederige. Die zagen toen af van het kostbaarste dat ze bezaten, hun leven. Anderen, vorsten van de geest, hebben ook afgezien van het kostbaarste, maar zij zijn overgegaan tot de *zelfmoord van hun denken*, in zijn meest pure vorm. Het moeilijkste is daarentegen om zoveel mogelijk stand te houden en de barokke vegetatie van die verre streken van nabij te bestuderen. Volharding en een scherpe blik verdienen de voorkeur bij het bekijken van dit onmenselijke spel waarbij absurditeit, hoop en dood elkaar van reepje dienen. Van die tegelijkertijd elementaire en subtiële dans kan de geest dan de figuren analyseren alvorens ze zelf te illustreren en opnieuw te beleven.

De Mythe van Sisyphus

Albert Camus, 1942 (2023), fragmenten uit: pp26–48

De muren van het absurde

Net als grote kunstwerken betekenen diepe gevoelens altijd meer dan bewust tot uitdrukking wordt gebracht. De duurzame werking van zielenroerselen of van een innerlijke afkeer komt terug in bepaalde manieren van handelen of van denken, zet zich voort in consequenties waar het hart zelf geen weet van heeft. Diepe gevoelens dragen hun eigen wereld met zich mee, een stralende wereld of een armzalige. Ze werpen het licht van hun passie op een specifiek universum waar ze hun eigen sfeer terugvinden. Er is een wereld van jaloezie, van ambitie, van egoïsme of van edelmoedigheid. Een wereld, dat wil zeggen, een metafysica en een geesteshouding. Wat waar is voor gevoelens die al nauwkeurig zijn omschreven, geldt nog meer voor emoties die in principe net zo vaag en tegelijk "niet te ontkennen" zijn, net zo veraf en

tegelijk “duidelijk aanwezig”, als de gevoelens die schoonheid ons geeft of die het absurde in ons oproept.

Het gevoel van absurditeit kan iedereen op elke hoek van de straat zomaar bij de keel grijpen. Zoals het is, in al zijn treurige naaktheid, in zijn licht dat niet wil stralen, is het ongrijpbaar. Maar dat probleem vraagt juist om nader overdacht te worden. Het is waarschijnlijk zo dat een ander mens altijd een onbekende voor ons blijft en dat er altijd iets in hem zit wat we niet thuis kunnen brengen, iets wat ons ontgaat. Maar *in de praktijk* ken ik de mensen en ik herken hen aan hun gedrag, aan het geheel van hun daden, aan de consequenties die voortkomen uit hun aanwezigheid in dit leven. Zo kan ik al die irrationele gevoelens waarop de analyse geen vat kan krijgen, *in de praktijk* wel definiëren, *in de praktijk* wel op hun juiste waarde schatten, op intellectueel niveau wel de balans opmaken van de consequenties, al hun gezichten waarnemen en in mij opnemen, hun wereld beschrijven. Het is duidelijk dat ik, al heb ik dezelfde toneelspeler wel al honderd keer gezien, hem daarom persoonlijk nog niet beter ken. Maar toch, als ik kijk naar alle helden die hij heeft gespeeld en als ik dan bij de honderdste interpretatie die ik heb gezien zeg dat ik hem nu wat beter ken, dan voel je wel dat daar een stuk waarheid in schuilt. Want die schijnbare paradox is ook een apologie. Er zit een moraal in. En die leert dat de mens evenzeer wordt bepaald door wat hij speelt als door zijn echte gevoelens. Zo is het ook, maar minder in het oog lopend, met gevoelens die diep in het hart verborgen leven, maar die voor een deel aan het licht komen door de daden waartoe ze aanzetten en de geestelijke instelling die daarvoor nodig is. [...]

Alle grote daden en alle grote ideeën hebben een onbeduidend begin. Een groot werk ontstaat vaak zomaar op straat, bij de draaideur van een restaurant. Zo is het ook met de absurditeit. De wereld van het absurde ontleent, meer dan welke andere wereld dan ook, haar waardigheid aan dat armzalige begin. Geef je in een bepaalde situatie het antwoord “nergens aan”, als je wordt gevraagd waaraan je zit te denken, kan dat soms een smoesje zijn. Geliefden weten dat maar al te goed. Maar als dat antwoord oprecht is, als het die merkwaardige innerlijke toestand weergeeft waarin de leegte gaat spreken, de keten van dagelijkse handelingen wordt verbroken en het hart tevergeefs de schakel zoekt die de stukken weer moet samenvoegen, dan is het als het ware het eerste signaal van de absurditeit.

Het gebeurt soms dat de decors ineens storten. Opstaan, de tram nemen, vier uur op kantoor of in de fabriek, eten, de tram nemen, vier uur werken, eten, slapen, en maandag, dinsdag, woensdag, donderdag, vrijdag diezelfde gang, meestal volg je die route probleemloos. Maar op een dag komt de vraag naar het waarom boven en dan begint alles met die wat verbaasde vermoeidheid. “Begint”, dat is belangrijk.

Handelingen die behoren tot een automatische manier van leven eindigen in vermoeidheid, maar die vermoeidheid staat tegelijkertijd aan het begin van de bewustwording. Ze wekt die op en ze leidt tot het vervolg. Dat vervolg is: of men gaat onbewust weer meedraaien in de sleur, of men is voorgoed wakker geworden. Als men eenmaal wakker is, komt op den duur de consequentie: zelfmoord of herstel. Op zichzelf heeft vermoeidheid iets wat tegenstaat. Hier moet ik tot de conclusie komen dat vermoeidheid goed is. Want alles begint bij bewustzijn en daarbuiten bestaat niets dat van waarde is. Deze opmerkingen zijn beslist niet origineel. Maar ze zijn duidelijk: dat is voorlopig voldoende voor een korte zoektocht naar de oorsprong van het absurde. Alles begint eenvoudigweg met je “ongemakkelijk” voelen.

Evenzo, en op alle dagen van een leven zonder opzienbarende gebeurtenissen, worden we gedragen door de tijd. Maar er komt altijd een moment waarop wij de tijd moeten dragen. We teren op de toekomst: “morgen”, “later”, “als je eenmaal een vaste baan hebt”, “als je ouder wordt”, dan zul je het begrijpen. Dat zijn wonderlijke inconsequenties, want het gaat tenslotte om de dood. Er komt echter een dag en dan constateert of zegt een mens dat hij dertig jaar is. Zo stelt hij vast dat hij jong is. Maar tegelijkertijd situeert hij zichzelf ten opzichte van de tijd. Hij neemt zijn plaats in. Hij erkent dat hij zich ergens bevindt op een parcours waarvan hij inziet dat hij dat moet afleggen. Hij is gebonden aan de tijd, en aan de afschuw die zich van hem meester maakt, herkent hij daarin zijn ergste vijand. Morgen, hij keek uit naar morgen, terwijl alles in hem zich daartegen had moeten verzetten. Dat fysiek verzet dat is het absurde. [Noot van Camus: Maar niet in de eigenlijke betekenis van het woord. Het gaat hier om niet om een definitie, maar om een *opsomming* van gevoelens die absurditeit in zich kunnen dragen. Als je klaar bent met je opsomming, heb je echter nog niet echt alles gezegd over het absurde.]

Nog een stapje dieper afgedaald, stuit je op de vervreemding: dan merk je dat de wereld “massief” is, dan vermoed je hoezeer een steen een vreemd voorwerp is, dat we er niets mee hebben, hoe onverbiddelijk de natuur, een landschap, ons bestaan kan ontkennen. Eigenlijk schuilt er in schoonheid altijd iets onmenselijks en die heuvels, die vriendelijke hemel, die groepjes bomen die verliezen op datzelfde ogenblik de bedrieglijke betekenis die wij eraan hadden gegeven, ze zijn verder weg van ons dan het verloren paradijs. De aloude vijandigheid van de wereld komt door duizenden jaren heen weer op ons af. Een seconde en we begrijpen haar niet meer, aangezien we eeuwenlang in haar slechts de figuren en de ontwerpen hebben gezien die we er van tevoren ingebracht hadden, maar van nu af aan de kracht niet meer hebben om deze kustgreep toe te passen. We hebben geen vat meer op de wereld, want ze wordt weer zichzelf. Die decors die schuilgingen achter het masker van de gewoonte worden weer wat ze werkelijk zijn. Ze komen steeds verder van ons af te

staan. Net zoals er dagen zijn dat we achter het vertrouwde gezicht van een vrouw [of een man] de geliefde van maanden of van jaren als het ware als een vreemde weerzien, gaan we misschien zelfs verlangen naar wat ons plotseling zo eenzaam maakt. Maar die tijd is nog niet gekomen. Één ding slechts: die massiviteit en die vervreemding van de wereld, dat is het absurde.

Van de mensen zelf gaat ook onmenselijkheid uit. Op bepaalde heldere ogenblikken maakt het automatisme van hun handelen, hun zinloze gedoe alles om hen heen tot iets stoms. Er staat iemand te telefoneren achter een glazen wand; je hoort hem niet, maar je ziet zijn mimiek die nergens op slaat: je vraagt je af wat de zin van zijn leven is. Dat gevoel van onbehagen bij het zien van de onmenselijkheid van de mens zelf, die onvoorspelbare afgrond bij het zien van wat we nu eigenlijk zijn, die “walging” zoals een hedendaagse schrijver dat noemt [Sartre], dat ook is het absurde. En ook de vreemdeling die ons soms ineens tegemoet komt vanuit de spiegel, de vertrouwde en toch zo onrustbarende broeder die we terugzien in foto's van onszelf, dat is ook het absurde.

En tenslotte kom ik bij de dood en de mening die we daarover hebben. Op dit punt is alles al gezegd en het is gepast om ons verre te houden van pathetische uitspraken. We kunnen ons echter nooit genoeg verwonderen over het feit dat de mensen leven “alsof niemand het wist”. Dat komt doordat er in werkelijkheid geen ervaring is met de dood. Men heeft, in de ware zin van het woord, slechts ervaring met datgene wat men heeft beleefd en wat tot het bewustzijn is doorgedrongen. Hier kan men hoogstens spreken van de ervaring met andermans dood. Dat is een surrogaat, een intellectuele kijk op de dood, en we zijn er nooit helemaal zeker van. Die gangbare, melancholieke opvatting heeft geen overtuigingskracht. De afschuw komt in werkelijkheid van de mathematische kant van de gebeurtenis. Als de tijd ons angst aanjaagt, komt dat doordat de tijd het bewijs levert, de oplossing komt erachteraan. Voor alle mooie woorden over de ziel wordt hier, althans tijdelijk, een negenproef van het tegendeel geleverd. Uit dit bewegingloze lichaam waarop een klap geen zichtbaar teken meer achterlaat, is de ziel verdwenen. Die elementaire en definitieve kant van het avontuur vormt de inhoud van het gevoel van absurditeit. In het dodelijk licht van die lotsbestemming wordt de nutteloosheid zichtbaar. Geen enkele moraal, geen enkel streven is *a priori* te rechtvaardigen bij die vernietigende mathematiek die ons bestaan zijn beslag geeft.

Nogmaals, dit alles is al gezegd en meer dan eens. Ik beperk me ertoe hier een snel overzicht te geven en de naar voren springende thema's onder de aandacht te brengen. Ze lopen door alle vormen van literatuur en filosofie heen. Ze zijn voedsel voor de dagelijkse gesprekken. Het gaat er niet om ze opnieuw uit te vinden. Maar

men moet zich deze duidelijke waarheden eigen maken om zich vervolgens te kunnen buigen over de allerbelangrijkste kwestie. Wat mij interesseert, dat wil ik nogmaals herhalen, zijn niet zozeer de *ontdekkingen* van het absurde. Het zijn de *consequenties* daarvan. Als men zekerheid heeft gekregen over de feiten, welke conclusie moet men dan trekken, hoever moet men gaan om niets te omzeilen? Moet men uit vrije wil sterven, of ondanks alles blijven hopen? Het is noodzakelijk om van tevoren hetzelfde snelle overzicht te maken op intellectueel niveau.

[...]

Als we naar de geschiedenis kijken, laat deze constante van twee houdingen de belangrijkste passie zien van de mens, die verscheurd wordt tussen zijn verlangen naar eenheid en, als in een flits, het heldere inzicht dat hij tussen twee muren gevangen zit.

Maar misschien wel nooit, in geen enkel ander tijdperk dan het onze, is de aanval op de rede zo heftig geweest. Sinds de grote kreet van Zarathoestra: "Toevallig is het de oudste aristocratie op aarde. Die aristocratie heb ik aan alle dingen teruggegeven, toen ik zei dat daarboven geen enkele eeuwige wil iets kan willen", sinds de dodelijke ziekte van Kierkegaard, "die ziekte die eindigt met de dood en daarna niets", zijn de betekenis volle, kwellende thema's van het denken over het absurde elkaar opgevolgd. Of althans, en deze nuance is van het allergrootste belang, die van het denken over het absurde en religie. Van Jaspers tot Heidegger, van Kierkegaard tot Sjestov, van de fenomenologen tot Scheler, op het gebied van de logica en dat van de moraal, heeft een hele groep geestverwanten, verenigd door eenzelfde nostalgie, maar met tegengestelde methodes of doelen, alles op alles gezet om barricades op te werpen op de koninklijke weg van de rede en de juiste wegen terug te vinden die leiden naar de waarheid. Ik veronderstel hier dat die gedachten bekend zijn en beproefd. Wat ook de ambities zijn of geweest zijn, allemaal zijn ze uitgegaan vanuit die onuitsprekelijke wereld waar tegenstelling, antinomie, angst of onmacht de heerschappij voeren. En wat ze gemeen hebben, dat zijn nu juist de thema's die we tot hiertoe aan het licht hebben gebracht. Ook voor hen moet wel gezegd worden, dat de conclusies die ze uit die ontdekkingen hebben kunnen trekken het belangrijkste zijn. Dat is zo essentieel dat we die apart moeten bestuderen. Maar nu gaat het alleen om hun eerste ontdekkingen en ervaringen. Het gaat er slechts om hun overeenkomsten vast te stellen. Hun filosofie te willen behandelen zou getuigen van zelfoverschatting, maar het is wel mogelijk, en in ieder geval voldoende, om het klimaat dat ze gemeen hebben voelbaar te maken.

[...]

Al die ervaringen zijn met elkaar in overeenstemming en wijzen in dezelfde richting. Als de geest zijn uiterste grenzen heeft bereikt, moet hij een oordeel uitspreken en zijn conclusies trekken. Dat is het moment voor de zelfmoord en voor het antwoord. Maar ik wil de volgorde van het onderzoek omkeren en uitgaan van het avontuur van het verstand om terug te keren naar de dagelijkse handelingen. De ervaringen die hier zijn opgeroepen zijn ontstaan in het barre oord dat we niet mogen verlaten. We moeten op zijn minst zien waar ze op uit zijn gelopen. Als hij zover is gekomen in zijn streven, staat de mens voor het irrationele. Hij voelt van binnen het verlangen naar geluk en redelijkheid. Het absurde ontstaat uit de confrontatie tussen het roepen van de mens en het onredelijke zwijgen van de wereld. Dat mag niet vergeten worden. Daar moet men zich aan vastklampen, want daaruit kan alles voortkomen wat er verder in een leven volgt. Het irrationele, de nostalgie van de mens en het absurde dat het resultaat is van hun tête à tête, dat zijn de drie personages van het drama dat noodzakelijkerwijs moet eindigen met al de logica waar een leven toe in staat is.

De Mythe van Sisyphus

Albert Camus, 1942 (2023), fragmenten uit: pp49–76

De filosofische zelfmoord

Het gevoel van absurditeit is daarom nog niet hetzelfde als het begrip absurditeit. Het is daar de basis voor, meer niet. Het is er geen samenvatting van, of het moest in dat korte moment zijn waarin het zijn oordeel velt over de wereld. Maar daarna moet het verder gaan. Het leeft, dat wil zeggen dat het moet sterven of door blijven klinken. Zo is het ook met de thema's die we bijeengebracht hebben. Maar ook daar zijn het niet de kunstwerken of de denkers die mijn belangstelling hebben, want een oordeel daarover vraagt om een andere vorm en een andere plaats, maar ik wil ontdekken in hoeverre hun conclusies met elkaar in overeenstemming zijn. Er zijn wellicht nooit denkers geweest die zo verschillend van elkaar waren. Maar toch, de spirituele landschappen waarin ze zich bewegen, die zijn in onze ogen identiek. Evenzo weerklinkt, door zo verschillende wetenschappen heen, aan het einde van hun zoektocht dezelfde kreet. Men beseft wel dat er bij de denkers die we zojuist in herinnering hebben gebracht een gemeenschappelijk klimaat heerst. Als men zegt dat het een dodelijk klimaat is, kan dat bijna letterlijk zo worden opgevat. Leven onder die verstikkende hemel eist datje eronder vandaan komt of eronder blijft. De vraag is hoe je eronder vandaan komt in het eerste geval, en in het tweede geval

waarom je eronder blijft. Dat is mijn definitie van het probleem van de zelfmoord en het belang dat men kan hechten aan de conclusies van de existentiële filosofie.

Ik wil eerst even een omweg maken. Tot hier toe hebben we het absurde van buitenaf kunnen afbakenen. Men kan zich echter afvragen in hoeverre dit begrip helder is en proberen om via een directe analyse enerzijds zijn betekenis te achterhalen en, anderzijds, de consequenties te ontdekken die eraan verbonden zijn.

Als ik een onschuldig mens beschuldig van een afgrijselijke misdaad, als ik beweer dat een deugdzame man zijn eigen zuster heeft begeerd, dan zal de betrokkene antwoorden dat zoiets absurd is. Die verontwaardiging heeft iets komisch. Maar ze heeft ook een diepere reden. De deugdzame man laat door dat antwoord de antinomie zien die ontegenzeggelijk bestaat tussen de daad die ik hem aanwrijf en de principes die zijn leven kenmerken. "Dat is absurd" betekent: "Dat is onmogelijk", maar ook: "Dat is een tegenstrijdigheid". Als ik een man met de blanke sabel een aantal mitrailleurs zie aanvallen, zal ik zijn daad absurd vinden. Maar die is dat alleen krachtens de wanverhouding tussen zijn bedoeling en de werkelijkheid die hem te wachten staat, de tegenstelling die ik zie tussen zijn werkelijke kracht en het doel dat hem voor ogen staat. Evenzo zullen we een juridische uitspraak absurd vinden als we die stellen tegenover een uitspraak die afgestemd lijkt te zijn op de feiten. En evenzo geeft men een bewijs uit het absurde, als men de consequenties van die redenering vergelijkt met de logische werkelijkheid die men opnieuw wil vastleggen. In al deze gevallen, van het eenvoudigste tot het meest ingewikkelde, zal het absurde des te groter zijn naarmate de afstand tussen de termen van mijn vergelijking toeneemt. Er zijn absurde huwelijken, uitdagingen, gevoelens van wrok, stiltes, oorlogen, en er bestaan ook gevallen van een absurde vrede. Bij elk daarvan komt het absurde voort uit een vergelijking. Ik kan dus met rede zeggen dat het gevoel van absurditeit niet voortkomt uit de simpele bestudering van een feit of van een indruk, maar dat het tevoorschijn springt uit de vergelijking tussen een feitelijke toestand en een bepaalde realiteit, tussen een handeling en de wereld waarin die handeling haar betekenis verliest. *Het absurde is in wezen een breuk.* Het zit niet in een van de elementen die met elkaar worden vergeleken. Het ontstaat uit de confrontatie tussen die elementen.

Op het niveau van de intelligentie kan ik dus zeggen dat het absurde niet in de mens zit (als een dergelijke metafoor zin zou hebben), en ook niet in de wereld, maar in het feit dat ze er beide tegelijk zijn. Het absurde is voorlopig de enige band die hen bindt. Om het maar even te laten bij de dingen die duidelijk zijn, ik weet wat de mens wil, ik weet wat de wereld hem te bieden heeft en ik kan nu zeggen dat ik ook weet wat hen

verbindt. Ik hoef niet verder te graven. Eén enkele zekerheid is genoeg voor degene die zoekt. Hij moet er alleen alle consequenties uit trekken.

De onmiddellijke consequentie is meteen ook *een regel voor een methode*. De bijzondere drie-eenheid die we zo aan het licht brengen heeft niets van een plotseling ontdekt Amerika. Maar met de gegevens van onze ervaring heeft ze dit gemeen dat ze zowel oneindig eenvoudig is als oneindig ingewikkeld. Haar eerste kenmerk is dat ze ondeelbaar is. Als een van de termen teniet wordt gedaan, gaat de hele drie-eenheid verloren. Er kan geen absurditeit bestaan buiten de menselijke geest. En zo eindigt het absurde, net als alles, met de dood. Maar er bestaat ook geen absurditeit buiten de wereld. En met behulp van dit elementaire criterium kom ik tot de conclusie dat het begrip absurditeit van essentieel belang is en dat het boven aan mijn lijstje van waarheden kan staan. De regel voor een methode waar ik eerder over sprak, wordt hier duidelijk. Als ik van oordeel ben dat iets waar is, moet ik dat zien te behouden. Als ik het in mijn hoofd haal om een probleem te willen oplossen, moet ik toch op zijn minst niet, juist met die oplossing, een van de termen van het probleem verdonkeremanen. Het enige gegeven is voor mij het absurde. Het probleem is: Hoe kom ik hieruit en moet zelfmoord worden afgeleid uit die absurditeit? *De eerste en eigenlijk enige voorwaarde bij mijn zoektocht is dat ik datgene in stand moet houden waaronder ik bezwijk, dat ik bijgevolg moet respecteren wat volgens mij de essentie daarvan is.* Die heb ik zojuist beschreven als een confrontatie en een strijd die geen rust kent.

Als ik deze logica consequent volhoud, moet ik erkennen dat die strijd een totale afwezigheid van hoop veronderstelt (wat niets te maken heeft met wanhoop), een voortdurend afwijzen (wat niet verward mag worden met opgeven) en bewuste onvrede (die men niet gelijk moet stellen met de onrustigheid van jonge mensen). Alles wat deze eisen teniet doet, verdonkeremaant of wegmoffelt (en in de eerste plaats het "er vrede mee hebben", want dat doet de breuk teniet) dat alles dus betekent het einde van het absurde en ontkracht de houding die men dan misschien voor ogen heeft. *Het absurde heeft slechts betekenis in zoverre men er niet mee instemt.*

Er bestaat een niet te ontkennen feit dat geheel op het vlak van de moraal lijkt te liggen, en dat is dat de mens altijd aan zijn waarheden ten prooi valt. Als hij die eenmaal heeft erkend, komt hij er niet meer van los. Er staat een prijs op. Een mens die zich bewust is geworden van het absurde, blijft daar altijd mee verbonden. Een mens zonder hoop en die zich daarvan bewust is, is los geraakt van de toekomst. Dat is normaal. Maar het is ook normaal dat hij pogingen doet om te ontkomen aan die wereld die hij zelf heeft geschapen. Alles wat eerder is gezegd heeft nu juist alleen betekenis met het oog op deze paradox. In dit opzicht is het buitengewoon leerzaam

om nu eens te kijken hoe ver mensen die, uitgaande van de kritiek op het rationalisme het klimaat van het absurde tot het hunne hebben gemaakt, zijn gegaan in de consequenties die ze daaruit hebben getrokken.

Welnu, als ik bij de existentiële filosofen blijf, dan zie ik dat ze allemaal, zonder uitzondering, een *vluchtweg* aanwijzen. Uitgaande van het absurde en op de puinhopen van de rede, in een gesloten wereld die zich beperkt tot de mens, vergoddelijken ze, via een merkwaardige redenering, hetgeen waaronder ze worden vermorzeld en vinden ze een reden tot hoop in hetgeen hen van alles berooft. Die geforceerde hoop is bij al die denkers in de kern religieus.

[...]

Die toestand van absurditeit daar moeten we in leven. Ik weet waarop ze stoelt, namelijk op die geest en die wereld die elkaar schragen, maar elkaar niet kunnen omarmen. Ik vraag een methode om in die toestand te kunnen leven, en wat mij aangeboden wordt, veronachtzaamt het fundament, negeert een van de termen van die pijnlijke tegenstelling, draagt me op om mijn harp aan de wilgen te hangen. Ik vraag wat de toestand die ik als de mijne erken met zich meebrengt, ik weet dat ze duisternis en onwetendheid in zich bergt, en dan verzekert men mij dat die onwetendheid alles verklaart en dat dit duister mijn licht is. Maar zo krijg ik geen antwoord op wat ik bedoel en die meeslepende lyriek kan voor mij de paradox niet verbergen. Ik moet me er dus van afkeren. [...] Zoeken naar waarheid is niet zoeken naar wat wenselijk is. Als je om de angstige vraag: "Wat zou dan het leven zijn?" te ontlopen, jezelf, als die ezel, zou moeten voeden met de rozen van de illusie, dan maakt de absurde mens liever, zonder te huiveren, het antwoord van Kierkegaard tot het zijne: "Wanhoop." Alles welbeschouwd zal een vastbesloten hart altijd wel wegen vinden.

Ik neem de vrijheid om de filosofische zelfmoord hier een existentiële houding te noemen. Maar dit houdt geen oordeel in. Het is een makkelijke manier om een impuls aan te duiden waarin het denken zichzelf afwijst en tracht zichzelf te overstijgen in het wezen van die afwijzing. Voor mensen met een existentiële houding is de afwijzing hun God. Om precies te zijn, die God kan slechts bestaan door de afwijzing van de menselijke rede. [Noot van Camus: Laten we het nog maar eens benadrukken: we stellen hier niet het godsgeloof ter discussie, maar de logica die erachter zit.] Maar net als de zelfmoord verandert ook God tegelijk met de mensen. Er zijn verscheidene manieren om te springen, maar het belangrijkste is dat je springt. Die verlossing brengende afwijzingen, die laatste tegenstellingen die de nog niet genomen hindernis negeren, kunnen (en dat is de paradox waar deze redenering naartoe wil) ontstaan uit een zekere religieuze inspiratie, maar net zo goed

voortkomen uit overwegingen van rationele aard. Ze zijn echter altijd gericht op het eeuwige, en alleen daarheen maken ze de sprong.

[...]

Men hoeft zich niet te verbazen over de schijnbare paradox die het denken ertoe brengt zichzelf te verloochenen via de tegengestelde wegen van de vernederde rede en de triomferende rede. [...] De rede en het irrationele geven aanleiding tot dezelfde prediking. De weg is namelijk niet zo belangrijk, de wil om er te komen is in alle gevallen voldoende. De abstracte filosofie en de religieuze filosofie komen voort uit dezelfde radeloosheid en schragen elkaar bij dezelfde levensangst. Het is veelzeggend dat in deze tijd zo enorm is beïnvloed door een filosofie van de zinloosheid van het bestaan en tegelijk zo uitermate gescheurd als het gaat om zijn conclusies. Het blijft maar zweven tussen een werkelijkheid die zo rationeel wordt voorgesteld dan men ertoe komt haar te zien als een verzameling modelredenen, en een werkelijkheid die men zo irrationeel ziet dat het leidt tot haar vergoddelijking. Maar die tweedeling is schijn. Het doel is er vrede mee te krijgen en in beide gevallen hoef je maar te springen. [...] De rede heeft een heel menselijk gezicht, maar kan zich ook naar het goddelijke wenden. [...]

Mijn redenering wil trouw blijven aan het duidelijke gegeven dat de aanleiding tot die redenering is geweest. Dat duidelijke gegeven is het absurde. Het is de kloof tussen de geest die verlangt en de wereld die teleurstelt, mijn nostalgie naar eenheid, deze uiteengevallen wereld en de tegenstrijdigheid die ze aan elkaar ketent. [...] Ik wilde weten hoe ik moest leven en denken met die verscheurdheid, of ik moest accepteren of afwijzen. Er kan geen sprake zijn van het onweerlegbare te maskeren, het absurde op te heffen door een van de termen van zijn vergelijking te negeren. We moeten weten of we ermee kunnen leven of dat de logica vereist dat we eraan sterven. Het gaat mij niet om de filosofische zelfmoord in het bijzonder, maar om de zelfmoord zonder meer. Ik wil die slechts ontdoen van zijn emotionele inhoud en inzicht krijgen in zijn logica en zijn eerlijkheid. Voor de absurde mens is ieder ander standpunt slechts mogelijk, als de geest hetgeen de geest aan het licht brengt wegmoffelt en ervoor terugdeinst. [...]

De Mythe van Sisyphus

Albert Camus, 1942 (2023), pp93–95

De vrijheid van het absurde

[...]

Zo trek ik **uit het absurde drie consequenties**, te weten mijn **opstand**, mijn **vrijheid** en mijn **passie**. Enkel en alleen door de werking van het bewustzijn, maak ik een leefregel van wat een uitnodiging was om te sterven – en ik wijs de zelfmoord af. Zeker, ik ken de doffe echo die dezer dagen weerklinkt. Maar ik heb slechts één ding te zeggen: dat is dat zo'n leefregel noodzakelijk is. Als Nietzsche schrijft: "Het blijkt duidelijk dat het belangrijkste in de hemel en op aarde is te gehoorzamen, heel lang en in dezelfde richting: op den duur komt daar iets uit voort waarvoor het de moeite waard is om op deze aarde te leven, zoals bijvoorbeeld deugd, kunst, muziek, dans, de rede, iets dat transfiguratie mogelijk maakt, iets geraffineerds, iets waanzinnigs of iets goddelijks", geeft hij een illustratie van een morele regel van grote allure. Maar hij laat ook zien wat de weg is voor de absurde mens. Gehoorzamen aan het vuur, dat is tegelijk het makkelijkste en het moeilijkste wat er bestaat. Het is echter goed dat de mens door zijn krachten te beproeven in het gevecht met die moeilijkheid, zo af en toe een oordeel velt over zichzelf. Hij is de enige die dat kan doen.

"Het gebed," zegt Alain,¹ "dat is als de nacht daalt over het denken. – Maar de geest moet de nacht ontmoeten", antwoorden de mystici en de existentialisten. Zeker, maar niet die nacht die zich aandient wanneer je je ogen gesloten houdt, en enkel omdat de mens het wil – een sombere, duistere nacht die de geest oproept om zich daarin te verliezen. Als er dan een nacht moet komen, laat het dan liever de nacht zijn van de wanhoop die helder blijft, een poolnacht, wake van de geest, waaruit misschien die witte, onaangetaste helderheid zal oprijzen, die elk voorwerp aftekent in het licht van de intelligentie. Op die hoogte vindt de ontmoeting plaats tussen gelijkwaardigheid en enthousiast begrip. Dan is er zelfs geen sprake meer van een oordeel over de sprong van de existentialisten. Die neemt weer zijn plaats in op het eeuwenoude fresco van de houdingen der mensen. Voor de toeschouwer, als die bewust is, is ook de sprong absurd. In de mate waarin die de paradox meent op te lossen, brengt hij die weer terug in zijn oude glorie. Om die reden is de sprong ontroerend. Om die reden valt alles weer op zijn plek en vindt de wedergeboorte plaats van de absurde wereld, in al haar schoonheid en diversiteit.

¹ Alain (Émile-Auguste Chartier) was een invloedrijke Franse filosoof-docent wiens citaat over gebed en gedachte door Camus wordt gebruikt om de spanning te illustreren tussen rationeel denken en religieuze/mystieke "oplossingen" voor het absurde. Het citaat "**Het gebed is als de nacht daalt over het denken**" vertegenwoordigt voor Camus een moment van intellectuele capitulatie.

Maar het is verkeerd om stil te staan, moeilijk om genoeg te nemen met één enkele manier van zien, af te zien van tegenspraak, misschien het meest subtiele machtsmiddel waarover de geest kan beschikken. Het voorafgaande is slechts een definitie van een manier van denken. Nu moet er geleefd worden.

Primaire teksten voor Les 8

Albert Camus

Inleiding op de passages

In deze les schuift Camus een halve stap op vanaf de absurditeit uit les 7. Waar het absurde de botsing markeert tussen hunkering naar zin en een zwijgende wereld, laat de metafysische opstand zien wat een mens in die botsing *antwoordt*. Geen berusting, geen sprong naar een hoger beginsel, maar een weigering die tegelijk een eis is. De opstandige erkent dat er onrecht en versnippering is, en hij beroept zich juist daarom op een waarde die in ieder mens herkenbaar moet zijn. Die weigering is niet louter ontkenning maar een beroep op gerechtigheid en eenheid.

Lees in dit licht de twee passages. “De metafysische opstand” (pp. 29–31) tekent eerst de analogie met de rebellerende slaaf: je ontkent niet de persoon, maar het recht waarmee hij jou ontkent. Op metafysisch niveau wordt die ontkenning een aanklacht tegen een orde die de dood normaliseert. Camus laat zien hoe de opstand God niet per se ontkent, maar Hem uitdaagt in naam van orde en gerechtigheid. De opstand sleurt het hogere in de geschiedenis en dwingt het tot antwoord. “De zonen van Kaïn” (pp. 32–41) verplaatst het accent naar figuren en tradities: minder Prometheus en des te meer Kaïn, minder hoffelijke dialoog en meer polemieken. De opstand wordt hier een *historisch project* dat ooit bij verbeelding begint en eindigt bij daadkracht. Waar de oorsprong wordt vergeten, dreigt ontwrichting of onderwerping. Je leest deze passages om die spanning precies te volgen: hoe klinkt de eis tot duidelijkheid, waar wordt de oproep tot eenheid gevaarlijk, en hoe blijft men trouw aan de bron van verzet.

Leeswijzer

Begin met “De metafysische opstand” (pp. 29–31). Parafraseer in twee tot drie zinnen wat Camus onder opstand verstaat: geen totale ontkenning, wel een weigering die een waarde bevestigt. Citeer één sleutelzin waarin gerechtigheid of eenheid als eis verschijnt. Leg kort uit hoe het voorbeeld van de slaaf dit abstraheert naar een metafysische schaal. Markeer vervolgens één plaats waar opstand God niet uitschakelt maar uitdaagt, en benoem waarom Camus dat onderscheidt van

atheïsme. Noteer ten slotte hoe de opstand het hogere de geschiedenis in trekt en wat daarvan de inzet is.

Lees daarna “De zonen van Kaïn” (pp. 32–41). Zoek twee passages die het profiel van de moderne opstand bepalen: de verschuiving van Prometheus naar Kaïn en de vraag hoe christelijke beelden worden herlezen. Parafraseer telkens in één zin het argument, en noteer één stijlmiddel dat de polemische toon draagt. Verbind deze observaties met les 7: hoe verschuift het accent van absurditeit uithouden naar opstand als positieve inhoud. Sluit je lezing af met drie inzichten en één weerstand. Koppel minstens één inzicht aan rechtvaardigheid, eenheid en hogere orde.

Kernbegrippen

Metafysische opstand: weigering die een gemeenschappelijke waarde bevestigt en absolute orde ter verantwoording roept. **Waardeoordeel:** normatieve kern van de opstand, geen loutere ontkenning maar een beroep op recht en maat.

Gerechtigheid: principe waar de opstand op terugvalt en dat zij zichtbaar wil maken in mens en wereld. **Eenheid:** gezochte samenhang tegenover versnippering en onrecht; doel én verleiding. **Godslastering:** uitdagen van het hogere uit naam van orde en recht; geen noodzakelijk atheïsme. **Transcendentie:** het hogere dat door de opstand geconcretiseerd de geschiedenis in wordt getrokken. **Rebellie van de slaaf:** analogie waarmee Camus de stap maakt van sociale tot metafysische weigering.

Kaïn-figuur: modern embleem van opstand waarin verbeelding daad wordt en schuld de inzet vervormt. **Prometheus-figuur:** klassiek embleem van opstand dat lijden en onverzoenlijkheid symboliseert. **Historisering:** de beweging waarin het hogere een wereldse zaak wordt en op menselijke maat verschijnt.

Oorsprongsgetrouwheid: waakzaamheid om de eerste impuls van opstand niet te vergeten en te verworden tot ontkenning of onderwerping. **Absurditeit:** achtergrond uit les 7; de botsing die de opstand doorkruist en tot houding maakt.

De Mens in Opstand

Albert Camus, 1954

II De metafysische opstand [p.29–31]

De metafysische opstand is de impuls waarmee een mens zich tegen zijn bestaan en de hele schepping keert. Hij is metafysisch omdat hij het doel van de mens en de schepping betwist. De slaaf protesteert tegen het bestaan dat hem binnen zijn positie is toebedeeld; de metafysisch opstandige tegen het bestaan dat hem als

mens is toebedeeld. De rebellerende slaaf verklaart dat iets in hem zich niet neerlegt bij de manier waarop zijn meester hem behandelt; de metafysisch opstandige verklaart zich bedrogen door de schepping. Voor geen van beiden gaat het alleen om een zuivere, eenvoudige ontkenning. In beide gevallen zien we namelijk een waardeoordeel op grond waarvan de opstandige weigert in te stemmen met zijn eigen bestaan.

De slaaf die zich tegen zijn meester keert, is er niet op uit, dat moet gezegd, die meester als mens te ontkennen. Hij ontkent hem als meester. Hij ontkent dat hij het recht heeft hem, de slaaf, te ontkennen als eisende partij. De meester is gevallen, juist omdat hij niet ingaat op een eis waar hij geen aandacht aan schenkt. Als mensen zich niet kunnen beroepen op een gemeenschappelijke waarde, door allen in iedereen erkend, wordt de mens onbegrijpelijk voor de mens. De rebel eist dat die waarde duidelijk in hemzelf wordt erkend, omdat hij vermoedt of weet dat de wereld zonder dat principe door wanorde en misdaad zal worden beheerst. De opstandige impuls verschijnt bij hem als roep om duidelijkheid en eenheid. De meest elementaire rebellie drukt op paradoxale wijze het verlangen naar orde uit.

Woord voor woord past deze beschrijving bij de metafysisch opstandige. Die verheft zich op een gebroken wereld om de eenheid ervan op te eisen. Hij stelt het principe van gerechtigheid dat in hem aanwezig is tegenover het principe van onrecht dat hij in de wereld aan het werk ziet. Aanvankelijk wil hij dus niets anders dan die tegenstelling oplossen en de unitaristische heerschappij van de gerechtigheid instellen, als hij dat kan, of van de ongerechtigheid, als men hem tot het uiterste drijft. Intussen hekelte hij de tegenstelling. In zijn protest tegen het bestaan, voor zover dat onvolmaakt is door de dood en versnipperd door het kwaad, is de metafysische opstand de gemotiveerde eis tot een gelukkige eenheid, tegen het leed van leven en sterven.

Als het menselijk bestaan wordt bepaald door de algemeen geworden doodstraf, gaat de opstand er in zekere zin gelijk mee op. Zodra hij zijn sterfelijkheid weigert, weigert de opstandige tegelijkertijd de macht te erkennen die hem tot dit bestaan dwingt. De metafysisch opstandige is dus niet per se atheïst, zoals we zouden kunnen denken, maar wel noodzakelijkerwijs godslasteraar. Alleen lastert hij eerst uit naam van de orde, waarbij hij God aanklaagt als vader van de dood en als opperste schandaal.

Laten we terugkeren naar de opstandige slaaf om dat punt te verduidelijken. Met zijn protest stelde die het bestaan vast van de meester tegen wie hij in opstand kwam. Maar tegelijkertijd toonde hij aan dat de macht van de meester van hem afhankelijk was en bracht hij zijn eigen macht tot uitdrukking: de macht om de superioriteit

waaraan hij tot dusver onderworpen was voortdurend in twijfel te trekken. In dat opzicht hebben meester en slaaf werkelijk dezelfde geschiedenis: het tijdelijke koningschap van de een is even betrekkelijk als de onderdanigheid van de ander. Op het ogenblik van rebellie bevestigen de twee krachten elkaar afwisselend, tot het moment dat ze met elkaar in botsing komen om elkaar te vernietigen, waarna een van de twee dan tijdelijk verdwijnt.

Op dezelfde manier erkent de metafysisch opstandige, als hij zich tegen een macht keert waarvan hij gelijktijdig het bestaan bevestigt, dat bestaan pas op het ogenblik dat hij het betwist. Hij sleept dat hogere wezen dan mee in hetzelfde vernederde avontuur als de mens, waarbij diens ijdele macht gelijk is aan ons ijdele bestaan. Hij onderwerpt het aan onze kracht om te weigeren, doet het op zijn beurt buigen voor het deel van de mens dat niet buigt, neemt het met geweld op in een bestaan dat ten opzichte van ons absurd is, en sleurt het ten slotte uit zijn tijdloze schuilplaats om het te betrekken in de geschiedenis, zeer ver verwijderd van een eeuwige stabiliteit die het alleen zou kunnen vinden in de unanieme instemming van alle mensen. Daarmee maakt de opstand duidelijk dat op zijn niveau ieder hoger bestaan op zijn minst tegenstrijdig is.

De geschiedenis van de metafysische opstand kan dus niet worden verward met die van het atheïsme. In zeker opzicht valt ze zelfs samen met de hedendaagse geschiedenis van het religieuze gevoel. De opstandige daagt meer uit dan dat hij ontkent. Aanvankelijk ruimt hij God in elk geval niet uit de weg, maar spreekt hij gewoon op voet van gelijkheid tot hem. Alleen betreft het geen hoffelijke dialoog. Het betreft een polemieek die beziel wordt door het verlangen te overwinnen. De slaaf eist eerst gerechtigheid en wil ten slotte het koningschap. Hij moet op zijn beurt overheersen. De opstand tegen het bestaan neemt de vorm aan van een kolossale expeditie tegen de hemel, om vandaar een gevangen koning mee te voeren, die eerst afgezet wordt verklaard en vervolgens ter dood wordt veroordeeld. De menselijke rebellie eindigt in een metafysische revolutie. Ze beweegt zich van schijn naar daad, van dandy naar revolutionair. Als Gods troon is omgestoten, zal de rebel erkennen dat hij de gerechtigheid, orde en eenheid die hij vergeefs in zijn bestaan zocht, nu eigenhandig moet scheppen en dat hij zo de goddelijke val moet rechtvaardigen. Dan begint een wanhopige poging om het rijk van de mens te stichten, desnoods met de misdaad als prijs. Dat kan niet gebeuren zonder verschrikkelijke gevolgen, waarvan we er nog maar een paar kennen. Maar die gevolgen zijn allerm minst aan de opstand zelf te wijten, of ze komen in elk geval pas aan het licht naarmate de opstandige zijn oorsprong vergeet, genoeg krijgt van de zware spanning tussen ja en nee en zich ten slotte overgeeft aan de ontkenning van alles of aan de totale onderwerping. In zijn eerste impuls biedt de metafysische opstand ons dezelfde positieve inhoud als de

rebellie van de slaaf. Het is onze taak te onderzoeken wat er terechtkomt van die inhoud van de opstand in de werken die zich erop beroepen, en om vast te stellen waar de ontrouw en trouw van de opstandige aan zijn oorsprong toe leiden.

De Mens in Opstand

Albert Camus, 1954

De metafysische opstand

De zonen van Kaïn [pp.32–41]

De metafysische opstand in eigenlijke zin verschijnt pas aan het eind van de achttiende eeuw op een samenhangende manier in de geschiedenis van het denken. De moderne tijd breekt dan aan, onder luid geraas van ineenslopende muren. Maar vanaf dat moment volgen de consequenties ervan elkaar onafgebroken op, en het is geen overdreven gedachte dat die de geschiedenis van onze tijd hebben vormgegeven. Wil dat zeggen dat de metafysische opstand vóór die tijd geen betekenis had? De voorbeelden ervan liggen toch in een ver verleden, want onze tijd noemt zich graag prometheïsch. Maar is hij dat ook echt?

De eerste theogonieën tonen ons Prometheus geketend aan een zuil op e grens van de wereld, als eeuwige martelaar, voor altijd uitgesloten van de vergiffenis die hij weigert te vragen. [...]

[..., p37] Met Kaïn valt de eerste opstand samen met de eerste misdaad. De geschiedenis van e opstand, zoals wij die tegenwoordig beleven, is meer die van de kinderen van Kaïn dan de volgenlingen van Prometheus.

[p.39–41]

Naarmate het ras van Kaïn in de loop der eeuwen steeds meer heeft gezegevierd, kunnen we dus zeggen dat de god van het Oude Testament onverhoopt veel succes heeft gehad. Paradoxaal genoeg doen godslasteraars de jaloerse god herleven die de christenen van het geschiedenistoneel wilden verjagen. Een van hun grote waagstukken is precies geweest dat ze Christus zelf in hun kamp hebben ingelijfd door zijn geschiedenis te laten eindigen aan het kruis en bij de bittere kreet die aan zijn doodsstrijd voorafging. Daardoor werd het meedogenloze beeld van een god van haat in stand gehouden, die beter overeenkwam met de schepping zoals de opstandigen zich die voorstelden. Tot aan Dostojevski en Nietzsche richt de opstand zich

alleen tegen een wrede, wispelturige godheid, tegen de god die zonder overtuigende reden het offer van Abel verkiest boven dat van Kaïn en daarmee de eerste moord uitlokt. Dostojevski en Nietzsche breiden het terrein van het opstandige denken enorm uit – Dostojevski in zijn verbeelding en Nietzsche in de praktijk – en vragen rekenschap aan de god van liefde zelf. Nietzsche is van mening dat God in de geest van zijn tijdgenoten dood is. Net als zijn voorganger Stirner bindt hij de strijd aan met het schijnbeeld van God dat onder het mom van een moraal in de geest van zijn eeuw is blijven hangen. Maar tot hen toe heeft bijvoorbeeld het libertijnse denken zich beperkt tot het ontkennen van het verhaal van Christus ('die onbeduidende roman', volgens Sade) en tot het handhaven, juist in zijn ontkenningen, van de traditie van de verschrikkelijke god.

Zolang het Westen christelijk is geweest, waren de evangelies daarentegen bemiddelaar tussen hemel en aarde. Bij elke eenzame opstandige kreet werd het beeld van het grootste lijden getoond. Omdat Christus dat had ondergaan, en nog wel vrijwillig, was geen enkel lijden meer onrechtvaardig en was elke smart noodzakelijk. In zekere zin tonen de bittere intuïtie van het christendom en zijn gewettigde pessimisme met betrekking tot het menselijk hart aan dat algehele ongerechtigheid voor de mens even bevredigend is als totale gerechtigheid. Alleen het offer van een onschuldige god kon de lange, universele kwelling van de onschuld rechtvaardigen. Alleen het lijden van God, en dan wel het meest ellendige, kon de doodsstrijd van de mens verlichten. Als alles tussen hemel en aarde zonder uitzondering is overgeleverd aan de smart, dan is een vreemd geluk mogelijk.

Maar vanaf het moment dat het christendom, na afloop van zijn triomfperiode, is onderworpen aan de kritiek van de rede, in precies dezelfde mate als waarin de goddelijkheid van Christus is ontkend, is de smart weer het lot van de mens geworden. De bedrogen Jezus is niet meer dan nóg een onschuldige, die de vertegenwoordigers van de God van Abraham spectaculair terechtgesteld hebben. De afgrond die de meester van de slaven scheidt, opent zich opnieuw en de opstand roept nog steeds voor het ommuurde gezicht van een jaloerse God. De libertijnse denkers en kunstenaars hebben die nieuwe scheiding voorbereid door met de gebruikelijke omzichtigheid de moraal en goddelijkheid van Christus aan te vallen. Het universum van Callot verbeeldt vrij goed die wereld van verbijsterende armoedzaaiers, wier aanvankelijk stiekeme hoongelach ten slotte bij de Don Juan van Molière tot in de hemel opklinkt. Gedurende de twee eeuwen die de ingrijpende, zowel revolutionaire als ontheiligende veranderingen van het einde van de achttiende eeuw voorbereiden, is alle inspanning van het libertijnse denken erop gericht om van Christus een onschuldige of een simpele ziel te maken en hem op te nemen in de wereld van de mensen, in wat zij aan edels of bespottelijks hebben.

Daarmee wordt het terrein geëffend voor het grote offensief tegen een vijandige hemel.

Primaire teksten voor Les 9

Albert Camus

Inleiding op de passages

Waar het in les 7 gaat om het uithouden van de absurditeit en in les 8 om de opstand als weigering die een waarde definieerde, legt deze les de breuk tussen revolte en revolutie bloot. Revolte blijft trouw aan haar oorsprong: het gebeuren van de Revolte. Je weigert onrecht en bevestigt daarmee tegelijk een grens en een gedeelde waardigheid. Revolutie kan voortkomen uit die oorsprong, maar slaat om zodra die grens vergeten wordt in de drift van de revolutie die zichzelf tot doel verheft. Het kernbeeld waarmee je leest is daarom de grens als *maat*. Camus laat zien dat de opstand niet de “totale vrijheid” wil, maar een vrijheid die overal stopt waar een mens begint. Zodra het denken die maat verliest, ontstaat mateloosheid en dreigt rechtvaardiging van de vernietiging, de moord of eindeloze verovering. De revolutionaire energie moet daarom steeds opnieuw gevoed worden bij de bron van de opstand en geleid worden door grensdenken.

De twee passages die je leest brengen dit spanningsveld scherp in beeld. “De nihilistische moord” zet af tegen de verleiding van absolute vrijheid en toont op welke grens het opstandige nee omslaat in een dodelijk ja. “Maat en mateloosheid” onderzoekt vervolgens hoe denken, techniek en politiek alleen menselijk blijven wanneer zij rond een as draaien en niet in één richting doorschieten. Revolte wil onderdrukkende systemen doorbreken, leven beschermen en taal helder houden; revolutie is zonder maat en verliest de mens uit het oog. Je leest deze teksten met het oog op trouw: waar blijft de opstand aan haar bron verbonden, waar verliest ze zichzelf in onrecht, abstractie en efficiëntie. Met dat oog op maat en grens leidt de Leeswijzer je door beide fragmenten.

Leeswijzer

Volg de gegeven volgorde. Parafraseer in twee tot drie zinnen waarom de “vrijheid om te doden” onverenigbaar is met de redenen van de opstand. Citeer één sleutelzin waarin de vrijheid een grens krijgt “overal waar zich een menselijk wezen bevindt”; leg uit hoe die formulering tegelijk nee en ja uitspreekt. Noteer vervolgens één plaats

waar Camus de opstand definieert als levenskracht en niet als doodskracht; verbind dat met de reeksankers gerechtigheid, lijden en eenheid. Sluit dit fragment af met een korte notitie over schuld en eer: wat betekent het dat 'trouw aan de opstand' het recht op moord ontkent, en wat zegt het 'offer in revolutie' over handelen, grenzen en verantwoordelijkheid.

Lees daarna "Maat en mateloosheid". Zoek drie beweringen waarin Camus grensdenken tegenover mateloosheid plaatst. Parafraseer telkens in één zin de gedachte en markeer één beeld of voorbeeld dat de maat concreet maakt (pendule, techniek, Nemesis). Benoem wat de tekst zegt over historische doeltreffendheid en onderdrukking, en leg uit hoe revolutie alleen leefbaar blijft wanneer zij nieuwe energie put uit de opstand. Vergelijk tot slot de twee passages: waar bewaken grens en maat de overgang van revolte naar revolutie, waar verliezen ze terrein. Rond je lezing af met drie inzichten en één weerstand; koppel minstens één inzicht aan "uithouden van de absurditeit" en "trouw aan de opstand".

Kernbegrippen

Revolte (opstand): weigering die een gemeenschappelijke waarde bevestigt; beschermt leven en helderheid. **Revolutie:** omvattende ommekeer die voortkomt uit revolte, maar gevaarlijk wordt wanneer maat en grens vergeten raken. **Grens:** morele en antropologische limiet die de mens beschermt en aan vrijheid maat geeft. **Maat:** ordenend principe dat denken en handelen binnen menselijke proporties houdt. **Mateloosheid:** overschrijding van grenzen waardoor vernietiging, onderdrukking en eindeloze verovering worden gelegitimeerd. **Grensdenken:** denken dat trouw is aan de oorsprong van de opstand en haar maat bewaakt. **Gerechtigheid:** waarde die de opstand openbaart; tegengif voor nihilisme en zuiver moralisme. **Eenheid:** nagestreefde zingevende samenhang die niet ten koste mag gaan van pluraliteit en leven; doel én verleiding. "Wij zijn": collectieve uitspraak die een nieuw solidariteit markeert en discipline zonder onderwerping veronderstelt. **Nihilistische moord:** doding die de redenen van de opstand ondergraaft en zichzelf van haar oorsprong losmaakt.

De Mens in Opstand

Albert Camus, 1954

V Het klaarlichte denken

[...]

De nihilistische moord [p.287–289]

In een flits. Maar voorlopig is dat voldoende om te zeggen dat de uiterste vrijheid, de vrijheid om te doden, niet te verenigen valt met de redenen van de opstand. De opstand is geen eis tot totale vrijheid. Integendeel, de opstand stelt de totale vrijheid aan de kaak. Hij betwist juist de onbegrensde macht die een meerdere toestaat de verboden grens te schenden. In plaats van algehele onafhankelijkheid te eisen, wil de opstandige de erkenning dat de vrijheid haar grenzen heeft, overal waar zich een menselijk wezen bevindt, en dat die grens precies het opstandige vermogen van die mens is. Hier ligt de diepere reden van de opstandige onverzettelijkheid. Hoe meer de opstand zich ervan bewust is dat hij een terechte grens eist, des te onverbiddelijker hij is. De opstandige eist ongetwijfeld een zekere vrijheid voor zichzelf; maar als hij consequent is eist hij in geen enkel geval het recht om het wezen en de vrijheid van de ander te vernietigen. Hij vernedert niemand. De vrijheid die hij opeist, eist hij voor iedereen; de vrijheid die hij afwijst, verbiedt hij aan iedereen. Hij is niet alleen een slaaf die zich verheft tegen een meester, maar ook een mens die zich verheft tegen de wereld van de meester en de slaaf. Dankzij de opstand is er dus iets meer in de geschiedenis dan de verhouding tussen meesterschap en onderworpenheid. Onbeperkte macht is er niet de enige wet. Uit naam van een andere waarde verklaart de opstandige dat totale vrijheid onmogelijk is en eist tegelijkertijd voor zichzelf de betrekkelijke vrijheid op die nodig is om die onmogelijkheid te erkennen. Elke menselijke vrijheid is in haar diepste wortels op die manier betrekkelijk. De absolute vrijheid, die de vrijheid om te doden is, is de enige die niet tegelijk met zichzelf datgene opeist wat haar beperkt en vaag maakt. Ze snijdt zich dus los van haar wortels en doolt als een abstracte, kwalijke schaduw op goed geluk rond, tot ze meent vaste grond onder haar voeten te vinden in de ideologie. We kunnen dus zeggen dat de opstand onlogisch is wanneer hij op vernietiging uitloopt. Omdat hij de eenheid van het menselijk bestaan opeist, is hij levenskracht, geen doodskracht. Zijn diepere logica is niet die van vernietiging, maar die van schepping. Om authentiek te blijven mag zijn beweging geen enkele term laten vallen van de tegenstrijdigheid die hem steunt. Hij moet tegelijkertijd trouw zijn aan het ja dat hij bevat en aan het nee dat de nihilistische interpretaties in de

opstand isoleren. De logica van de opstandige is dat hij de gerechtigheid wil dienen om de ongerechtigheid van het bestaan niet te vergroten, zijn best doet om klare taal te spreken om de universele leugen niet aan te dikken en tegenover de smart van de mens inzet op geluk. De nihilistische passie, die het onrecht en de leugen vergroot, verwoest in zijn razernij zijn vroegere eis en ontnemt zichzelf daarmee de duidelijkste redenen voor zijn opstand. Hij doodt, opgezweept door zijn gevoel dat deze wereld aan de dood is overgeleverd. Het gevolg van de opstand is daarentegen de weigering moord te rechtvaardigen, omdat opstand immers in zijn beginsel protest tegen de dood is. Maar als de mens in staat zou zijn in zijn eentje eenheid in de wereld te brengen, als hij op bevel oprechtheid, onschuld en gerechtigheid kon laten heersen, zou hij God zelf zijn. Als hij dat zou kunnen, zou de opstand voortaan dan ook zonder redenen zijn. Een opstand vindt plaats omdat leugens, onrecht en geweld gedeeltelijk het bestaan van de opstandige bepalen. Hij kan dus niet in absolute zin beweren dat hij niet zal doden of liegen, zonder af te zien van zijn opstand en voor eens en altijd moord en kwaad te aanvaarden. Maar hij kan ook niet bereid zijn te doden en te liegen, omdat de tegengestelde beweging, die moord en geweld zou rechtvaardigen, ook de redenen van zijn verzet zou vernietigen. De opstandige kan dus geen rust vinden. Hij kent het goede en doet ondanks zichzelf het kwade. De waarde die hem overeind houdt is hem nooit voor eens en altijd gegeven, hij moet haar onophoudelijk staande houden. Het zijn dat hij bereikt stort in elkaar als de opstand het niet opnieuw ondersteunt. In elk geval, als niet doden, direct of indirect, niet altijd mogelijk is, kan hij zijn koorts en hartstocht wijden aan het verkleinen van de kans op moord om hem heen. Als hij in duisternis gedompeld is, zal zijn enige deugd erin bestaan niet te wijken voor de obscure bedwelmings ervan, en zich geketend aan het kwaad hardnekkig naar het goede voort te slepen. Als hij ten slotte zelf doodt, moet hij de dood aanvaarden. Trouw aan zijn oorsprong laat de opstandige met het offer zien dat zijn werkelijke vrijheid niet in de moord, maar in zijn eigen dood ligt. Hij ontdekt tegelijkertijd de metafysische eer. Kaljajev neemt dan plaats onder de galg en wijst al zijn broeders zichtbaar de precieze grens aan waar de eer van de mens begint en eindigt. [...]Maat en mateloosheid [p.297-300]De revolutionaire ontsporing valt in de eerste plaats te verklaren door de onbekendheid met of het systematische onbegrip van de grens die onlosmakelijk verbonden lijkt te zijn met de menselijke natuur en juist door de opstand aan het licht wordt gebracht. Omdat alle vormen van nihilistisch denken die grens negeren, storten ze zich ten slotte in een eenparig versnelde beweging. Niets houdt ze dan meer tegen in hun gevolgen en ze rechtvaardigen dan de totale vernietiging of de eindeloze verovering. We weten nu, aan het einde van dit lange onderzoek naar de opstand en het nihilisme, dat revolutie zonder andere grenzen dan historische

doeltreffendheid neerkomt op onbegrensde onderdrukking. Om aan dat lot te ontkomen moet de revolutionaire geest dus, als hij in leven wil blijven, nieuwe energie putten uit de bron van de opstand en zich dan laten leiden door het enige denken dat trouw is aan die oorsprong, het grensdenken. Als de door de opstand ontdekte grens alles een ander aanzien geeft, als elk denken, elk handelen dat een bepaald punt passeert zichzelf loochent, bestaat er inderdaad een maat voor de dingen en de mens. Net als in de psychologie is de opstand in de geschiedenis een ontregelde pendule, waarvan de slinger waanzinnig wijd uitslaat omdat hij zijn diepere ritme zoekt. Maar die ontregeling is niet compleet. Ze voltrekt zich rond een as. Op hetzelfde moment dat de opstand een gemeenschappelijke menselijke natuur veronderstelt, maakt hij de maat en de grens duidelijk die aan die natuur ten grondslag liggen. Tegenwoordig doet elk denken, nihilistisch of positivistisch, soms zonder het te weten, een maat der dingen ontstaan die door de wetenschap zelf wordt bevestigd. De kwantumtheorie, de relativiteitstheorie, tot nu toe, en de onzekerheidsrelaties definiëren een wereld die alleen een definieerbare werkelijkheid heeft op het niveau van de gemiddelde grootheden die de onze zijn. De ideologieën die onze wereld leiden, zijn ontstaan in de tijd van de absolute wetenschappelijke grootheden. Onze werkelijke kennis staat daarentegen alleen een denken met relatieve grootheden toe. 'Intelligentie,' zegt Lazare Bickel, 'is ons vermogen om in ons denken niet tot het uiterste te gaan, zodat we nog kunnen geloven in de werkelijkheid.' Het denken bij benadering brengt als enige werkelijkheid voort. Zelfs de materiële krachten doen in hun blinde vooruitgang hun eigen maat ontstaan. Daarom is het nutteloos de techniek te willen omkeren. Het tijdperk van het spinnewiel is voorbij en de droom van een ambachtelijke beschaving is ijdel. De machine is hooguit slecht in haar huidige gebruikswijze. We moeten haar zegeningen accepteren, zelfs als we haar verwoestingen afwijzen. De vrachtwagen, dagenen nachtenlang door zijn chauffeur bestuurd, vernedert deze laatste niet, die hem door en door kent en hem liefdevol en doeltreffend gebruikt. De werkelijke, onmenselijke mateloosheid ligt in de arbeidsverdeling. Maar door deze aanhoudende mateloosheid komt er een dag dat een machine met honderd handelingen, door één man bediend, één voorwerp maakt. Die man zal op een ander niveau gedeeltelijk de scheppingskracht hebben hervonden die hij als ambachtsman had. De anonieme maker komt dan weer in de buurt van de schepper. Het is natuurlijk niet zeker dat de industriële mateloosheid direct die kant zal opgaan. Maar ze toont door haar functioneren de noodzaak van een maat al aan, en zet aan tot het denken dat nodig is om die maat te organiseren. Er zal ofwel minstens aan die grenswaarde worden voldaan, ofwel de hedendaagse mateloosheid zal zijn regel en rust pas vinden in de algehele vernietiging. Die wet van de maat gaat evenzeer op voor alle

tegenstrijdigheden van het opstandige denken. De werkelijkheid is niet volledig rationeel, en het rationele is niet volkomen werkelijk. Zoals we hebben gezien met betrekking tot het surrealisme eist het verlangen naar eenheid niet alleen dat alles rationeel is. Het wil ook dat het irrationele niet opgeofferd wordt. We kunnen niet zeggen dat niets zin heeft, omdat we daarmee een door een oordeel bekrachtigde waarde bevestigen; we kunnen ook niet zeggen dat alles zin heeft, omdat het woord alles geen betekenis voor ons heeft. Het irrationele beperkt het rationele, dat er op zijn beurt zijn maat aan geeft. En ten slotte heeft iets pas zin als we die op de on-zin hebben veroverd. Op dezelfde manier kunnen we niet beweren dat het zijn zich alleen op het niveau van de essentie bevindt. Waar kunnen we de essentie vinden, behalve op het niveau van het bestaan en de wording? Maar we kunnen niet zeggen dat het zijn alleen maar bestaan is. Iets wat altijd wordt kan niet zijn, er is een begin nodig. Het zijn kan alleen ervaren worden in de wording, en de wording is niets zonder het zijn. De wereld is niet zuiver onbeweeglijk; maar hij is ook niet alleen beweging. Hij is beweging en onbeweeglijkheid. De historische dialectiek, bijvoorbeeld, vlucht niet eeuwig naar een onbekende waarde. Ze draait rond de grens, de eerste waarde. Heraclitus, de uitvinder van de wording, stelde toch een grens aan die eeuwige stroming. Die grens werd gesymboliseerd door Nemesis, de godin van de maat, noodlottig voor de matelozen. Een denken dat rekening zou willen houden met de hedendaagse tegenstrijdigheden van de opstand, zou aan die godin om inspiratie moeten vragen. Ook de morele tegenstrijdigheden beginnen duidelijk te worden in het licht van die bemiddelende waarde. De deugd kan niet van de werkelijkheid worden gescheiden zonder kwaad voort te brengen. Hij kan ook niet absoluut samenvallen met de werkelijkheid zonder zichzelf te loochenen. De morele waarde ten slotte die door de opstand aan het licht is gebracht, staat niet méér boven het leven en de geschiedenis dan de geschiedenis en het leven boven haar staan. Eigenlijk wordt ze pas werkelijkheid in de geschiedenis wanneer een mens zijn leven voor haar geeft of aan haar wijdt. De jacobijns-burgerlijke beschaving veronderstelt dat waarden boven de geschiedenis staan, en haar formele deugd legt dan de basis voor een weerzinwekkende misleiding. De revolutie van de twintigste eeuw verordent dat waarden verweven zijn met de beweging van de geschiedenis, en haar historische rede rechtvaardigt een nieuwe misleiding. Tegenover die ontsporing leert de maat ons dat in elke moraal een aandeel realisme nodig is: volledig zuivere deugd is moorddadig; en dat in elk realisme een aandeel moraal nodig is: cynisme is moorddadig. Daarom is het humanitaire geklets niet méér gefundeerd dan de cynische provocatie. De mens is tenslotte niet volledig schuldig, hij is niet met de geschiedenis begonnen; hij is ook niet volkomen onschuldig, want hij zet haar voort. Degenen die de grens passeren en verklaren dat hij totaal onschuldig is, eindigen in

de woede van de definitieve schuld. De opstand zet ons daarentegen op de weg van een berekende schuld. Zijn enige, maar onbedwingbare hoop krijgt, in het uiterste geval, gestalte in onschuldige moordenaars. Op die grens definieert het 'Wij zijn' op paradoxale wijze een nieuw individualisme. 'Wij zijn' tegenover de geschiedenis, en de geschiedenis moet rekening houden met dat 'Wij zijn', dat zich op zijn beurt in de geschiedenis moet handhaven. Ik heb anderen nodig, die mij en iedereen nodig hebben. Elke collectieve handeling, elke samenleving veronderstelt discipline, en zonder die wet is het individu niet meer dan een vreemdeling die gebukt gaat onder het gewicht van een vijandige collectiviteit. Maar samenleving en discipline raken hun richting kwijt als ze het 'Wij zijn' ontkennen. In zekere zin draag ik helemaal alleen de gemeenschappelijke waardigheid die ik niet in mezelf of in de anderen kan laten kleineren. Dat individualisme is geen genot, maar altijd strijd, en soms weergaloze vreugde op het hoogtepunt van trotse compassie.

V Het klaarlichte denken [p.282–310]

[...]

Maat en mateloosheid [p.297–300]

De revolutionaire ontsporing valt in de eerste plaats te verklaren door de onbekendheid met of het systematische onbegrip van de grens die onlosmakelijk verbonden lijkt te zijn met de menselijke natuur en juist door de opstand aan het licht wordt gebracht. Omdat alle vormen van nihilistisch denken die grens negeren, storten ze zich ten slotte in een eenparig versnelde beweging. Niets houdt ze dan meer tegen in hun gevolgen en ze rechtvaardigen dan de totale vernietiging of de eindeloze verovering. We weten nu, aan het einde van dit lange onderzoek naar de opstand en het nihilisme, dat revolutie zonder andere grenzen dan historische doeltreffendheid neerkomt op onbegrensde onderdrukking. Om aan dat lot te ontkomen moet de revolutionaire geest dus, als hij in leven wil blijven, nieuwe energie putten uit de bron van de opstand en zich dan laten leiden door het enige denken dat trouw is aan die oorsprong, het grensdenken. Als de door de opstand ontdekte grens alles een ander aanzien geeft, als elk denken, elk handelen dat een bepaald punt passeert zichzelf loochent, bestaat er inderdaad een maat voor de dingen en de mens. Net als in de psychologie is de opstand in de geschiedenis een ontregelde pendule, waarvan de slinger waanzinnig wijd uitslaat omdat hij zijn diepere ritme zoekt. Maar die ontregeling is niet compleet. Ze voltrekt zich rond een as. Op hetzelfde moment dat de opstand een gemeenschappelijke menselijke natuur veronderstelt, maakt hij de maat en de grens duidelijk die aan die natuur ten grondslag liggen.

Tegenwoordig doet elk denken, nihilistisch of positivistisch, soms zonder het te weten, een maat der dingen ontstaan die door de wetenschap zelf wordt bevestigd. De kwantumtheorie, de relativiteitstheorie, tot nu toe, en de onzekerheidsrelaties definiëren een wereld die alleen een definieerbare werkelijkheid heeft op het niveau van de gemiddelde grootheden die de onze zijn.¹ De ideologieën die onze wereld leiden, zijn ontstaan in de tijd van de absolute wetenschappelijke grootheden. Onze werkelijke kennis staat daarentegen alleen een denken met relatieve grootheden toe. 'Intelligentie,' zegt Lazare Bickel, 'is ons vermogen om in ons denken niet tot het uiterste te gaan, zodat we nog kunnen geloven in de werkelijkheid.' Het denken bij benadering brengt als enige werkelijkheid voort.²

Zelfs de materiële krachten doen in hun blinde vooruitgang hun eigen maat ontstaan. Daarom is het nutteloos de techniek te willen omkeren. Het tijdperk van het spinnewiel is voorbij en de droom van een ambachtelijke beschaving is ijdel. De machine is hooguit slecht in haar huidige gebruikswijze. We moeten haar zegeningen accepteren, zelfs als we haar verwoestingen afwijzen. De vrachtwagen, dagenen nachtenlang door zijn chauffeur bestuurd, vernedert deze laatste niet, die hem door en door kent en hem liefdevol en doeltreffend gebruikt. De werkelijke, onmenselijke mateloosheid ligt in de arbeidsverdeling. Maar door deze aanhoudende mateloosheid komt er een dag dat een machine met honderd handelingen, door één man bediend, één voorwerp maakt. Die man zal op een ander niveau gedeeltelijk de scheppingskracht hebben hervonden die hij als ambachtsman had. De anonieme maker komt dan weer in de buurt van de schepper. Het is natuurlijk niet zeker dat de industriële mateloosheid direct die kant zal opgaan. Maar ze

toont door haar functioneren de noodzaak van een maat al aan, en zet aan tot het denken dat nodig is om die maat te organiseren. Er zal ofwel minstens aan die grenswaarde worden voldaan, ofwel de hedendaagse mateloosheid zal zijn regel en rust pas vinden in de algehele vernietiging.

Die wet van de maat gaat evenzeer op voor alle tegenstrijdigheden van het opstandige denken. De werkelijkheid is niet volledig rationeel, en het rationele is niet volkomen werkelijk. Zoals we hebben gezien met betrekking tot het surrealisme eist het verlangen naar eenheid niet alleen dat alles rationeel is. Het wil ook dat het irrationele niet opgeofferd wordt. We kunnen niet zeggen dat niets zin heeft, omdat we daarmee een door een oordeel bekrachtigde waarde bevestigen; we kunnen ook niet zeggen dat alles zin heeft, omdat het woord alles geen betekenis voor ons heeft. Het irrationele beperkt het rationele, dat er op zijn beurt zijn maat aan geeft. En ten slotte heeft iets pas zin als we die op de on-zin hebben veroverd. Op dezelfde manier kunnen we niet beweren dat het zijn zich alleen op het niveau van de essentie

bevindt. Waar kunnen we de essentie vinden, behalve op het niveau van het bestaan en de wording? Maar we kunnen niet zeggen dat het zijn alleen maar bestaan is. Iets wat altijd wordt kan niet zijn, er is een begin nodig. Het zijn kan alleen ervaren worden in de wording, en de wording is niets zonder het zijn. De wereld is niet zuiver onbeweeglijk; maar hij is ook niet alleen beweging. Hij is beweging en onbeweeglijkheid. De historische dialectiek, bijvoorbeeld, vlucht niet eeuwig naar een onbekende waarde. Ze draait rond de grens, de eerste waarde. Heraclitus, de uitvinder van de wording, stelde toch een grens aan die eeuwige stroming. Die grens werd gesymboliseerd door Nemesis, de godin van de maat, noodlottig voor de matelozen. Een denken dat rekening zou willen houden met de hedendaagse tegenstrijdigheden van de opstand, zou aan die godin om inspiratie moeten vragen.

Ook de morele tegenstrijdigheden beginnen duidelijk te worden in het licht van die bemiddelende waarde. De deugd kan niet van de werkelijkheid worden gescheiden zonder kwaad voort te brengen. Hij kan ook niet absoluut samenvallen met de werkelijkheid zonder zichzelf te loochenen. De morele waarde ten slotte die door de opstand aan het licht is gebracht, staat niet méér boven het leven en de geschiedenis dan de geschiedenis en het leven boven haar staan. Eigenlijk wordt ze pas werkelijkheid in de geschiedenis wanneer een mens zijn leven voor haar geeft of aan haar wijdt. De jacobijns-burgerlijke beschaving veronderstelt dat waarden boven de geschiedenis staan, en haar formele deugd legt dan de basis voor een weerzinwekkende misleiding. De revolutie van de twintigste eeuw verordent dat waarden verweven zijn met de beweging van de geschiedenis, en haar historische rede rechtvaardigt een nieuwe misleiding. Tegenover die ontsparing leert de maat ons dat in elke moraal een aandeel realisme nodig is: volledig zuivere deugd is moorddadig; en dat in elk realisme een aandeel moraal nodig is: cynisme is moorddadig. Daarom is het humanitaire geklets niet méér gefundeerd dan de cynische provocatie. De mens is tenslotte niet volledig schuldig, hij is niet met de geschiedenis begonnen; hij is ook niet volkomen onschuldig, want hij zet haar voort. Degenen die de grens passeren en verklaren dat hij totaal onschuldig is, eindigen in de woede van de definitieve schuld. De opstand zet ons daarentegen op de weg van een berekende schuld. Zijn enige, maar onbedwingbare hoop krijgt, in het uiterste geval, gestalte in onschuldige moordenaars.

Op die grens definieert het 'Wij zijn' op paradoxale wijze een nieuw individualisme. 'Wij zijn' tegenover de geschiedenis, en de geschiedenis moet rekening houden met dat 'Wij zijn', dat zich op zijn beurt in de geschiedenis moet handhaven. Ik heb anderen nodig, die mij en iedereen nodig hebben. Elke collectieve handeling, elke samenleving veronderstelt discipline, en zonder die wet is het individu niet meer dan een vreemdeling die gebukt gaat onder het gewicht van een vijandige collectiviteit.

Maar samenleving en discipline raken hun richting kwijt als ze het 'Wij zijn' ontkennen. In zekere zin draag ik helemaal alleen de gemeenschappelijke waardigheid die ik niet in mezelf of in de anderen kan laten kleineren. Dat individualisme is geen genot, maar altijd strijd, en soms weergaloze vreugde op het hoogtepunt van trotse compassie.

Primaire teksten voor Les 10

Albert Camus

De Mens in Opstand

Albert Camus, 1952

[...]

V Het klaarlichte denken

[...]

Het nihilisme voorbij [p.305–310]

Er is voor de mens dus een manier van handelen en denken mogelijk op zijn eigen gemiddelde niveau. Elke ambitieuzere onderneming blijkt tegenstrijdig. Het absolute wordt door de geschiedenis heen niet bereikt en zeker niet gecreëerd. Politiek is geen godsdienst, of anders is ze inquisitie. Hoe zou de samenleving het absolute definiëren? Misschien zoekt iedereen dat absolute voor allen. Maar de samenleving en de politiek hebben alleen tot taak ieders zaken te regelen, opdat iedereen de tijd en vrijheid voor die gezamenlijke zoektocht heeft. De geschiedenis kan dan niet meer tot voorwerp van aanbidding worden verheven. Ze is niet meer dan een omstandigheid die door een waakzame opstand vruchtbaar gemaakt moet worden.

‘De obsessie voor de oogst en de onverschilligheid voor de geschiedenis,’ schrijft René Char prachtig, ‘zijn de twee uiteinden van mijn boog.’ Als de tijd van de geschiedenis niet bestaat uit de oogsttijd, is de geschiedenis inderdaad alleen maar een vluchtige, wrede schaduw waaraan de mens geen deel meer heeft. Wie zich aan die geschiedenis overgeeft, geeft zich over aan niets en is op zijn beurt niets. Maar wie zich overgeeft aan de tijd van zijn leven, aan het huis dat hij verdedigt, aan de waardigheid van de levenden, die geeft zich over aan de aarde en ontvangt daarvan de oogst, die opnieuw zaait en voedt. Uiteindelijk helpen diegenen de geschiedenis vooruit die zich op het gewenste moment ook tegen haar weten te verzetten. Dat veronderstelt eindeloze spanning en de verkrampde sereniteit waarover dezelfde dichter spreekt.

Maar het werkelijke leven is aanwezig in de kern van die verscheurdheid. Het is die verscheurdheid zelf, de geest die boven vulkanen van licht zweeft, de roes van de billijkheid, de uitputtende onverzettelijkheid van de maat. Wat voor ons aan de uiterste grenzen van dit lange opstandige avontuur weerklinkt, zijn geen optimistische leuzen, waar we in ons uiterste ongeluk niets mee kunnen, maar woorden van moed en begrip, die dicht bij de zee zelfs deugd zijn. Geen enkele wijsheid kan er tegenwoordig aanspraak op maken méér te bieden. De opstand stuit onvermoeibaar op het kwaad, waarna hem niets anders rest dan een nieuwe vlucht te nemen. De mens kan daarin alles beheersen wat beheerst moet worden. Hij moet in de schepping alles herstellen wat hersteld kan worden. Waarna er nog altijd kinderen onrechtvaardig sterven, zelfs in de volmaakte samenleving. Met zijn grootste inspanning kan de mens zich louter ten doel stellen het leed van de wereld in rekenkundige zin te verminderen. Maar onrecht en leed zullen blijven bestaan en, hoe beperkt ook, altijd een schandaal vormen.

Het 'waarom?' van Dmitri Karamazov zal blijven klinken; kunst en opstand zullen pas met de laatste mens verdwijnen. Er is ongetwijfeld een kwaad dat mensen vergroten in hun hartstochtelijke verlangen naar eenheid. Maar een ander kwaad ligt ten oorsprong aan die chaotische beweging. Tegenover dat kwaad, tegenover de dood, schreeuwt de mens in zijn diepste wezen om gerechtigheid. Het historische christendom heeft op dat protest tegen het kwaad alleen geantwoord met de aankondiging van het koninkrijk, en daarna van het eeuwige leven, waarvoor geloof vereist is. Maar leed ondermijnt hoop en geloof; het blijft dan alleen achter, en zonder verklaring. De werkende massa's, die er genoeg van hebben om te lijden en te sterven, zijn massa's zonder god. Onze plaats is vanaf dat moment aan hun zijde, ver van de vroegere en nieuwe Schriftgeleerden. Het historische christendom tilt de genezing van het kwaad en de moord over de geschiedenis heen, terwijl ze toch in de geschiedenis worden ondergaan.

Het hedendaagse materialisme meent ook antwoord te geven op alle vragen. Maar het vergroot als dienaar van de geschiedenis het domein van de historische moord en laat die moord tegelijkertijd zonder rechtvaardiging, behalve in de toekomst, die opnieuw geloof vereist. In beide gevallen moet er worden gewacht en gedurende die tijd blijft de onschuldige sterven. Twintig eeuwen lang is de totale hoeveelheid kwaad in de wereld niet afgenomen. Geen enkele parousia, niet goddelijk en niet revolutionair, heeft zich voltrokken. Er blijft onrecht kleven aan elk leed, zelfs aan het leed dat in de ogen van de mens het meest verdiend is. Prometheus' lange stilzwijgen tegenover de krachten die hem uitputten, schreeuwt het nog altijd uit. Maar intussen heeft Prometheus ook de mensen zich tegen hem zien keren en hem zien bespotten. Ingeklemd tussen het menselijke kwaad en het lot, terreur en willekeur, rest hem

alleen nog zijn vermogen tot opstand om van de moord te redden wat er nog te redden valt, zonder toe te geven aan de hoogmoed van de godslastering. We begrijpen dan dat de opstand niet zonder een vreemde liefde kan.

Degenen die geen rust vinden in God of in de geschiedenis dwingen zichzelf te leven voor degenen die, net als zij, niet kunnen leven: voor de vernederden. De zuiverste impuls van de opstand wordt dan bekroond door de verscheurende kreet van Karamazov: als ze niet allemaal worden gered, waartoe dient dan het heil van een enkeling! Zo weigeren katholieke veroordeelden in de Spaanse gevangenissen tegenwoordig de communie, omdat de priesters van het regime die in sommige gevangenissen verplicht hebben gesteld. Ook weigeren diezelfde gevangenen, als enige getuigen van de gekruisigde onschuld, het heil als dat moet worden betaald met onrecht en onderdrukking. Die dwaze edelmoedigheid is de edelmoedigheid van de opstand, die zonder dralen zijn liefdeskracht geeft en zonder uitstel het onrecht afwijst. Zijn eer ligt erin dat hij niets afweegt en alles uitdeelt aan het huidige leven en zijn levende broeders. Daarmee is hij gul voor de mens van de toekomst. Werkelijke edelmoedigheid jegens de toekomst bestaat erin dat alles aan het heden wordt gegeven. De opstand bewijst daarmee dat hij de eigenlijke impuls van het leven is en dat men hem niet kan ontkennen zonder af te zien van het leven. Zijn zuiverste kreet zorgt er telkens weer voor dat een mens zich verheft. Hij is dus liefde en vruchtbaarheid, of hij is niets.

De eerloze revolutie, de berekenende revolutie die een abstracte mens boven een mens van vlees en bloed verkiest en het individu zo vaak als nodig ontkent, stelt juist ressentiment in de plaats van liefde. Zodra de opstand zijn edelmoedige oorsprong vergeet en zich laat besmetten door ressentiment, ontkent hij het leven, holt hij af op de vernietiging en doet die grijnzende troep minirebellen verrijzen, slaven in de kiem, die zich tegenwoordig uiteindelijk op alle Europese markten aanbieden, voor welke onderworpenheid dan ook. Dan is hij geen opstand of revolutie meer, maar rancune en tirannie. Wanneer de revolutie uit naam van de macht en de geschiedenis in dat moorddadige en mateloze mechanisme ontaardt, wordt er een nieuwe opstand geheiligd, uit naam van de maat en het leven. We bevinden ons op die uiterste grens. Toch moet er aan het einde van die duisternis een licht zijn, dat we al vermoeden en waarvoor we alleen maar hoeven te strijden om het te laten zijn. Dwars door het nihilisme heen bereiden wij allen, te midden van ruïnes, een nieuw begin voor. Maar weinigen weten dat. En inderdaad kan de opstand zich op zijn minst al teweerstellen, zonder te pretenderen alles op te lossen. Vanaf dat ogenblik stroomt er klaar licht over de beweging van de geschiedenis. Rond die verwoestende vlammenzee bewegen zich een moment lang schaduwgevechten, die vervolgens verdwijnen, en blinden die hun oogleden betasten roepen uit dat dit de geschiedenis is.

De volkeren van Europa, overgeleverd aan de schaduwen, hebben zich afgewend van het vaste, stralende punt. Ze vergeten het heden voor de toekomst, de mensenoffers voor de rook van de macht, de ellende van de buitenwijken voor een stralende stad, de dagelijkse gerechtigheid voor een ijdel beloofd land. Ze hebben geen hoop meer op persoonlijke vrijheid en dromen van een vreemde vrijheid van de soort; wijzen de eenzame dood af en noemen een enorme collectieve doodsstrijd onsterfelijkheid. Ze geloven niet meer in wat is, in de wereld en in de levende mens; het geheim van Europa is dat het niet meer van het leven houdt. Die blinden hebben kinderlijk gedacht dat één dag het leven liefhebben neerkwam op het rechtvaardigen van eeuwen van onderdrukking. Daarom hebben ze de vreugde van het wereldtoneel willen wegvagen en die tot later willen uitstellen. Het hevige verlangen naar grenzen, de afwijzing van hun dubbelzinnige bestaan en de wanhoop over het mens-zijn hebben hen ten slotte in een onmenselijke mateloosheid gestort. Door de juiste grootheid van het leven te ontkennen, hebben ze moeten inzetten op hun eigen voortreffelijkheid. Bij gebrek aan beter hebben ze zich vergoddelijk, en toen is hun ellende begonnen: deze goden hebben uitgestoken ogen.

Kaljajev en zijn broeders op de hele wereld wijzen daarentegen de goddelijkheid af, omdat ze de onbeperkte macht om te doden verwerpen. Ze kiezen de enige regel die tegenwoordig oorspronkelijk is, en geven die ons ten voorbeeld: leren leven en sterven en, om mens te zijn, weigeren god te zijn. In het klare licht van het denken wijst de opstandige dus de goddelijkheid af om de gemeenschappelijke strijd en lotsbestemming te delen. We zullen Ithaca kiezen, de trouwe aarde, het dappere, sobere denken, de scherpzinnige daad, de edelmoedigheid van de mens die weet. In het licht blijft de wereld onze eerste en laatste liefde. Onze broeders ademen onder dezelfde hemel als wij, de gerechtigheid leeft. Dan ontstaat de vreemde vreugde die helpt te leven en te sterven en die we voortaan weigeren tot later uit te stellen. Op de smartelijke aarde is zij het voortwoekerende onkruid, het bittere voedsel, de sterke zeewind, de oude en de nieuwe dageraad. Met haar zullen we al strijdend een nieuw aanzien geven aan de ziel van deze tijd en aan een Europa dat niets zal uitsluiten.

Noch het spook van Nietzsche, dat het Westen gedurende twaalf jaar na zijn instorting kwam bekijken als het verpletterde beeld van zijn hoogste bewustzijn en nihilisme; noch de profeet van de gevoelloze gerechtigheid, die per vergissing op het veldje van de ongelovigen rust, op het kerkhof van Highgate; noch de vergoddelijkte mummie van de daadkrachtige man in zijn glazen grafkist; noch ook maar iets van wat het intellect en de energie van Europa zonder ophouden aan de trots van een ellendige tijd hebben verschaft. Allen mogen inderdaad herleven, naast de geofferden van 1905, maar op voorwaarde dat ze begrijpen dat ze elkaar onderling corrigeren en dat een grens, in het zonlicht, hen allen tot staan brengt. Elk zegt tegen

de ander dat hij God niet is; hier eindigt de romantiek. Op dit tijdstip, waarop elk van ons de boog moet spannen om opnieuw te tonen wat hij waard is, om in en tegen de geschiedenis in te veroveren wat hij al bezit, de magere oogst van zijn velden, de korte liefde voor deze aarde, op het tijdstip waarop kortom een mens wordt geboren, moeten we het tijdperk en zijn jeugdige vervoering laten voor wat het is. De boog wordt gespannen, het hout kermt. En dan, als de spanning op haar allerhoogst is, flitst vol vuur een rechte pijl in de moeilijkste, meest vrije lijn.

Bruiloft (Noces)

Albert Camus, 1936

Bruiloft in Tipaza

In de lente wordt Tipaza bevolkt door de goden, en hun stemmen klinken door in de zon en de geur van de absintalsem, de zilvergepantserde zee, de ongebleekt blauwe lucht, de met bloemen begroeide ruïnes en het licht dat tussen de steenhopen door gutst. Op bepaalde uren van e dag ziet het land zwart van e zon. Ogen trachten tevergeefs iets te onderscheiden achter de druppels licht en kleur die blinkend aan de wimpers hangen. [...]

[...] De Sainte-Salsabasiliek is christelijk, maar via elke opening waar we doorheen kijken bereikt ons het lied van de wereld: heuvels met pijnbomen en cipressen, of de zee die twintig meter verderop haar witte honden voortjaagt. De heuvel waar de Sainte-Salsa op ligt is bovenaan vlak en de wind waait er harder door de portalen. De lucht in de ochtendzon is vol van een groot geluk.

Wat zijn mensen die mythen nodig hebben toch arm. Hier dienen de góden als bed of als baken voor het verloop van de dag. Ik beschrijf en zeg: 'Dit hier is rood, dat blauw, dat groen. Hier is de zee, de berg, de bloemen.' Ik heb Dionysus toch niet nodig als ik wil vertellen hoe graag ik mastiekbolletjes fijndruk onder mijn neus? En is die oude hymne waar ik later ongestoord aan zal denken wel echt voor Demeter? 'Gelukkig is de sterveling op aarde die deze zaken heeft gezien.' Zien, en wel zien hier op aarde, hoe kun je die les vergeten? Bij de Eleusische mysteriën was aanschouwen genoeg. Ik weet dat ik de wereld zelfs hier nooit genoeg zal naderen. Ik moet naakt zijn en dan, nog helemaal doordrenkt van de geur van de aarde, in zee duiken, de geuren

afspoelen in het water en op mijn huid de omhelzing laten ontstaan waar aarde en zee al zo lang mond op mond naar smachten. Als ik het water in stap is daar die rilling, een koude, ondoorzichtige lij m die omhoogkruipt en dan een duik met suizende oren, mijn neus loopt, mijn mond is verwrongen – zwemmen, mijn armen komen glinsterend van het water uit de zee omhoog, kleuren goud in de zon en met al mijn spierkracht druk ik ze weer neer; water stroomt langs mijn lijf, mijn benen maken zich driftig meester van de golf – en nergens een horizon. Op de kust een plof in het zand, ik geef me over aan de wereld, word weer die zware massa vlees en botten en werp versuft door de zon zo nu en dan een blik op mij n armen, waar het water wegtrekt en blond dons en zoutpulver bloot komen te liggen in poelen droge huid.

Hier begrijp ik wat met gelukzaligheid wordt bedoeld: mateloos lief mogen hebben. Er is in deze wereld maar één liefde. Het lichaam van een vrouw omhelzen is ook de wonderlijke vreugde tegen je aan drukken die vanuit de lucht naar de zee stroomt. Straks, als ik me tussen de alsem laat vallen om de geur ervan in mij n lichaam te laten trekken, zal ik beseffen dat ik, in weerwil van alle vooroordelen, een waarheid vervul, die van de zon, die ook die van mijn dood zal zijn. In zekere zin verwezenlijk ik hier mijn leven, een leven dat smaakt naar warme stenen en dat gevuld is met het zuchten van de zee en de cicades die net beginnen te zingen. De wind is koel en de lucht blauw. Ik hou uitbundig veel van dit leven en wil er ongeremd over praten: het leven maakt me er trots op dat ik mens ben. Terwijl me al vaak is gezegd dat er niets is om trots op te zijn. Jawel, dat is er wel: deze zon, deze zee, dit jonge hart dat krachtig slaat, mijn lichaam met de smaak van zout en het reusachtige decor waar tederheid en glorie elkaar ontmoeten in het blauw en het geel. Om dat te veroveren moet ik al mijn krachten kunnen inzetten. Hier laat alles me intact, ik geef niets van mezelf op en draag geen enkel masker: ik hoef me slechts geduldig die moeilijke levenskunde eigen te maken die minstens zoveel waard is als de kennis van ander over hoe het hoort.

[...]

De wind in Djémila

Er zijn plaatsen waar de geest sterft zodat er een waarheid geboren kan worden die precies die geest ontkent. Toen ik naar Djémila ging, waaide het en scheen de zon, maar daar gaat het nu niet om. Eerst moet ik vertellen dat er een diepe, zware stilte heerste, volledig onverstoord – als een weegschaal in balans. De roep van een vogel, de gedempte klanken van een fluit met drie gaten, trappelende geitenhoeven, geruis in de lucht, allemaal geluiden die dit soort plekken juist zo stil en verlaten maken. Geklapwiek of gekrijs zo nu en dan verraadde dat er een vogel opvloog die

verscholen had gezeten tussen de stenen. Hoe je ook liep, over de paadjes langs de resten van huizen, over de brede geplaveide straten onder de blinkende zuilen of over het immense forum tussen de triomfboog en de hooggelegen tempel in, elke weg eindigde bij de ravijnen rond heel Djémila, dat als een open kaartspel onder een grenzeloze hemel lag. Daar sta je, peinzend tegenover de stenen en de stilte, terwijl de dag vordert en de bergen violet oprijzen. Maar op het plateau van Djémila waait het. Wind en zon mengen licht door de ruïnes en in die wirwar ontstaat iets wat de mens doet beseffen hoe nauw verwant hij is aan de eenzaamheid en de stilte van deze dode stad.

Het duurt lang voor je in Djémila bent. Het is geen stad om even halt te houden en dan weer door te gaan. Ze leidt nergens heen en biedt geen toegang tot andere streken. Het is een plek waar je van terugkeert. De dode stad ligt aan het eind van een weg vol haarspeldbochten, en omdat je haar achter elke bocht verwacht lijkt de route ellenlang. Wanneer op een flets plateau diep tussen de hoge bergen eindelijk haar gelige skelet oprijst als een woud van beenderen, ligt Djémila daar als een les in liefde en geduld die als enige ons naar het kloppend hart van de wereld kan brengen. Daar, tussen spaarzame bomen en verdroogd gras, verzet ze zich met al haar bergen en stenen tegen platte bewondering, schilderachtigheid en de spelletjes die hoop met ons speelt.

Door die dorre luister hadden wij de hele dag gelopen. De wind, die aan het begin van de middag nog nauwelijks voelbaar was, leek met het uur toe te nemen en het landschap verder te vullen. Hij blies vanuit een poort tussen de bergen ver in het oosten, kwam aangerold vanaf de horizon en liet zich klotsend vallen tussen de stenen en de zon. Onstuitbaar stoof hij tussen de ruïnes door, tolde rond in een circus van steen en grond, overspoelde de stapels gehavende blokken, omgaf alle zuilen met zijn adem en stortte zich in niet-aflatend gehuil op het forum dat open naar de hemel lag. Ik voelde me als een scheepswant dat klappert in de wind. Ik was vanbinnen uitgehold, mijn ogen brandden, mijn lippen waren gebarsten, mijn huid zo droog dat ze de mijne niet meer was. Tot dan toe had ze me geholpen het schrift van de wereld te ontcijferen. Die liet met warme zomerzuchten of tanden van rijp tekenen van tederheid of woede op haar achter. Maar zo lang als ik nu al was afgerost door de wind, dat ruime uur dat ik al door elkaar werd geschud en zo suf als ik was geworden van mijn verzet, verloor ik het besef van de lijnen van mijn lichaam. Als een rolsteen die is gladgeslepen door de branding was ik geschuurd door de wind en versleten tot op mijn ziel. Aanvankelijk veranderde ik een beetje in de kracht waarop ik voortzweefde, toen heel erg en toen helemaal, en ik wist het verschil niet meer tussen mijn rondpompende bloed en de luide, klinkende slagen van het hart dat overal in de natuur aanwezig is. De wind hieuw me naar evenbeeld van de

brandend hete naaktheid om me heen. En zijn vluchtige omhelzing maakte me, steen tussen de stenen, eenzaam als een zuil of een olijfbom in de zomerlucht.

Dit straffe bad van zon en wind slurpte al mijn krachten op. Het was amper in mij dat zacht die vleugels sloegen, het leven tegenstribbelde en de geest zwak protesteerde. Weldra zal ik alles zijn vergeten, zelf zijn vergeten en naar alle uithoeken van de wereld worden weggeblazen, ik ben deze wind en in de wind deze zuilen en deze boog, deze warme plavuizen en deze bleke bergen rond de verlaten stad. En nooit eerder voelde ik me tegelijkertijd zo los van mezelf en zo aanwezig, zo tegenwoordig in de wereld.

Ja, ik ben tegenwoordig. En dan overvalt het me dat ik niet verder kan. Als iemand die levenslang zit opgesloten – en voor wie alles heden is. Maar ook als iemand die weet dat morgen hetzelfde zal zijn en alle dagen daarna ook. Want wie zich bewust wordt van het heden heeft geen verwachtingen meer. Als er landschappen bestaan die goedstoestanden weerspiegelen, dan zijn dat de landschappen die je elke dag ziet. En in dit land joeg ik iets na wat niet van mij was maar van dit land, iets als een gedeelde hang naar de dood. Tussen de zuilen met hun inmiddels langgerekte schaduwen, verdwenen alle zorgen uit de lucht als vogels die gewond neervallen. In plaats daarvan kwam dit vruchteloze inzicht. Zorgen ontstaan in het hart van de levenden. Maar dat levende hart zal ook weer rust vinden: tot zover mijn lucide besef. Naarmate de dag vorderde en de geluiden en kleuren werden gesmoord door de as die uit de lucht omlaag kwam, voelde ik me, zo verlaten door mezelf, weerloos tegen de trage krachten in mij die nee zeiden.

Niet veel mensen snappen dat je iets kunt weigeren zonder het af te zweren. Wat betekenen hier woorden als toekomst, een comfortabeler leven, een betrekking? Wat betekent emotionele ontwikkeling? Als ik koppig al het 'later' van de wereld weiger, is dat omdat ik ook de rijkdom die ik nu heb niet wil afzweren. Ik vind het maar niets om te geloven dat de dood naar een ander leven leidt. Voor mij is de dood een dichte deur. Daarmee bedoel ik niet dat het een drempel is die je over moet, maar dat het een vreselijk ellendig avontuur is. Elk idee dat ik hoor is een poging de mensen te ontlasten van het gewicht van hun bestaan. Maar als ik naar de zware vlucht van de grote vogels in de lucht boven Djémila kijk, is dat gewicht van het bestaan juist wat ik wil en ook wat ik krijg. Volledig opgaan in deze passieve hartstocht en de rest is niet meer aan mij. Ik ben te jong om iets over de dood te kunnen zeggen. Maar als het moest zou ik hier volgens mij precies de juiste woorden vinden, tussen angst en zwijgen in, om de bewuste overtuiging te beschrijven dat er geen hoop schuilt in de dood.

[...]

Zomer in Algiers

Voor Jacques Heurgon

De liefde tussen een mens en een stad is vaak een geheime liefde. Steden als Parijs, Praag en zelfs Florence keren zich naar binnen en perken zo hun eigen wereld in. Maar Algiers, en met haar bepaalde bevoorrechte plaatsen als steden aan zee, opent zich naar de hemel als een mond of een wond. Waar je van kan houden in Algiers zijn de dingen waar iedereen van leeft: de zee achter elke bocht, een haast tastbaar zwaar zonlicht en de mooie mensen. En zoals altijd zit er in dat ongeremde en vrijgeveige ook een hint van iets geheimers. In Parijs kun je terugverlangen naar ruimte, naar het uitslaan van je vleugels. Hier zijn mensen tenminste voldaan, en omdat hun verlangens gegarandeerd worden vervuld, weten ze precies hoe rijk ze zijn.

Waarschijnlijk moet je lang in Algiers wonen om te begrijpen hoe verschrallend een overdaad aan natuurlijke rijkdommen kan zijn. Voor wie iets wil leren, zich wil scholen, beter wil worden is hier niets. Dit is een land zonder lessen. Het doet geen beloftes en wekt geen verwachtingen. Het geeft alleen, maar dan wel in overvloed. Het ligt open en bloot voor je en zodra je er vreugde aan beleeft, ken je het. De blijdschap die dit land schenkt bevat geen remedie, en in het plezier dat het brengt schuilt geen hoop. Het eist een scherp bewustzijn, zonder troost. Het vraagt om een akte van luciditeit, als ware het een akte van geloof. Dit wonderlijke land, dat de mensen die het voortbrengt gelijktijdig voorziet van pracht en ellende! Het is niet gek dat de gevoelige mensen die hier vandaan komen rijk zijn in zinnelijk opzicht en daarbij anderszins straatarm. Er bestaat geen waarheid zonder bittere smaak. Is het dan verbazend dat mijn liefde voor het gelaat van dit land het grootst is als ik onder zijn armste inwoners ben?

Heel hun jeugd leiden de mensen hier het leven dat bij hun schoonheid past. Daarna gaat het bergafwaarts en worden ze vergeten. Ze hadden ingezet op het lichaam, maar wisten dat ze zouden verliezen. Wie in Algiers jong en levenslustig is kan overal terecht en vindt overal een reden voor triomf: de baai, de zon, de wit-rode afwisseling van terrassen tot aan zee, de bloemen, de sportvelden en de meisjes met hun ranke benen. Maar wie niet jong meer is, heeft niets om zich aan vast te klampen en geen plek waar de melancholie veilig is voor zichzelf. Elders, op de Italiaanse terrassen, in de Europese kloosters en tussen de glooiende Provençaalse heuvels, kunnen mensen hun eigen mens-zijn overal ontvluchten en zich in alle rust bevrijden van zichzelf. Hier is voor alles de eenzaamheid en levenskracht nodig van wie jong is. Op zijn sterfbed vroeg Goethe om licht, een historische uitspraak. In Belcourt en Bab-el-Oued

luisteren de oudjes achter in het café naar de stoere praat van de strak gekamde jeugd.

Hoe levens beginnen en eindigen laat de zomer ons zien in Algiers. In die maanden is de stad verlaten. Alleen de arme inwoners blijven, en de hemel. Met die eersten dalen we af naar de haven, naar de schatten van de mens: lauwwarm water en gebruinde vrouwenlichamen, 's Avonds keren ze vol van die rijkdommen terug naar het wasdoek en de petroleumlamp die het hele decor van hun leven vormen.

[...]

Het tegendeel van een beschaafd volk is een scheppend volk. Ik koester de dwaze hoop dat deze barbaren, die zo heerlijk op hun stranden liggen, misschien wel onbewust aan een cultuur bouwen die eindelijk echt weerspiegelt hoe groots de mens kan zijn. Dit volk, dat volledig in zijn heden is ondergedompeld, leeft zonder mythen en zonder troost. Alles wat het heeft bevindt zich op aarde en dus staan de mensen weerloos tegenover de dood. Met fysieke schoonheid zijn ze rijkelijk bedeed. En ook met de enorme gretigheid die bij een dergelijke toekomstloze rijkdom hoort. Uit alles wat ze hier doen blijkt dat ze niets van stabiliteit moeten hebben en zich geen zorgen maken over wat komt. Ze haasten zich om te leven en mocht daar al kunst uit voortvloeien, dan is die onderhevig aan exact dezelfde afkeer van duurzaamheid die de Doriërs ertoe bewoog hun eerste zuil van hout te maken. En ja, toch is er naast overmaat ook maat te vinden in de felle, verbeterde blik van deze mensen en in de harde zomerhemel waaronder elke waarheid mag worden uitgesproken en waarin geen enkele huichelachtige god tekens van hoop of verlossing heeft aangebracht. Tussen de hemel en de gezichten die naar die hemel opzien bevindt zich niets waar je een mythologie, literatuur, ethiek of religie aan kan ophangen, alleen stenen, huid, sterren en waarheden die je kunt aanraken met je hand.

Voelen dat je verbonden bent met een plek op aarde en dat er mensen zijn van wie je houdt, weten dat je hart ergens in harmonie is met zichzelf, dat zijn al heel wat zekerheden voor één mensenleven. En ongetwijfeld is er meer nodig. Maar soms hunkert alles naar dat vaderland van de ziel. 'Ja, daar moeten we naar terug.' Is het zo gek om de eenheid die Plotinus zocht op aarde te vinden? Het Ene is hier te vatten in termen van zon en zee. Het wordt innerlijk voelbaar dankzij een soort smaakzin van de huid, die het zowel bitter maakt als groots. Hier leer ik dat bovenmenselijk geluk niet bestaat en eeuwigheid buiten de boog van de zon evenmin. Die banale maar fundamentele zaken, die relatieve waarheden zijn de enige die me ontroeren. Die andere, de 'ideële', kan mijn ziel niet bevatten. Je moet je niet dommer voordoen dan je bent, maar een gelukkige engel heeft voor mij geen betekenis. Het enige wat ik

weet is dat deze hemel er nog zal zijn als ik al weg ben. En wat moet ik anders eeuwigheid noemen dan dat wat na mij voortbestaat? Dit zijn niet de woorden van iemand die zich in zijn toestand schikt. Het gaat om iets anders. Mens zijn is niet altijd makkelijk, en een zuiver mens zijn al helemaal niet. Maar je bent zuiver mens op het moment dat je het vaderland van de ziel hervindt, waar je verwantschap met de wereld voelbaar wordt en het pompen van je bloed versmelt met het zware bonken van de tweeuurszon. Iedereen weet dat je je vaderland pas herkent wanneer je het verliest. Mensen die zichzelf te zeer kwellen zien het land dat hen afwijst als hun geboorteland. Nu wil ik niet hard zijn of overdrijven. Maar wat mij in dit leven niet erkent, is uiteindelijk vooral dat wat mij doodt. Alles wat het leven viert, maakt het tevens absurder. In de Algerijnse zomer leer ik dat één ding tragischer is dan lijden, en dat is het leven van een gelukkig mens. Toch kan dat evengoed de weg zijn naar een groter leven, want het weerhoudt je ervan bedrog te plegen.

[...]

De woestijn

Voor Jean Grenier

Leven is natuurlijk een beetje het tegendeel van iets uitdrukken. Als ik de grote Toscaanse meesters moet geloven legt iemand die leeft een drievoudige getuigenis af: met zwijgen, vuur en roerloosheid.

Het duurt lang voor je beseft dat je de figuren op hun schilderijen in Florence en Pisa dagelijks tegenkomt op straat. Maar we zijn dan ook niet meer in staat de ware gezichten te zien van de mensen om ons heen. We kijken onze tijdgenoten niet meer aan, zoeken enkel nog naarstig naar iets in hen dat ons richting kan geven, ons gedrag kan sturen. Liever dan het gezicht zelf zien we zijn meest banale vermogen tot poëtische ontroering. Giotto en Piero della Francesca wisten echter dat het niet ter zake doet hoe fijngevoelig iemand is. En laten we eerlijk zijn, een hart heeft iedereen. De grote, eenvoudige, onvergankelijke emoties waar de liefde voor het leven mee samenhangt – haat, liefde, smart, genot – groeien bij de mens diep vanbinnen en bepalen het aangezicht van zijn lot – zoals op de graflegging van Giottino de pijn in de opeengeklemd kaken van Maria. Op de immense maesta's in de Toscaanse kerken zie ik weliswaar tal van engelen met eindeloos vaak dezelfde trekken, toch herken ik in elk van die zwijgende, bezielde gezichten de eenzaamheid.

Het gaat hier heus ook om een schilderachtig beeld, een verhaal dat wordt verteld, nuances en ontroering. Het gaat heus ook om poëzie. Wat telt is de waarheid. En 'waar' noem ik alles dat blijft bestaan. Er schuilt een subtiele les in de gedachte dat op dat vlak alleen schilders onze honger kunnen stillen. Zij hebben namelijk het

voorrecht zich te kunnen opwerpen als romancier van het lichaam. Zij werken met het wonderschone, vluchtige materiaal dat heden heet. En dat laat zich altijd verbeelden in een gebaar. Ze schilderen geen glimlach of kortstondige schroom, geen spijt of verwachting, maar een gezicht met een reliëf van botten en een onderstroom van warm bloed. Uit deze in eeuwige lijnen gestolde gezichten hebben ze de vloek van de geest voorgoed verjaagd, en wel ten koste van de hoop. Want het lichaam kent geen hoop. Het kent alleen het pompen van zijn bloed. Voor het lichaam kenmerkt de eeuwigheid zich door onverschilligheid. [...]

[...]

Zomer (L'été)

Albert Camus, 1953

[...]

De steen van Ariadne

Het lijkt erop dat de Oranezen net zo zijn als die vriend van Flaubert die op zijn sterfbed nog een laatste keer naar onze onvervangbare aarde keek en riep: 'Doe het raam dicht, het is te mooi.' Ze hebben het raam dichtgedaan, zichzelf ingemetseld en het landschap verdreven. Maar Le Poittevin is gestorven, en ook daarna regen de dagen zich aaneen. Zoals achter Orans gele muren de zee en de aarde verdergaan met hun onverschillige dialoog. Dat blijvende in de wereld heeft voor de mens altijd tegenstrijdige charmes gehad. Het drijft tot wanhoop en het ontroert. De wereld zegt altijd maar één ding en boeit daarmee eerst nog, daarna wordt ze saai. Maar uiteindelijk zal ze winnen, omdat ze blijft volhouden. De wereld heeft altijd gelijk.

Al direct aan de poorten van de stad verheft de natuur haar stem. Richting Canastel liggen grote lappen woeste grond vol geurig struikgewas. Zon en wind spreken er uitsluitend van eenzaamheid. Boven Oran de berg van Santa-Cruz, het plateau en de duizend ravijnen die daarheen leiden. Wegen waar je ooit overheen kon rijden klampen zich vast aan de helling die uitkijkt over zee. In januari zijn sommige met bloemen overdekt. Madeliefjes en boterbloemen maken er weelderige lanen van vol geel en wit. Over Santa-Cruz is alles al gezegd. Maar als ik er toch over moest vertellen, zou ik de heilige stoet die bij grote vieringen de steile helling beklimt vergeten en een ander soort pelgrimstocht noemen. De tocht die eenzaam over de

rode steen gaat tot boven de roerloze baai, om daar een volmaakt, zonovergoten uur te wijden aan de onthechting.

Woestijnen van zand heeft Oran ook: zijn stranden. Op die dicht bij de stad ben je alleen in de winter en de lente alleen. Dan zijn het plateaus vol affodillen met midden tussen de bloemen kleine, kale huisjes. Verder naar beneden ligt de zee zacht te grommen. Maar zelfs dan roept alles – de zon, de zachte wind, de witte affodillen, de hardblauwe lucht – de zomer al op met zijn strand vol gebruide jonge mensen, de lange uren in het zand en de plotseling zo zachte avonden. Elk jaar vullen deze kusten zich met een nieuwe pluk jonge vrouwen. Ze lijken maar één seizoen te bloeien. Een jaar later maken ze alweer plaats voor nieuwe bloemen vol warm leven, die de zomer ervoor nog meisjes waren, met een lichaam hard als een knop. Om elf uur 's ochtends dalen al die jonge lijven in schaarse bonte stoffen af van het plateau om zich als het schuim van een veelkleurige golf over het zand te verspreiden.

We moeten verder weg (al blijven we opvallend dicht bij de plek waar tweehonderdduizend mensen in rondjes lopen) om een landschap te vinden dat altijd ongerept is: langgerekte, verlaten duinen waar de mens geen ander spoor heeft nagelaten dan een vermolmd hut. Af en toe leidt een Arabische geitenhoeder de zwarte-beige schimmen van zijn kudde over de duintoppen. Op deze stranden van Oranie is elke zomerochtend de eerste ooit. Elke avondschemering lijkt de laatste, een statige doodsstrijd die al werd aangekondigd toen bij het ondergaan van de zon het laatste licht alle tinten donkerder maakte. De zee is azuurblauw, de weg heeft de kleur van geronnen bloed, het strand is geel. Alles verdwijnt met de groene zon en een uur later baden de duinen in het maanlicht. Dan volgen de onmetelijke nachten onder een regen van sterren. Soms trekt er een onweersbui doorheen en stromen er bliksemflitsen langs de duinen die de hemel verbleken en het zand en de ogen oranje doen schitteren.

Maar dat is niet over te brengen. Je moet het hebben beleefd. Het is daar zo groots en eenzaam dat je die plek nooit meer vergeet. In de zachte, vroege ochtend, eenmaal voorbij de nog donkere, bittere branding wordt het zo zwaar te dragen water van de nacht door een nieuwe mens doorkliefd. De herinnering aan dat genot roept geen gemis in me op en zo weet ik dat het goed was. Al die jaren later leeft het nog voort in mijn hart, dat toch moeite heeft met trouw. En ik weet dat als ik vandaag terug wil naar dat verlaten duin, dezelfde hemel er zijn lading wind en sterren over uit zal storten. Dit is het land van de onschuld.

Maar onschuld heeft zand en stenen nodig. En daartussen leven, dat zijn de mensen verleerd. Althans, zo lijkt het, want ze hebben zich verschanst in die vreemde stad waar de verveling slaapt. Desalniettemin bepaalt juist die confrontatie de waarde van

Oran. Deze hoofdstad van de verveling wordt omsingeld door onschuld en schoonheid en het leger dat zich rond de stad heeft opgesteld telt evenveel soldaten als stenen. En toch, hoe verleidelijk is het binnen de stadsmuren soms niet om over te lopen naar de vijand? Hoe verleidelijk is het niet om je te vereenzelvigen met de stenen, te versmelten met de zinderende, onverstoorbare wereld die de woelige geschiedenis tart? Waarschijnlijk heeft dat geen zin. Maar ieder mens heeft een diep instinct, niet om te verwoesten of te scheppen. Nee, om op niets te lijken. In de schaduw van Orans warme muren, op het stoffige asfalt van de stad, klinkt soms een uitnodiging daartoe. En wie zwicht lijkt geen strobreed in de weg te worden gelegd. Het is de onderwereld van Eurydice en de slaap van Isis. Dat zijn de woestijnen waar het denken zich herpakt, dat is de koele hand van de avond op het rusteloze hart. Op deze Olijfberg heeft het geen zin om wakker te blijven; de geest vindt en steunt de slapende apostelen. Hadden zij het werkelijk mis? Ze hebben per slot van rekening hun openbaring gehad.

Denk aan Sakjamoeni in de woestijn. Jaren zat hij daar stil met zijn benen gekruist en zijn ogen naar de lucht. Zelfs de góden benijdden zijn wijsheid en zijn leven als steen. In zijn verstijfde, open handpalmen hadden zwaluwen hun nest gebouwd. Maar op een dag werden zij vanuit verre streken geroepen en vlogen ze weg. De man die wil en verlangen, geluk en pijn in zichzelf had gedood, begon te huilen. Zo kunnen soms op rotsen bloemen groeien. Ja, laten we instemmen met de stenen als dat moet. Het mysterie en de vervoering die we in gezichten zoeken kan de steen ons ook geven. Waarschijnlijk niet voor eeuwig. Maar wat blijft wel eeuwig bestaan? Zodra het mysterie uit een gezicht verdwijnt worden we direct weer meegesleurd door een aaneenschakeling van verlangens. En ook al kunnen stenen niet méér voor ons doen dan het menselijk hart, ze kunnen wel evenveel.

‘Niets zijn!’ Duizenden jaren bracht die kreet miljoenen mensen in opstand tegen verlangen en pijn. Eeuwen en oceanen later sterven de echo’s ervan langzaam weg, tot hieraan toe, op de oudste zee ter wereld. Dofweerkaatsen ze nog tegen de massieve rotskust van Oran. Zonder het te weten volgt iedereen in dit land die raad. Natuurlijk levert dat nauwelijks wat op. Het niets is even onbereikbaar als het absolute. Maar aangezien we de onvergankelijke tekenen van rozen en het menselijk lijden ook als gunsten aanvaarden, moeten we die zeldzame keer dat de aarde ons uitnodigt om te slapen evenmin afslaan. Het één bevat evenveel waarheid als het andere.

Misschien is dat voor deze koortsachtige slaapwandelaarsstad wel de draad van Ariadne. Je leertje hier bekwamen in de uiterst tijdelijke deugden van een bepaald soort verveling. Om gespaard te worden moet je ‘ja’ zeggen tegen de Minotaurus. Dat

is een oude, vruchtbare wijsheid. Hoog boven de zee, die zwijgend aan de voet van de rode kliffen ligt, hoefje alleen maar hetjuiste evenwicht te vinden, halverwege tussen de twee zware kapen die links en rechts in het heldere water baden. Dan hoor je in het stampen van een kustwachtschip dat in een stralend licht over het zeewater glijdt duidelijk de gedempte roep van een onmenselijke, schitterende kracht: de Minotaurus zegt vaarwel.

Het is twaalf uur 's middags, de dag zelf is in balans. Als de rite is volbracht krijgt de reiziger de beloning voor zijn overgave: het steentje, droog en zacht als een affodil, dat hij oproept van de klif Voor een ingewijde is de wereld niet zwaarder te dragen dan deze steen. De taak van Atlas is niet moeilijk, zolang je maar hetjuiste moment uitkiest. Dan besef je dat deze kusten voor een uur, een maand, een jaar misschien, vrijheid kunnen bieden. Zonder aanzien des persoons verwelkomen ze monnik, ambtenaar en veroveraar door elkaar. Er waren dagen dat ik verwachtte Descartes of Cesare Borgia tegen het lijf te lopen in de straten van Oran. Dat is nooit gebeurd. Maar misschien heeft iemand anders meer geluk. Voor grote daden, grote werken en diepe, moedige gedachten waren ooit de eenzaamheid van een zandvlakte of klooster nodig. Daar werd de ridderwake van de geest gehouden. Waar kan die tegenwoordig beter plaatsvinden dan in de leegte van een grote stad die voor lange tijd in geesteloze schoonheid ligt?

Hier is het steentje, zacht als een affodil. Het staat aan het begin van alles. Bloemen, tranen (als je daaraan hecht), vertrek en strijd zijn voor morgen. Als midden op de dag de lucht haar fontein van licht door de immense ruisende ruimte laat stromen, lijken alle kapen samen net een vloot die elk moment zee kan kiezen. De zware galjoenen van rots en licht trillen boven hun kielen, ogenschijnlijk op het punt weg te zeilen naar zonnige eilanden. O, ochtenden in Oranie! Vanaf de plateaus duiken zwaluwen reusachtige kuipen in vol kokende lucht. De hele kust is klaar om te gaan, er trekt een rilling van avontuur door haar heen. Morgen, misschien, vertrekken we samen.

[...]

Prometheus in de onderwereld

Ik had de indruk dat er iets aan het goddelijke ontbrak zolang er geen tegendeel van bestond. – Lucianus, *Prometheus in de Kaukasus*

Wat betekent Prometheus voor de hedendaagse mens? Je zou kunnen beweren dat deze opstandeling met zijn verzet tegen de góden een voorbeeld is voor de mensen van vandaag de dag en dat zijn protest, dat duizenden jaren geleden in de Scythische woestijn begon, momenteel wordt voltooid in een historische verschuiving zonder

weerga. Toch zegt iets ons dat deze vervolgde figuur ook in onze tijd nog vervolgd zou worden en we ook nu nog doof zijn voor de luide schreeuw van de menselijke opstand waartoe hij het eenzame startsein gaf

De hedendaagse mens is namelijk iemand die op dit smalle aardoppervlak in enormen getale lijdt, een mens zonder vuur of voedsel voor wie vrijheid slechts een luxe is die kan wachten. En waarschijnlijk zal deze mens alleen nog iets meer gaan lijden, zoals de vrijheid en haar laatste getuigen alleen nog iets verder kunnen verdwijnen. Prometheus is de held die genoeg van de mensen hield om hun in één keer vuur en vrijheid te schenken, techniek en kunst. Maar de hedendaagse mensheid verlangt enkel naar en maalt enkel om techniek. Ze komt in opstand middels haar machines en ziet kunst en wat kunst inhoudt als obstakel en blijk van onderwerping. Kenmerkend voor Prometheus is juist dat hij machines en kunst niet los van elkaar kan zien. Hij meent dat lichaam en ziel gelijktijdig kunnen worden bevrijd. De mensen van nu geloven dat eerst het lichaam bevrijd moet worden, zelfs als de geest daarvoor tijdelijk moet sterven. Maar kan de geest wel tijdelijk sterven? Als Prometheus nu terug zou komen zou de hedendaagse mens in werkelijkheid precies hetzelfde doen als de góden van weleer: ze zouden hem vastklinken aan de rots, in naam van het humanisme waarvan hijzelf het eerste symbool was. De vijandige stemmen die de overwonnene zouden beschimpen zouden dezelfde zijn als die aan het begin van Aeschylus' tragedie: die van Macht en Geweld.

Zwicht ik voor deze dorre tijd, de kale bomen, de winter in de wereld? Nee, precies deze heimwee naar het licht geeft me gelijk en vertelt me over een andere wereld, mijn ware vaderland. Is er nog iemand voor wie dat iets betekent? In het jaar waarin de oorlog begon zou ik aan boord gaan om de reis van Odysseus over te doen. Toentertijd kon zelfs een arme jongeman het grootse plan opvatten om de zee over te steken, het licht tegemoet. Maar ik deed wat iedereen deed. Ik ben niet aan boord gegaan. Ik heb mijn plaats ingenomen in de rij die stond te trappelen voor de open poorten van de hel. Langzaam maar zeker zijn we naar binnen gegaan. En bij de eerste kreet van de vermoorde onschuld viel de poort achter ons dicht. We zaten in de hel en zijn er nooit meer uit gekomen. Zes lange jaren proberen we ons daar al in te schikken. De warme droombeelden van de eilanden van geluk zien we slechts in de verte, aan het eind van de lange jaren die nog zullen volgen, zonder vuur en zonder zon.

Hoe kan er in dit natte, donkere Europa dan geen rilling van spijt en pijnlijke herkenning door ons heen gaan als we lezen hoe de oude Chateaubriand bij Ampères vertrek naar Griekenland roept: 'Je zult niet één van de olijfbladen terugvinden, niet één van de druiven die ik zag in Attica. Ik mis zelfs het gras uit mijn

tijd. Ik was niet sterk genoeg om een heidestruik te laten leven.’ En wij, die met al ons jonge bloed toch in de afgrijpselijke ouderdom van de afgelopen eeuw zijn verzonken, ook wij missen soms het gras van alle tijden, de olijfbladen die we niet meer zullen zien zoals ze waren en de druiven van de vrijheid. De mensen zijn overal en overal zijn hun kreten, pijn en dreigementen. Met zoveel mensen zo dicht op elkaar is er geen ruimte meer voor krekels. De geschiedenis is onvruchtbare grond waar geen heide op kan groeien. Toch hebben de mensen van nu voor de geschiedenis gekozen, en ze konden en mochten zich daar niet meer van afwenden. Maar in plaats van de geschiedenis te knechten, accepteren ze elke dag een beetje meer dat zijzelf slaven van de geschiedenis zijn. Zo verraden ze Prometheus, de zoon ‘met de onverschrokken gedachten en het zorgeloze gemoed’. Zo belanden ze weer in de ellende van de mensen die Prometheus wilde redden: ‘Ze waren ziende blind, horende doof, als schimmen in een droom.’

Ja, een avond in de Provence, een volmaakte heuvel en de geur van zout zijn genoeg om te weten dat alles nog moet worden gedaan. We moeten het vuur opnieuw vinden en de ambachten in ere herstellen om de honger van het lichaam te stillen. Attica, vrijheid en de wijnpluk – het brood voor de ziel – zijn voor later. Wat kunnen we anders dan onszelf toeschreeuwen: ‘Dat komt nooit meer terug, hooguit voor anderen’ en doen wat we moeten doen om te zorgen dat die anderen op zijn minst niets in de weg staat? Wij, die dit aanvoelen met pijn in ons hart en desondanks proberen het zonder verbittering te accepteren, lopen wij achter of voor, en zijn we sterk genoeg om de heide nieuw leven in te blazen?

We kunnen ons voorstellen wat Prometheus zou antwoorden op de vraag die de tijd ons stelt. Eigenlijk heeft hij dat antwoord al geformuleerd: ‘Stervelingen, ik beloof jullie hervorming en herstel als jullie zelf vaardig, deugdzaam en sterk genoeg zijn om beide met eigen handen te bewerkstelligen.’ Als het echt waar is dat het heil in onze eigen handen ligt zou ik ‘ja’ antwoorden op de vraag van deze eeuw, want ik ken nog altijd mensen met een bezonnen kracht en een weloverwogen moed. ‘O, rechtvaardigheid, o, moeder,’ roept Prometheus. ‘Aanschouw hoezeer men mij laat lijden.’ En Hermes zegt spottend tot de held: ‘Het verbaast me dat jij als godheid niet had voorzien welke foltering je zou ondergaan.’ ‘Dat had ik wel,’ antwoordt de opstandeling. Ook de mensen over wie ik het heb zijn kinderen van de rechtvaardigheid. Ook zij lijden onder het ongeluk van allen en begrijpen waarom. Zij weten namelijk dat er niet zoiets bestaat als blinde rechtvaardigheid, dat de geschiedenis geen ogen heeft en dat haar rechtvaardigheid dus, voor zover mogelijk, plaats moet maken voor een die door de geest is ingegeven. Zo komt Prometheus toch terug in onze eeuw.

Mythen zelf leven niet. Ze wachten tot wij ze gestalte geven. Er hoeft maar één iemand ter wereld hun roep te beantwoorden of ze schenken ons al hun ongeschonden levenskracht. Die moeten we beschermen, we moeten zorgen dat hun slaap niet dodelijk is opdat ze kunnen blijven herrijzen. Soms betwijfel ik of de mensen van nu nog gered kunnen worden. Wel hun kinderen kunnen we redden, hun lichaam én geest. Hun kunnen we zowel de kans bieden op geluk als op schoonheid. Als wij ons moeten neerleggen bij een leven zonder vrijheid en zonder de schoonheid die daarvan het teken is, herinneren mythen als die van Prometheus ons eraan dat elke verminking van de mens alleen tijdelijk kan zijn en we de mens überhaupt niet dienen als we hem niet dienen in zijn geheel. Als de mens hongert naar brood én heide en als dat brood inderdaad het hardst nodig is, laten we dan leren de herinnering aan de heide levend te houden. Zelfs in de donkerste uren van de geschiedenis houden de mensen van Prometheus, zonder hun zware ambacht in de steek te laten, hun blik gericht op de aarde en het onvermoeibare gras. Te midden van goddelijke donder en bliksem bewaart de geketende held zijn kalme vertrouwen in de mens. Dat maakt hem harder dan zijn rots en geduldiger dan zijn gier. Meer nog dan de opstand tegen de góden heeft dat langdurig volharden betekenis voor ons. En dat bewonderenswaardige verlangen om niets af te scheiden of uit te sluiten heeft het droeve hart van de mens altijd verzoend en zal het altijd blijven verzoenen met de lentes van de wereld.

[...]

Terug naar Tipaza

In de vijf dagen dat de regen al over Algiers stroomde was ten slotte zelfs de zee ervan doordrenkt geraakt. Van hoog in een schijnbaar onuitputtelijke hemel stortten buien in de baai, zo dicht dat de druppels aan elkaar kleefden. Grauw en zacht als een grote spons zoog de zee in de contourloze golf zich vol. Maar het water aan de oppervlakte leek haast roerloos onder de aanhoudende regen. Slechts af en toe duwde een enorme, onzichtbare deining een troebele nevel uit de zee omhoog, die tot aan de haven gleed met haar zoom van natte boulevards. De stad zelf, met al haar witte muren druipend van het vocht, stootte een andere wasem uit, die naar de eerste toe bewoog. Welke kant je ook op draaide, het leek alsof je water inademde, de lucht was drinkbaar geworden.

Ik liep langs die verdronken zee en wachtte, in een decembers Algiers dat voor mij de stad van de zomer bleef. Ik was de Europese nacht ontvlucht, de winter op de gezichten. Maar zelfs uit de stad van de zomer was het lachen verdwenen en ik zag alleen nog glanzende, gebogen ruggen, 's Avonds, in de helverlichte cafés waar ik mijn toevlucht zocht, las ik mijn eigen leeftijd af aan de gezichten die ik herkende

maar niet thuis kon brengen. Ik wist alleen dat zij ooit samen met mij jong waren geweest en dat nu niet meer waren.

Toch hield ik vol, zonder goed te weten waar ik op wachtte, of het moest het moment zijn dat ik terug kon naar Tipaza. Ja, het is vreselijk onnozel – en het blijft zelden onbestraft – om terug te keren naar de plek van je jeugd en op je veertigste te willen herbeleven waar je op je twintigste van hield of ontzettend van genoot. Maar ik was voor die stommitieit gewaarschuwd. Ik was al eens terug geweest in Tipaza, niet lang na de oorlogsjaren die het einde van mijn jeugd hadden betekend. Volgens mij hoopte ik er een vrijheid terug te vinden die ik niet vergeten kon. Op die plek had ik ruim twintig jaar geleden namelijk hele ochtenden tussen de ruïnes gezworven, absintalsem opgesnoven, me gewarmd aan de stenen en de kleine roosjes bekeken die hun blaadjes zo snel verloren en de lente overleefden. Pas rond het middaguur, wanneer zelfs de cicades afgepeigerd zwegen, vluchtte ik voor de gulzige gloed van een allesverterend licht, 's Nachts lag ik soms met open ogen te dromen onder een sterrenbezaaide hemel. Toen leefde ik. Vijftien jaar later vond ik mijn ruïnes terug op een paar passen van de eerste golven, ik volgde de straten van de vergeten stad over velden vol bittere bomen en streelde op de heuvels boven de baai de broodkleurige zuilen weer. Maar om de ruïnes heen was nu prikkeldraad gespannen en je kon er alleen via de officiële doorgangen naartoe. Ook was het op naar verluidt morele gronden verboden er 's nachts te wandelen en overdag liep er een beëdigd bewaker rond. Het was vast toeval dat het die ochtend regende boven het hele ruïnegebied.

Ik liep gedesoriënteerd door het eenzame, natte landschap en probeerde op zijn minst de tot dan toe trouwe kracht te vinden die me hielp de dingen te accepteren zoals ze waren zodra ik beseftte dat ik ze niet kon veranderen. Ik kon de tijd immers niet terugdraaien of de wereld weer het dierbare aangezicht geven dat lang geleden in één dag was verdwenen. Op 2 september 1939 was ik namelijk niet naar Griekenland gegaan, zoals ik eigenlijk zou doen. Maar de oorlog was wel onze kant op gekomen en had zich later zelfs tot Griekenland uitgebreid. Die afstand, de jaren die de warme ruïnes scheidden van het prikkeldraad, vond ik ook terug in mezelf, die dag tussen de sarcofagen vol donker water en onder de druipende tamarisken. Aangezien ik ben opgegroeid in een schitterend decor waarvan de schoonheid mijn enige rijkdom was, ben ik begonnen met overvloed. Daarna kwam het prikkeldraad, oftewel de dictaturen, de oorlog, de politie en de tijd van opstand. We moesten leren leven met de nacht, want de schoonheid van de dag was alleen nog een herinnering. En in dit modderige Tipaza begon zelfs de herinnering te vervagen. Ja, ooit was hier schoonheid, overvloed, jeugd! In het licht van alle branden toonde de wereld ineens haar rimpels en wonden, de oude en de nieuwe. In één klap was ze oud geworden en wij met haar. Ik wist best dat de vervoering die ik hier was komen zoeken alleen

degenen meesleept die niet weten dat ze meegesleept gaan worden. Geen liefde zonder een klein beetje onschuld. Waar was de onschuld? Rijken stortten ineen, naties en mensen vlogen elkaar naar de keel, onze monden waren vuil. Ooit waren we onschuldig zonder het te weten, nu waren we schuldig zonder het te willen: hoe meer we wisten, hoe groter het mysterie. Daarom maakten we ons, bespottelijk genoeg, druk om moraal. Zwak als ik was droomde ik van deugd! In de tijden van onschuld wist ik niet dat er een moraal bestond. Nu wist ik het wel en kon ik er niet aan voldoen. Op de mij ooit zo dierbare hoge rots tussen de natte zuilen en de verwoeste tempel leek het alsof ik achter iemand aan liep wiens voetstappen ik nog kon horen op de plavuizen en mozaïeken, maar die ik nooit meer zou bereiken. Ik keerde terug naar Parijs en het duurde nog een paar jaar voor ik weer thuis zou komen.

Toch bleef ik al die jaren vagelijk iets missen. Wie het geluk van diepe liefde heeft gekend blijft dat vuur en dat licht de rest van zijn leven zoeken. Om het schone en het zinnelijke geluk dat daarbij hoort op te kunnen geven en enkel het ongeluk te dienen is een grootsheid nodig die ik niet bezit. Maar welbeschouwd is niets waarachtig zodra het ons dwingt iets anders uit te sluiten. Losgezongen schoonheid wordt uiteindelijk een grimas, rechtvaardigheid alleen loopt op onderdrukking uit. Wie het een wil dienen met uitsluiting van het ander dient uiteindelijk niemand, zelfs zichzelf niet, enkel het onrecht, en dat twee keer. Op een dag zijn we zo lang zo onbuigzaam geweest dat de verwondering verdwijnt, alles bekend is en het leven bestaat uit dingen overdoen. Dat is de tijd van de ballingschap, het dorre bestaan, de dode ziel. Om te herleven is genade nodig, jezelf vergeten of een vaderland vinden. Soms sla je 's ochtends de hoek om en daalt er in je hart een zoete dauw neer die ook weer vervliegt. Maar het frisse blijft, en precies dat heeft het hart altijd nodig. Ik moest weer op weg.

En in Algiers, voor de tweede keer in dezelfde hoosbui, die niet leek te zijn gestopt sinds mijn naar ik dacht definitieve vertrek, met om me heen een diepe melancholie die naar regen en zee rook, bleef ik, ondanks de mist in de lucht, de ruggen die vluchtten in de regen, de cafés vol verwrongen gezichten in zwavelig licht, hardnekkig hoop houden. Wist ik trouwens niet dat de regen in Algiers weliswaar eindeloos lijkt, maar heel plotseling stopt, net als de rivieren in mijn land die in twee uur stijgen, hectaren land verwoesten en zich dan ineens weer terugtrekken? Inderdaad kwam er op een avond een eind aan de buien. Ik wachtte nog een nacht. Een waterige ochtend brak aan, stralend boven een zuivere zee. Uit de hemel fris als een oog, eindeloos schoongespoeld en door al dat water teruggebracht tot zijn fijnste, helderste weefsel, kwam een trillend licht dat elk huis en elke boom kwetsbaar aftekende en er een verwonderde nieuwheid aan gaf. De eerste ochtend van de

wereld moet de aarde in precies zo'n licht tevoorschijn zijn gekomen. Ik vertrok weer in de richting van Tipaza.

Voor mij zijn alle negenenzestig kilometer daarnaartoe met herinneringen en gevoelens overdekt. De roerige kinderjaren, de dromen van een puber in een snorrende bus, de ochtenden, de meisjes, de stranden, de jonge, altijd strakgespannen spieren, de lichte angst in een zestienjarig hart als de avond valt, het willen leven, het gelukzalige gevoel en al die jaren steeds weer diezelfde lucht, onuitputtelijk krachtig en licht en zelf ook onverzadigbaar, maandenlang verslindt ze één voor één de slachtoffers die zich op het doodse middaguur in de vorm van een kruis aanbieden op het strand. En ook altijd dezelfde, 's ochtends haast immateriële zee, die ik terugzag aan de horizon toen we de Sahel met zijn heuvels vol bronzen wijngaarden uit reden en de weg afdaalde naar de kust. Maar ik bleef er niet naar kijken. Ik wilde de Chenoua zien, die zware, massieve, uit één stuk gehouwen bergrug die de westelijke oever van de baai van Tipaza volgt en zelf ook eindigt in zee. Je ziet hem al van verre, lang voor je aankomt, een lichte blauwe nevel die dan nog niet te onderscheiden is van de lucht. Maar naarmate je dichterbij komt wordt hij langzaam vast van vorm, tot hij de kleur krijgt van het water eromheen, een grote golf die plots gestold is in haar beweging boven een zee die in één klap weer glad is geworden. Nog dichterbij, al haast bij de randen van Tipaza, zie je dan zijn hoge bruin-met-groene massa, daar ligt de oude, bemoste, onwankelbare god, haven en toevluchtsoord voor zijn kinderen, van wie ik er een ben.

Met mijn blik op de Chenoua stap ik dan eindelijk over het prikkeldraad heen en ik kom weer tussen de ruïnes te staan. En zoals misschien twee keer gebeurt in een leven, dat daarna gevuld mag heten, vond ik in het glorieuze decemberlicht precies wat ik was komen zoeken, ondanks de tijd en de wereld werd het mij, en mij alleen, geschonken daar in die verlaten natuur. Vanaf het forum vol olijfbomen zag je beneden het dorp liggen. Er kwam geen geluid vandaan, er kringelden alleen lichte rookwolkjes in de heldere lucht omhoog. Ook de zee zweeg, alsof ze geen lucht kreeg onder de eindeloze stroom koud, schitterend licht. Alleen het verre kraaien van een haan op de Chenoua vierde de broze luister van de dag. Aan de kant van de ruïnes was zover het oog reikte niets anders te zien dan gehavende stenen en absintalsem, bomen en volmaakte zuilen in de kristalheldere lucht. Het was alsof de ochtend stokte en de zon voor onbepaalde tijd halt gehouden had. In dit licht en deze stilte smolten jaren van razernij en duisternis langzaam weg. Ik luisterde naar een geluid in mezelf dat ik haast was vergeten, alsof mijn hart lang had stilgestaan en nu weer zacht begon te slaan. Eenmaal weer wakker herkende ik één voor één de nauwelijks hoorbare geluiden waar de stilte uit bestond: de basso continuo van de vogels, de zachte, korte zuchten van de zee aan de voet van de rotsen, het ruisen van de

bomen, het blinde zingen van de zuilen, het ritselen van de absintalsem en de wegschietende hagedissen. Dat hoorde ik, en ik luisterde ook naar de golven van geluk die in mijn binnenste opwelden. Het was alsof ik eindelijk, althans voor een ogenblik, terug was in de haven, en alsof dat ogenblik nu voort zou blijven duren. Maar kort daarna klom de zon zichtbaar een graad hoger in de hemel. Een kort voorspel van een merel en direct daarna een explosie van luid jubelende vogels in vrolijke disharmonie en eindeloze verrukking. De dag kwam weer op gang. En zou me tot de avond dragen.

[...]

Les 11 – GEEN PRIMAIRE TEKSTEN VOOR DEZE LES

Bijlage — Kernbegrippen

- **Aanspreekpunt** — afwezige instantie waarop je je kunt beroepen.
- **Absurditeit** — botsing tussen hunkering naar betekenis en een zwijgende wereld.
- **Autoriteit** — gezag dat onderwerpt via zekerheid of zorg.
- **Binnenruimte** — zone waar plicht, wil en schaamte botsen; motor van keuze.
- **Bureaucratische taal** — formele taal die verantwoordelijkheid verspreidt en verdoezelt.
- **Eenheid** — nagestreefde samenhang; doel én verleiding.
- **Erkenning** — bevestiging die tegelijk insluit en vasthoudt.
- **Filosofische zelfmoord** — het probleem “oplossen” door een hoger beginsel te postuleren.
- **Gerechtigheid** — waarde die de opstand onthult; tegen cynisme en zuiver moralisme.
- **Grens** — menselijke limiet die vrijheid afbakt en de ander beschermt.
- **Grensdelen** — trouw aan de oorsprong van de opstand; waakt over maat.
- **Hoop (ontwijkende beweging)** — toekomstsprong die spanning dempt en analyse vervangt.
- **Legaliteit/legitimiteit** — geldigheid van regels versus rechtvaardiging van gezag.
- **Luciditeit** — koel, waakzaam bewustzijn dat de spanning uithoudt zonder troostsprong.
- **Maat** — geoefende begrenzing die leven en rechtvaardigheid mogelijk maakt.
- **Mateloosheid** — overschrijding van grenzen die vernietiging legitimeert.
- **Muur** — grensbeeld waarop denken stuit en terugkaatst; oefenplaats van helderheid.
- **Nihilistische moord** — doding die de redenen van de opstand ondergraaft.
- **Perspectivisme** — betekenis als functie van stem en positie, zonder louter relativisme.

- **Revolte (opstand)** — weigering die een gedeelde waarde bevestigt; beschermt leven en helderheid.
- **Revolutie** — omvattende ommekeer; wordt gevaarlijk zonder maat en grens.
- **Schaamte** — affect dat orde internaliseert en verzet kleurt of dempt.
- **Schuld** — toerekenbare verantwoordelijkheid voor daad of nalaten; relationeel.
- **Sprong** — vlucht naar openbaring of systeem; heft de breuk op.
- **Theodicee** — poging het kwaad met een rechtvaardige orde te verzoenen.
- **Uitsluiting/insluiting** — twee gezichten van dezelfde procedure.
- **Vergeving** — gebaar dat het bezwaar niet neutraliseert maar uithoudt.
- **Verzet** — kleine verschuivingen (toon, stilte, weigering) tegen de machine.
- **Vrijheid (van het absurde)** — handelen zonder hoger beroep; intensiteit binnen grenzen.
- **Wij zijn** — collectieve uitspraak; solidariteit met gedisciplineerde vrijheid.